SCANFAN

tarih VE toplum

29

dış ticarette hızlı ve kârlı çözüm: Esbank

İthalat ve ihracatla ilgili her türlü sorununuzu hızlı ve kârlı biçimde çözümleyen bir bankanın ihtiyacını duyuyorsunuz.

ESBANK, BU İHTİYACINIZI KARŞILAYACAKTIR.

Çünkü ESBANK, bilgisayar teknolojisiyle donatılmış uzman şubeleri ve dışdünyanın ticaret merkezlerindeki muhabir bankalarıyla size aktif bankacılık hizmeti verir.

ESBANK, sizi yormadan, daha çabuk ve daha çok kazandıran bankadır.

ESBANK

"tedbirli ve kararlı"

tarih ve toplum

İletişim Yayıncılık A.Ş. adına
Sahibi Vedat ÇAKMAK
Genel Yönetmen Murat BELGE
Yayın Yönetmeni
Mete TUNÇAY
Sorumlu Yazı İşleri Müdürü
Bülent ÖZÜKAN
Grafik Düzenleme
Aylâ İŞLER
Görsel Malzeme Danışmanı
Marianna YERASİMOS
Düzelti
Lütfi KUZU-Abdullah ONAY
Pikaj
Süleyman Hakan
Montaj
H.Miray YÜZGEÇ

•

İLAN KOŞULLARI: Arka kapak renkli: 350.000 TL., kapak içleri renkli: 250.000 TL., iç sayfa renkli: 200.000 TL., iç sayfa siyah-beyaz: 100.000

YILLIK ABONE (12 sayı) 5000 Lira. Abone olmak isteyen okuyucularımızın, yıllık abone bedeli olan 5000 lirayı PERKA A.Ş.'nin Yapı ve Kredi Bankası Çemberlitaş Şubesi 2575 No'lu hesabına yatırarak, banka dekontu fotokopisini ve adreslerini bize göndermeleri yeterlidir.

•

İletişim Yayıncılık A.Ş.
Klodfarer Cad. İletişim Han.
Cağaloğlu-İstanbul
Tel: 520 14 53-54-55
Konur Sk. No: 24/4 Yenişehir-Ankara
Tel: 25 36 00 - 25 20 71

•

Kıbrıs'ta Satış Fiyatı: 600 Lira.
Yurtdışı Abone: Uçakla 35 Amerikan Doları.

•

İletişim Yayıncılık A.Ş.
ofset tesislerinde hazırlanmıştır.

•

Renk Ayrımı
ÜÇEL Ofset
Baskı
Ayhan Matbaacılık
Genel Dağıtım
GAMEDA

4 Yakın Tarihimizden Portreler: Ahmed Midhat (2)
Cevdet Kudret

9 Binbirdirek Sarnıcı
Dr.Y.Mimar Ülkü Altınoluk

13 Viyana'nın Kanunî Sultan Süleyman Tarafından Fethedilmiş Olduğuna Dair Yepyeni Bir Vesika
Şinasi Tekin-Gönül Alpay Tekin

16 Atatürk Sayfası

17 Yakın Tarihimizden Portreler: Suat Derviş- Hayatımı Anlatıyorum(1)
Rasih Nuri İleri

25 Geçmiş Şölenler

26 Osmanlı Basınında Yüz Yıl Önce Bu Ay: Tarik'ten Seçmeler
Ayşe Şen

28 Ksanthos ve Letoon
Nevzat Zafer

32 II. Abdülhamid'in Satılan Mücevherleri
Cengiz Köseoğlu

34 Osmanlılar, Yahudiler ve Azınlıklar
İrvin Cemil Schick

43 Her Ay Bir Marş

44 Zoeros Paşa Evrakı-2
Dr. Hüsrev Hatemi-Dr. Nil Sarı

50 Yaşayan Türkologlar (13) Jean Paul Roux ile Söyleşi
Işık Tandoğan-Abel

57 **Kitabiyat**
Osmanlı Yahudileri'nin İlk Tarihçeleri
Giacomo Saban/57
"Türke, Wehre Dich!" (Ey Türk, kendini Savun)
Yağmur Atsız/60
Galip Kemalî Söylemezoğlu
Gülayşe Koçak/62
Açıklamalı Türk Kimya Eserleri Bibliyografyası
Orhan Koloğlu/64

Gördes ilmiğiyle seccade şeklinde dokunmuş bir Yahudi kürsü örtüsü. Mihrabın iki yanında (Müslümanların seccadelerinde çok kez secde edilen yere dokunan el resimlerini çağrıştıran) birer altı köşeli yıldız (bir Yahudi simgesi), ortasında geleneksel hayat ağacı motifine benzetilmiş bir yedi kollu şamdan (keza bir Yahudi simgesi) ve On Emir'in ilk kelimeleri görülmektedir. (Muhtemelen Orta Anadolu, ondokuzuncu yüzyıl; The Jewish Museum, New York, F 3494).

Okuyucu Mektupları

ANTAN KARLARI

27. sayımızın (Mart 1986) Menüsünde bir su böreğinin adı olan *Neiges d'Antan,* "Antan Karları" diye eksik çevrilmiş. Oysa, bu söz Fransızcada bir deyimdir; "geçmiş zamanların karları" anlamına gelir. Rahmetli Sabri Esat Siyavuşgil, Mais ou sont les neiges d'Antan? dizesini, "Nerede *bıldır* yağan kar şimdi?" diye Türkçeleştirmişti.

Adının açıklanmasını istemeyen bir okuyucumuz, İstanbul

MAHMUT MUHTAR PAŞA

Her ay zevkle izlediğim *Tarih ve Toplum*'un Şubat/1986 sayısında "Okuyucu Mektupları" arasında, "Mahmut Muhtar Paşa'nın İkinci Bahriye Nâzırlığı" başlıklı mektup özellikle dikkatimi çekti.

Konu, sanıyorum rumî-milâdî tarihleri karıştırmadan kaynaklanmaktadır. Zira, Mahmut Muhtar Paşa'nın Bahriye Nâzırı olduğu Gazi Ahmet Muhtar Paşa kabinesi mektupta belirtildiği gibi 14 Ekim 1912'de değil, 29 Ekim 1912'de istifa etmiştir. Mahmut Kemal İnal'ın "Son Sadrazamlar" kitabının 1822-1823 sayfaları arasındaki elyazısı istifa mektubundaki tarih, 16 Teşrinievvel 1328 olup bu tarih milâdî 29 Ekim 1912'nin karşılığıdır.

Mahmut Muhtar Paşa, 1331 (1915)'de yayınladığı "Balkan Harbinde Üçüncü Kolordunun ve İkinci Şark Ordusunun Muharebeleri" adlı eserinde belirttiği gibi, babasının kabinesinde Bahriye Nâzırı iken bu görev üstünde olduğu halde 3. Kolordu Komutanlığına atanarak -sonradan Bahriye Nâzırı Cemal Paşanın Nâzırlığını koruyarak 4. Ordu Komutanlığına atanması örneğinde olduğu gibi- 4 Teşrinievvel 1328 (17 Ekim 1912)'de cepheye gitmiş, 2. Doğu Ordusu komutanı olarak görev yaptığı sırada Kanlı Tabya-Ayvatlı arasındaki muharebede bir baskında yaralanarak 3 Teşrinisâni 1328 (18 Kasım 1912)'de İstanbul'a dönmüştür.

Bu durumda, İngiliz Amirali Limpus'un 15. Oct. 1912 (15 Ekim 1912) tarihli mektubunda "Cepheye gideceğinizi öğrendim" demesinde bir anormallik mevcut değildir. Çünkü yukarda belirtildiği gibi, kabinenin istifası Amiralin mektubundan bir gün önce değil, 12 gün sonradır.

Durumu böylece açıklar, bu vesile ile saygılar sunarım.

Fahri ÇOKER, Ankara

TROÇKİ VE BREST-LİTOVSK

Dergimizin Kasım 1985 tarihli 23. sayısının 56. sayfasındaki Menü dolayısıyla koyduğunuz açıklama notunda, Troçki'nin hazırlanan antlaşma tasarısını imzalamamak için hayli ayak sürttükten sonra, 17 Şubat 1918'de cephe boyunca Alman saldırısının başlaması üzerine Brest-Litovsk'a dönmek ve antlaşmayı imzalamak zorunda kaldığını yazıyorsunuz. Bu, doğru değildir. Gerçi, sözkonusu Alman saldırısı üzerine, Troçki, barış yapılmaması hakkındaki kararını değiştirmiş ve Merkez Komitesi toplantısında Lenin'e katılarak antlaşmanın imzalanmasına razı olmuştur; ama kendisi Brest-Litovsk'a dönmemiş ve bu belgeyi Sovyetler adına, Politbüro üyesi G.Ya. Sokolnikov başkanlığında bir kurul (Karahan,Çiçerin, Petrovski) imzalamışlardır. (Osmanlılardan da, Berlin Sefiri İbrahim Hakkı ve Zeki Paşalar!)

Misket Gizem GÜRTÜRK, Berlin

BİR TARİH ŞAKASI

Bundan üç yıl önce Leiden Üniversitesi Profesörlerinden Dr. Barbara H.Flemming, 70. yaş günü için meşhur Türkolog Andreas *Tietze*'ye bir armağan hazırlamak niyetinde olduğunu bildirdi ve bizden de bir yazı istedi. Fakat bu armağanın bir şartı vardı: "...yazılar mümkün olduğu kadar mizahî olacak; fakat mizah, 'ilmî kisveye' bürünerek ortaya çıkacak!" Biz de arkadaşımızın arzûsuna uyarak böyle bir yazı hazırladık. Fakat muhtelif sebepler yüzünden maalesef A. *Tietze*'ye bu türden bir armağan düzenlemek mümkün olmadı. Biz de, her ay durmadan okuyuculara 'ciddî, ağır bilgiler' yağdıran *Tarih ve Toplum*'da yayınlamayı düşündük. Bu suretle, her ay 'ağır bilgi yağmurları' altında sırılsıklam olan okuyucular, bu 'tarihsel güldürü', tabir-i diğer ile 'târihî mizah' türünden yazımızı okuyarak zevkleneceklerdir.

Muhayyel ferman aslında bazı gerçekleri de sergilemekte, Türk kültürünün araştırılmasına bütün ömrünü hasretmiş olan bir hakikî âlim ve bir hakikî Türk dostunun gerçek hayat mâcerasını mizahî bir dille anlatmaktadır; şöyleki, Viyana, Kanunînin orduları tarafından fethedilmiştir. Viyana yani o devirdeki adıyla Beç kalası asîlzâdelerinden Enderâs Tîtsâ hem Pâdişahın kızına, hem de Beç kalası komutanlığına tâlip olur. Muradına eren Tîtsâ, daha işinin başına varmadan Devleti Aliyye ulemâsının gadrine uğrar. Bunun üzerine adı geçen Nemçelü, soluğu Amerika'da alır. Sonra bir başka vesikadan öğrenildiğine göre nihâyet Beç kalası komutanlığı ihsan olunur (A.Tietze'nin emekli oluncaya kadar çalıştığı Viyana Üniversitesi).

Bu mizahta bazı gizli kapaklı telmihler vardır. Bunlarla kişilerin kendileri değil, amelleri istihdaf olunmuştur, şöyle biline!

Gönül ve Şinasi TEKİN, Cambridge, *MASS.*

OKUYUCULARA MEKTUP

Bu sayımızın kapağı ve iki yazısı, Osmanlıların "Yahudi Milleti'yle ilgili. A.B.D.'-de doktora yapmakta olan İrvin Cemil Schick arkadaşımızla, bir süredir "Osmanlı Yahudileri" ağırlıklı bir sayı hazırlamak için haberleşiyorduk. Sonunda bize, konuk-editör sıfatıyla derlediği, birbirinden ilginç ve şimdiye dek hiçbir yerde yayınlanmamış sekiz yazı gönderdi. Fakat bunlar, Mayıs sayısına yetiştiremeyeceğimiz kadar geç geldi. Yine de, son anda bazı değişiklikler yaparak ikisini (kendi yazdığı girizgâhla, Osmanlı Yahudileri hakkındaki tarihçeler üstüne bir Kitabiyat yazısını) bu sayımıza koyduk. Geri kalan yazı ve resimleri de ileriki sayılarımızda kullanacağız. İrvin Cemil'e ve onun aracılığıyla *Tarih ve Toplum*'a yazı gönderen herkese çok teşekkür ederiz. Bu arada, sayımızı süsleyen eserlerin fotoğraflarının sağlanmasına yardımcı olan Jewish Museum'dan, Vivian Mann ile Diane Lerner'e ve bu eserlerin fotoğraflarını çeken Graydan Wood'a da şükran borçluyuz.

Yakın Tarihimizden Portreler dizisinde, Cevdet Kudret'in geçen ay ilk yazısını sunduğumuz Ahmet Mithat Efendi incelemesinin ikinci ve son yazısından başka, bir de Rasih Nuri İleri'nin kaleminden Suad Derviş'i sunuyoruz. Suad Derviş hanım, çok istediği halde bir türlü anılarını yazamamış. Ama çocukluğundan başlayarak bir başlangıç yapmış. Yarım kalan bu girişimin bir bölümünü bu ay veriyoruz; geriye kalanını da Haziran'da yayınlayacağız. Cengiz Köseoğlu, Topkapı Sarayı'ndaki Lada'sından sonra, bu kere de II. Abdülhamid'in İttihatçılarca yurtdışında satılan mücevherlerini tanıtıyor. "Zoeros Paşa Evrakı" devam etmekte. Bizim İstanbul'daki yönetim yerimizin hemen önündeki (Elsever) Binbir Direk Sarnıcını tanıtan ve restorasyonu için öneriler getiren yazıyı da ilginç bulacağınız umudundayız.

Bir süredir ara verdiğimiz Yaşayan Türkologlar dizimize Jean-Paul Roux ile yeniden başlıyoruz. Gönül ve Şinasi Tekin arkadaşımızın Viyana'nın Fethi'yle ilgili buluşlarını, lâyık olduğu önemle karşılayacağınıza eminiz. Bu makalenin öyküsünü, onların ağzından Okuyucu Mektupları arasına gizledik. Antik Likya Şehirleri dizimiz, bu ay sekizinci yazıyla tamamlanıyor. Sürekli köşelerimiz Yüz Yıl Önce Osmanlı Basınında Bu Ay ve Atatürk Sayfası'nda yine ilgimizi çekecek örnekler sunuyoruz. Mason yemeği menüsüyle, Tek-Parti dönemimizin havasını estiren Bozkurt Marşı özellikle dikkate değer.

Kitabiyat bölümümüzde, Osmanlı Yahudilerinin tarihleri üstüne genel bir yazıdan başka, Yağmur Atsız arkadaşımızın *"Ey Türk, Kendini Savun"* başlıklı tanıtması, (bildiğimiz kadarı, M.D.P. genel başkanıyla hiçbir ilgisi olmayan) son dönem Osmanlı süferasından Galip Kemali Söylemezoğlu'nun Kurtuluş Savaşı sırasında Fransızca olarak yayımladığı iki kitabı ve yakınlarda çıkan Türk Kimya Eserleri Bibliyografyası hakkında notlar var.

I.C. Schick'in Mart 1986 sayımızda yayınlanan uzun kitap tanıtma yazısında bazı dizgi yanlışları olmuş. Okuyucularımızdan ve ondan özür dileyerek düzeltiyoruz:

ECCE MULIER
sayfa 48, sütun 3, paragraf 3: *Ecce Mulier* (İşte Adam): *Ecce Homo* (İşte Adam)
s. 50, s.2, p.2: *(collective): (collectivité)*
s.50, s.3, p.2: Altın işlemeli bir araba: Altın işlemeli lâcivert kıyafetli bir Arnavut arabacının sürdüğü, iki de Macar atının çektiği, lâstik tekerlekli bir araba
s.51, s.1, p.3: Hekim gibi, toplumsal: Hekim gibi, türlü toplumsal
s.51, ruhsat metni: Memalik-i Mahsure-i Şahane: Memalik-i Mahruse-i Şahane
(Gerçi Osmanlı İmparatorluğu'nun ondokuzuncu yüzyıl sonlarındaki durumu için Mahsure yanlış değil ama!..)
s.53, s.2, p.3: *c'est le col: c'est le vol*
ARKA KAPAK'ı açıklama notu.
s.64, s.2, p.1: Ayrı inanç: aynı inanç

Haziran sayımızda yeniden buluşuncaya kadar, hepinize saygı ve sevgiler sunarım.

Mete Tunçay

Ahmet Mithat-II

CEVDET KUDRET

Hikâye ve Roman Alanında Çalışmaları:

Ahmet Mithat, sanat alanındaki çalışmalarını özellikle hikâye ve roman üzerinde yoğunlaştırmıştır. Bir incelemecimizin belirttiği üzere, onun bu yoldaki eserlerinin.

> *"Evvelâ Kıssadan Hisse şeklinde fıkralarla başladığını, sonra bu kıssaların hikâye olduğunu ve oradan da romana doğru genişlediğini söyleyelim."* (Tanpınar, *a.g.e.*, s.454)

Romanı şöyle tanımlar:

> *Roman denilen şey bir insan topluluğu içinde görülen hayallerden birisini ya da bazılarını kâğıt üzerine koymaktan ibarettir. (Şark,* 1297/1880, sayı 1)

Bu yoldaki eserlerinde yaptıklarının neler olduğunu şöyle anlatmıştır:

> *Seyâhat-ı fikriyye (düşünce gezisi) yaptırmak; İstanbul'da köşelerde bucaklarda dolaştırmak; alaturka âlemlerde gezdirmek; alafranga âlemlerde eğlendirmek; beşeriyyetin (insanlığın) hiçbir zaman yakasını kurtaramadığı felâketleri gösterip rikkat-i kalbiyyeyi davet etmek (yürekten acındırmak); yine beşeriyyetin hiçbir zaman ve hiçbir yerde kendisini kurtaramadığı türlü türlü gariplikleri gösterip kahkahalarla güldürmek...* (bk. Mustafa Nihat [Özön] *Türkçede Roman,* 1937, s.316)

Yazar, sanat-dışı yazılarında olduğu gibi, sanat yazılarında bu kendini hep "hâce-i evvel" olarak görmüş, öğreticiliği sanata yeğ saymıştır. Hayatının son yıllarında, oğulla konuşmaları, sırasında, *"Sizin eserleriniz arasında edebî olanlar hangileridir?"* sorusuna verdiği yanıtta şöyle der:

> *Ben "edebî" sayılacak hiçbir eser yazmadım. Çünki benim eserlerimin çoğunu yazdığım sıralarda, memlekette edebiyattan anlamayanlar nüfusumuzun abartmasız yüzde doksan dokuzunu oluşturuyordu. Benim emelim de, çoğunluğa seslenmek, onların dertlerini dile getirmeğe çalışmaktı. Zaten "edebiyat" yapmağa ne vaktim, ne de kalemim elverişli değildi. Bunun içindir ki, haddimi hududumu bildim, çizmeden yukarı çıkmadım ve edebiyatı Hâmit'lere, Ekrem'lere yani erbâbına bıraktım. Fakat ne yalan söyleyeyim, eğer elimde olsaydı, onları da o devirde "edebiyat" yapmaktan yasaklardım. Çünkü bence, nüfusunun yüzde doksan dokuzu koyu bilgisizlikten büsbütün kurtulamamış olan bir memlekette, henüz en aydınlık ve basit fikirleri bile sökemeyen kimselere "edebî" eser vermek, karnını doyurmamış bir kimseye meyve ikram etmek kadar garip bir hareketti.* (Dr. Kâmil Yazgıç, *Ahmet Mithat Efendi, Hayatı ve Hâtıraları,* 1940, s.24-25)

Bu görüşün sonucu olarak, okuyucuların bilgisini genişletmek amacıyla, çoğu zaman, bir yolunu bularak vaka dışına çıkar ve birtakım bilgiler vermeye başlar. Bu konu üzerinde şöyle düşünmektedir:

> *Roman yalnız güzel ve garip bir vakanın hikâyesinden ibaret değildir. O vaka elbette fenlerden birisine, zanaatlardan bir kaçına, felsefenin bazı kurallarına, coğrafyanın bin bölümünü oluşturan bir memlekete, tarihin bir olayına bağlanır ki, onlar üzerine yapılan açıklamalar okuyucunun bilgi dairesini genişletir. (Nedâmet mi? Heyhât!, önsöz)*
>
> *Asıl konudan biraz uzaklaştıksa zararlı mı çıktın? Roman okumaktan maksat yalnız masal mı dinlemektir? Biz her romanımızda okuyucularımızın bilgisini genişletecek*

birkaç lakırdı söylemezsek içimiz rahat etmez. Lâkin biz sözümüze tâbi değiliz a!, sözümüz bize tâbidir. Konudan uzaklaşmış sayılırsak işte yine konu içine kalemimizi çeviririz. (Taaffüf)

Ahmet Mithat'ın roman ve hikâyelerinin başlıca özelliklerinden biridir bu. Yazar, eserlerinde kendi kişiliğini gizlemez, ikide bir okuyucuya: *Ey kaari!, Ey kaarie!* (okuyun)" diye seslenir; ele aldığı sorunlar üzerinde ya kendi düşüncelerini ve bildiklerini söyler, ya da onların düşüncelerini sorar. Böylece, okuyucularla konuşa konuşa olayları yürütür. Bu yöntem, meddahların hikâye anlatma yöntemidir; meddahlar, dinleyicilerin dikkatini tetikte tutmak için, iki de bir onlara seslenirler. Ahmet Mithat da, hikâye ve romanlarında aynı yöntemi aynı amaçla kullanmıştır:

Bundan otuz beş sene mukaddem (önce) bir zamanda Şehzadebaşı'nda Canberd isminde bir zat var idi. Bilmem bilir misiniz? (Çengi)

Ne o? Şaştınız mı? Hey kardeşim hey! İçinizde Rahım halinde büyümüş adam varsa düşünsün baksın, elinin emeğiyle ilk kazandığı paraya ne kadar sevinmiştir, hatırlasın. (Felâtun Bey ile Rakım Efendi)

Karı niçin Müslüman oldu bilir misiniz? Bilmek değil, ihtimal ki bir mâna bile veremezsiniz. Size biz söyleyelim: Mutlaka Süleymaniye'ye gelmek için... (Dünyaya İkinci Geliş)

Tuhaf şey! Şimdi hatırımıza geldi, bari kaarilerimize dahi arz edelim... (Karnaval)

Ah ey Kaari!... İmkânı olabilseydi de, sizi şu yazıhanenin karşısındaki yaldızlı, nazik iskemlenin üzerine oturtsa idim; hanımın yazı yazışını oradan temaşa etse idiniz... (Taaffüf)

Kimi zaman kendi kendine dahi seslenir:

Aman muharrir efendi! korkarım kendine kıyacak... (Karnaval)

Kimi zaman kahramanlarına, kendi de kızar, ya da onları beğenir:

Vay habis vay! Ama artık bizim de kızacağımız geldi. (Hasan Mellâh) Aferin Peyker! Yine zeki kızmış be! (Taaffüf)

Kimi eleştirmenler bunu bir kusur olarak görürler. Yazar kendini ortadan silmeli, okuyucuyu roman kişileriyle baş başa bırakmalı imiş. Okulda böyle bir kural öğrenmişler, onun dışına çıkılamaz sanıyorlar. Bir romanın değerli ya da değersiz olduğunu bu ölçüye göre ayarlamaya çalışıyorlar. Oysa, hiçbir sanat eseri için kalıplaşmış belli bir kural ortaya sürülemez. Dünyanın en ünlü romanlarından -hem de çoğu gerçekçi romanlarından- alınmış örneklerle, Ahmet Mithat'tan seçilen aynı doğrultuda yazılmış parçaları karşılaştıralım:

Bu sayfanın, zavallı yazara türlü yönlerden zararı olacak. Donmuş ruhlu insanlar, onu utanmazlıkla suçlamağa kalkacak. Oysa yazar, Paris salonlarında parlayan kızlara, içlerinden bir tanesinin bile Mathilde'in yaradılışını bayağı gösteren bir delilik hareketlerine kalkışabileceğini sanarak hakaret etme isteğinde değildir... (Stendhal, Kırmızı ve Siyah)

*Şefik ve Raziye arasında geçtiğini yukarıda anlattığımız konuşmayı ihtimal kaarilerimizin en çoğu isteklerine uygun bulmamışlardır. Doğru istenirse, itiraf ederiz ki, hikâyenin yazarı yine kendimiz olduğu halde, biz dahi o halin geçmiş biçimini isteğimize uygun bulmadık. (*Ahmet Mithat, *Yeryüzünde Bir Melek)*

*Bizim hem ihtiyatlı, hem faziletsever yüzyılımızda Mathilde'in tabiatında bir kız bulunmasına imkân olmadığını söyledim ya, artık sevimli kızın deliliklerini anlatmakla kimseyi kızdırmaktan korkum pek kalmadı. (*Stendhal, *a.g.e.)*

*Evet efendim, biz burada bir meleğin ahvâlini tasvir etmiyoruz. Namusunun muhafazasını bilir, insan gibi yaşar, gerçekten alafranga ve hususiyle zamanımızda yaşayan bir genç adamın hakiki halini tasvir ediyoruz. (*Ahmet Mithat, *Felâtun Bey ile Rakım Efendi)*

*Nastasi Filipovna'nın evinde geçen ve hikâyemizin birinci bölümünü sona erdiren garip serüvenden iki gün sonra, Prens Niçkin beklenmeyen bir biçimde ortaya çıkan miras işini çözümlemek için birdenbire Moskova'ya hareket etti. (*Dostoyevski, *Budala)*

*Birinci bâbımızın sonunda Ancelino'nun Pedro tarafından teklif olunan ölüme razı olduğunu haber vermiştik. (*Ahmet Mithat, *Şeytankaya Tılsımı)*

*Okuyucu her halde usta Piyer'in kim olduğunu öğrenmek merakındadır. (*Cervantes, *Don Quijote)*

*Ataullah Efendi'nin kim olduğunu unuttunuz mu? (*Ahmet Mithat, *Dürdane Hanım)*

Bir incelemecimizin belirtiği üzere, Ahmet Mithat, eski hikâye geleneğinin, özellikle maddah hikâyelerinin sadece söyleyiş yönteminden değil, konularından, temalarından, motiflerinden de yararlanmıştır. Bunlar içinde "tam anlamıyla meddah hikâyesi olanlar bile vardır" (*Karı Koca Masalı*). Kimi eserlerinde, meddah hikâyelerinin kalıplaşmış tiplerine benzer tipler çizilmiştir (Obur). Bazı temalar arasında da benzerlikler vardır: Kızını kıskanıp erkeklerden saklayan baba (*Çengi*), "Güngörmez Sultan" masalından gelir; din ayrılığı yüzünden birleşmeyen, cemâat baskınına boyun eğen sevgililer (*Henüz On Yedi Yaşında*) tema'sı, tâ *Kerem ile Aslı* hikâyesine kadar çıkar, özellikle *Kalyopi'nin Sergüzeşti* hikâyesine bağlanır.

Geniş okuyucu topluluğuna Batı'dan gelen "roman" türünü kabul ettirebilmek için, bir yandan onların alışık olduğu dili, yöntemi, olay örgüsünü, temaları, motifleri kullanan Ahmet Mithat, bir yandan da eski hikâyelerde bulunmayan toplumsal çevrenin sergilenmesi, güncel hayattaki çarpıklıkların ve çağdaşlaşmaya ters düşen gelenek ve göreneklerin eleştirilmesi, Tanzimat'la başlayan yeni düşüncelerin ve yeni yaşayış biçimlerinin yerleştirilmeğe çalışılması vb. gibi yeni öğelerle modern romanın kurucusu olmuştur.

Ele aldığı ve eleştirdiği ilk toplumsal olay, *Letâif-i Rivâyât* dizisinin daha birinci cüzünde işleme-

ye giriştiği, daha başka eserlerinde de sürdürdüğü kölelik, insan ticaretidir (*Esaret, Firkat, Dünyaya İkinci Geliş*). Daha sonra, kadın-erkek eşitliği; kadının ezilmişlikten kurtarılması, kendi yazgısını kendisinin çizmesi (*Diplomalı Kız, Felsefe-i Zenan, Teehhül*); kadının düşmesini önleme çarelerinin aranması, düşmüş kadının kurtarılması (*Mihnetkeşan, Henüz On Yedi Yaşında, Yeryüzünde Bir Melek*) gibi temaları sık sık işlemiştir. Bunlardan başka, aşırı alafrangalık düşkünlüğünü de -edebiyatımızda ilk kez- çeşitli hikâye, roman ve kimi oyunlarında yermiştir (*Gençlik, Bekârlık Sultanlık mı Dedin?, Felâtun Bey ile Rakım Efendi, Karnaval, Vâh!, Açıkbaş*).

İncelemecimiz bu konuyu şöyle bağlar:

> ...Türk romanı sadece Avrupa romanını taklitle kalmamıştır. Onun eski Türk hikâyeciliğinde kökleri vardır. Modern Avrupa romanı bu hikâyecilik üzerine bir aşı vazifesini görmüştür.
>
> (Pertev Naili Boratav, "İlk romanlarımız", *Folklor ve Edebiyat*, c.1, 1982, s. 310-315, 318)

Ahmet Mithat hikâye ve romanlarının başka bir özelliği de, olağanüstü olaylara ve az olabilir tesadüflere çok yer verilmiş olmasıdır:

Dürdane Hanım romanında, erkek kılığına girmiş bir kız on erkeği birden döver.

Esaret hikâyesinde, birbirini seven iki tutsak azad edilip de evlenecekleri gece, kardeş olduklarını anlarlar.

Kimi eleştirmenlere göre bu da bir kusurdur. Oysa, ünlü pek çok eserde buna benzer örnekler çoktur. Yani, bu da bir değersizlik ölçüsü sayılamaz. Böyle şeyler yapılmasa elbette daha iyi olurdu; nitekim bir yazısında bunu kendisi de belirtir:

> *...Bu romanlara, dünyadaki olasılıklara göre olabilirlik dışında tesadüfleri filân doldurmak dahi işi ciddîlikten çıkarıp okuyanları çocuk gibi aldatmak demek olur. Bu da, okuyucularla âdeta alay etmek sayılır. (Nedâmet mi? Heyhât!, önsöz)*

Böyle düşünmesine karşın, birçok eserlerinde (genellikle serüven ve polis romanlarında) olağanüstü vakalar çoktur: Yirmi yaşına geldiği halde erkek nedir düşünmeyecek kızlar tasarlar (*Çengi*), bir mağarada insanları yedi yıl güneşsiz yaşatır (*Dünyaya İkinci Geliş*), vb.; olmayacak tesadüflere yer verir (*Hasan Mellâh, Hüseyin Fellâh, Esaret*, vb.)

Onun romanları bugün okunamaz hale gelmişse, bunun nedenini başka yerlerde aramak gerekir.

Batı romanları arasında hoşuna gidenlere hemen birer "nazire" (benzer) yazmıştır:

Alexandre Dumas Père'in *Monté-Cristo*'suna karşı *Hasan Mellâh Simon ve Marie*'sine karşı *Haydut Montari*; Cervantes'in *Don Quijote*'sine karşı *Çengi*; Jules Verne'in gezi ve fen romanlarına karşı *Ahmet Metin ve Sirzâd, Acâib-i Alem*... Ayrıca, yine Batı'da gördüğü duygusal roman yolunda *Yeryüzünde Bir Melek*, tarihsel romanlar yolunda *Arnavut'lar, Solyot'lar*, vb. gibi romantik sayılabilecek eserlerden başka, Realizm (*Henüz On Yedi Yaşında, Felâtun Bey ile Rakım Efendi*), hattâ Natüralizm (*Müşâhedât, Taaffüf*) denemelerine kalkışmıştır.

Eserlerinde, yer yer, başarıyla canlandırılmış yerli hayat sahneleri vardır.

Eserlerinin sonunda iyileri mutluluğa kavuşturur (çoğu zaman sevgilisiyle evlendirir), kötüleri cezalandırır (çoğu zaman öldürür).

Her eserin sonunda bir "kıssadan hisse" çıkarır, ibret dersi verir.

Üslûp kaygısı yoktur; şiiri niçin bıraktığını anlatan mektubunda belirttiği üzere, *"garip ya da sesi iyi olmayan sözcüklerden sakınmak, sözcüklerin güzel düzenlenmesini filân gözetmek"* gibi koşullar ile kendisini bağlı saymaz; yukarıda değindiğimiz üzere, genellikle meddâh ağzıyla yazar, bu yüzden bütün eserlerinde lâübali bir eda vardır:

> Efendim, evvelâ gelinin yüzünü yolarlar. Ne o? taccüb ettiniz (şaştınız) ha? *(Jön Türk)*
>
> Mihriban Hanımı hiç hatırınıza getirdiğiniz var mı? Ne dersiniz yahu? Mihriban Hanım kadın bir karı çıktı be! *(Felâtun Bey ile Rakım Efendi)*
>
> Bizim halkın mukallidliğini haber verdim a! Na işte ispatını da îrâd edeyim (söyleyeyim): Bir vakit herifin biri... *(Karı Koca Masalı)*

Hemen hepsi çalakalem yazılmış olan ve bugün bize çok ilkel görünen bu eserlerin o çağda geniş etkisi olmuştur. Kendinden sonra yetişenler üzerinde onun kimi eserlerinin yer yer izlerini görürürüz:

Sözgelimi, *Felâtun Bey ile Rakım Efendi* romanında Batı taklitçisi züppe tipi işlenmiştir. Edebiyatımızda ilk kez ele alınan bu tip, daha sonra Hüseyin Rahmi'nin *Şık* (1889) ve *Şıpsevdi* (1911), Recaizâde Mahmut Ekrem'in *Araba Sevdası* (1896), Yakup Kadri'nin *Kiralık Konak* (1922) romanlarıyla, Ahmet Hikmet'in *Yeğenim* (1900) hikâyesinde ve daha başka eserlerde işlenmiştir.

Hele kimi yerler, *Araba Sevdası*'nda âdeta olduğu gibi tekrarlanır. Ahmet Mithat, yarım yamalak öğrenim gören ve bir dairede memur olan Felâtun Bey'in günlük yaşayışını şöyle anlatır:

> *...Cuma günü mutlaka bir seyir (gezme) âlemine gidip cumartesi (dünkü) yorgunluğunu çıkarır ve pazar günü seyir mahalleri daha alafranga olduğundan gitmemezlik edemez. Pazarın yorgunluğunu dahi pazartesi çıkarır. Salı günü kaleme (daireye) gitmeye hazırlanır ise de havayı uygun görünce Beyoğlu'nda bazı ziyaret mahallerini, baba dostlarını, ahbabı vesaireyi ziyaret arzusu o günü dahi tatil ettirir. Çarşamba günü kaleme gidecek olursa saat altından dokuza kadar olan vakti ancak o haftanın vukuâtını (vakalarını, olaylarını) hikâyeye vakit bulabilip akşam için mutlaka iki dalkavukla gelir. Bunları alafranga bir yolda eğlendirmek lâzım geleceğinden perşembe gecesini alafranga eğlence mahallerinde geçirir. O gece sabahladığı cihetle, perşembe günü akşama kadar uyunur.*

Ahmet Mithat, bu romandan bir yıl önce yayınladığı *Açıkbaş* adlı komedyasında bir başka züppe tipini de şöyle konuşturur:

— Ayol ben işime gücüme gideceğim. Benim işim gücüm var. Terzi, rubalarımı prova etmek için bugün erken gitmekliğimi söyledi. En önce terziye gideceğim. Oradan Beyoğlu'na gitmek lâzım; zira dün aldığım cımbızlar pek fena çıktı, değiştirmek icap ediyor. Gömlekçiye gideceğim, fesçiye gideceğim, kunduracıya gideceğim, Aynalıçarşı'ya berber Kristic'e gideceğim. Dedim a, benim bin işim var.

Araba Sevdası'nın mirasyedi züppeyi. Bihruz Bey'i de günlerini şöyle geçirir:

Bihruz Bey sonraları kaleme gidip gelmeği pek seyrekleştirmişti... Kaleme gitmediği günler ise saçlarını kestirmek, terziye esvap ısmarlamak, kunduracıya ölçü vermek gibi hiç eksik olmayan vesilelerle Beyoğlu'nda, ötede beride vakit geçirir; cumaları, pazarları da akşamlara kadar seyir yerlerinde dolaşır idi.

Felâtun Bey ile Rakım Efendi romanının bir noktası ile Halit Ziya'nın *Mai ve Siyah* romanının bitişi arasında da bir olay benzerliği vardır:

Felâtun Bey, babadan kalan mirası har vurup harman savurduktan sonra Akdeniz adalarından birinde bir mutasarrıflık alarak İstanbul'dan uzaklaşır.

Mavi ve Siyah'ın Ahmet Cemil'i de hayatta yenilgiye uğradıktan sonra Yemen'de bir kazâ (ilçe) kaymakamlığı alarak İstanbul'dan uzaklaşır.

Halit Ziya, *Kırk Yıl* adlı anılarında, çocukluğunda dedesine Ahmet Mithat romanlarını okuduğunu anlatır; bu arada, *Felâtun Bey* romanının adını da anar. *Mai ve Siyah* üzerindeki etkiyi buna bağlayabiliriz.

Ya XX. yüzyıl romancısı Reşat Nuri üzerindeki etkiye ne demeli?.. O Reşat Nuri ki, Ahmet Mithat'ın ancak torunu olabilir. Aradan nice yıllar geçmiştir:

Ahmet Mithat'ın *Hasan Mellâh* romanında korsan Hasan İspanya tüccarlarından Alfons'n evini soymağa gider; Alfons'un kızı Cozella'nın odasına girer. Kıza bir görüşte âşık olur. Yakalanırsa sevgilisinin namusu kurtulsun diye korsan kılığına girdiğini söyler.

Reşat Nuri'nin *Damga* romanında da, eserin belkemiği olan vaka bu temel üzerine kurulmuştur: Sevgilisinin evinde yakalanan âşık delikanlı, sevgilisinin adını kurtarmak için kendini hırsız diye tanıtır ve damgalanır.

İşte böyle... Etkileri alttan alta günümüze kadar ulaşan adam bugün artık okunmuyor. Eskimiş sayılıyor. Bugünün okuyucusu onu çok aşmış, çok ileriye gitmiş... Bundan ne çıkar?... Halkı okumaya onun alıştırdığını, bizim bugünkü ilerleyişimizde onun büyük payı bulunduğunu hiçbir zaman aklımızdan çıkarmamalıyız.

Tiyatro Alanında Çalışmaları:

Ahmet Mithat tiyatro ile de ilgilenmiş, Rodos'ta sürgünde iken yazmağa giriştiği ilk romanlar yanında iki de oyun yazıp bastırmıştı (*Açıkbaş, Ahz-ı sâr*). Okuma yazma oranı çok düşük olan Türkiye'de okuma yazma bilmeyen halkı eğitmek için tiyatronun çok uygun bir araç olduğunu düşünmekte ise de, onun yazdığı dönemde Güllü Agop'un Gedikpaşa'daki "Osmanlı Tiyatrosu" (1870-1884) ile, Mınakyan'ın Şehzadebaşı'ndaki "Osmanlı Dram Kumpanyası" (1883-1908) dışında, sürekli çalışan tiyatro toplulukları bulunmadığı için olsa gerek, o alanda yeterince eser verememiş, sanat çalışmalarını ister istemez hikâye ve roman alanında sürdürmüştür. Tiyatro konusundaki düşüncelerini şöyle anlatmıştır:

Tiyatro, her uygar ülke için zorunlu olan gerekli şeyler sırasına girmiş olup, uygarlıkça bizim gibi henüz olgunluğa yaklaşmamış olan yerler için ise bunun gerekliliği bir kat daha artar. Biliniyor ki, bizde okumak bilen ve okuduğunu anlayabilecek nüfus, birbiri üzerine yüzde on oranını ancak bulabilir. Daha da tuhafını isterseniz şunu da hatırlatalım ki, bizde yazı yazan ve yazdığını anlatanlar üç binde bir oranını bulamaz ya! Bununla birlikte, biz yalnız okuyanlar üzerinde duralım: Halk, ilerlemeleri ve uygarlıkça isteneni yalnız yeni eserleri okumaktan almakla kalırsa, maksadın bu yolda elde edilmesi çok zaman ister. Çünkü bugün oldukça sürümü olan bir kitap bin beş yüzden en çok iki bin beş yüz nüshaya kadar satılabilmektedir: Bu da beş yılda ancak satılıp biter. Yüz binlerce nüfus için düşünülen şu rağbet hiç derecesinde sayılsa yeridir.

İmdi, biz okumak yazmak bilmeyen nüfusu tiyatroda ibretli oyunlar göstererek eğitmeğe gerçekten çalışacak olsak, basın sanatından daha çok tiyatro sanatıyla başarı kazanabiliriz. Çünkü her defasında yedişer sekizer yüz kişi tiyatroda bulunmak koşuluyla, on beş yirmi kez sahneye konulan bir oyun on beş bin kişiye göstermiş oluruz. ((Menfâ, 1293/1876, s. 66-68)

Ahmet Mithat'ın, ikisi komedya beşi dram olmak üzere 8 oyunu basılmıştır. Bunlardan bir tanesi (*Hük-i Dil*) çeviri hikâyelerinin birinden, bir tanesi de (*Çengi*) romanlarının birinden oyun haline getirilmiştir. (*Çengi*, bestelenerek, musıkili oyun olarak oynanmıştır).

Yazarın bunlar dışında, basılmamış 5 oyunu daha vardır: *Zeybekler* adlı musıkili oyunu o dönemde çok tutulmuş ve çeşitli topluluklar tarafından oynanmıştır (1877-1889). (Bk. Metin And, *Tanzimat ve İstibdat Döneminde Türk Tiyatrosu*, 1972, s.434-435.) basılmamış öteki oyunlarının (*Arnavutlar, Çavuş, Kürt Kızı, Eîbâ*) bir kaynakta sadece adları belirtilmiş (Özgen Karabey, *Ahmet Mithat Efendinin Piyesleri*, İstanbul Üniversitesi, Türkoloji lisans tezi, 1952; bk. Tanpınar, *a.g.e.*, s.466); başka bir kaynakta da, bunların nitelikleri üzerine bilgi verilmiştir:

Ahmet Mithat Efendi, Osmanlı İmparatorluğu arazisindeki muhtelif unsurların âdaletlerini gösterir pi-

yesler de yazdı: Arnavutlar, Kürt Kızı, Zeybekler.

Ahmet Mithat Efendi operetler de yaptı. Zeybekler beş [dört] *perdelik musikili ve danslı bir eserdir. Çavuş isimli be perdelik tarihî dramında Turan ve İran arasındaki esik siyasî rekabetin hikâyesi sahneye çıkarılmıştır.*

Zîbâ isimli üç perdelik bir opereti vardır... (Refik Ahmet [Sevengil], *Yakın Çağlarda Türk Tiyatrosu*, 1934, c. I, s. 40-41)

Böylece, toplam olarak, 13 oyun yazmış olduğu anlaşılıyor. Bunlar dışında, basılmamış birtakım *karagöz* fasılları bulunduğu da söylenmektedir. (Tanpınar, *a.g.e.*, s.466)

Ayrıca, Fransızcadan çevirdiği *La Dame aux Camélias, Merdud Kız, Peçeli Kadın* romanları ile; ikisi çeviri, biri telif olan *Sû-i Zan, Cinli Han, Obur* adlı hikâyeleri, Süleymaniyeli Mehmet Tahir tarafından Mınakyan Tiyatrosu için oyunlaştırılmıştır (1881-1886). (bk. Refik Ahmet Sevengil, *Türk Tiyatrosu Tarihi III, Tanzimat Tiyatrosu*, 1961, s. 281-282)

Yazar, bunlarla da yetinmeyip, romantik tiyatronun kurucusu Victor Hugo'dan bir dram (*Derebeyleri*) çevirmiş; klasik tiyatronun büyük şairi Corneille'in *Le Cid* adlı tragedyasını da nesirle ve hikâye biçiminde çevirerek özetlemiştir (*Sid'in Hülâsası*).

Ahmet Mithat'ın oyunları tiyatro edebiyatımızın gelişmesine herhangi bir katkıda bulunmuş değildir; ancak, bunlardan bir tanesi Türk tiyatro tarihinde önemli bir olaya sebep olmuştur:

Çerkes Özdenleri adlı oyunu, Gedikpaşa'daki Osmanlı Tiyatrosu'nda oynanırken, eserde Çerkes'lerin bağımsızlık ilân etmeleri için propaganda yapıldığı ve "hürriyet sözcüğünün haddinden fazla kullanıldığı" yolunda verilen bir jurnal üzerine oyun yasaklanmış ve Gedikpaşa tiyatrosu dört yüz belediye işçisi tarafından bir gecede yıktırılmıştı (1884). Ahmet Mithat, aynı gece Mabeyne çağırılmış, her halde uyarıldıktan sonra, bırakılmıştı (Ahmet Fehim, "Sahnede Elli Yıl", *Vakit*, Temmuz 1926).

Burada iki nokta dikkate çekiyor:

a) Namık Kemal'in, Abdülaziz döneminde aynı tiyatroda oynanan *Vatan yahut Silistre* oyunu halkı coşturtuğu için sakıncalı görülmüş, oyun yasaklanmış, yazarı tutuklanıp sürülmüştü (1873); Ahmet Mithat'ın da aynı tiyatroda halkı coşturan *Çerkes Özdenleri* adlı oyunu sakıncalı görülerek yasaklanmış; fakat yazarı, sadece suçluların değil, suçsuzların bile sürüldüğü, hattâ öldürüldüğü Abdülhamit döneminde -her halde padişahın "sadık bendesi (kulu)" olduğunu daha önceki davranışlarıyla kanıtlanmış olduğu için- hoşgörüyle karşılanmış, cezalandırılmamıştı.

b) Eskiden, sadece oyunun yasaklanmasıyla yetinildiği halde, Abdülhamit döneminde, oyunun yasaklanmasından başka, tiyatro yapısı da yıktırılarak işin kökünü kurutma yoluna gidilmiştir.

Çeviri Alanında Çalışmaları:

Ahmet Mithat, çeviri işine, daha Bağdat'ta iken, Mekteb-i Sanayi öğrencilerine okuma kitabı olarak hazırladığı *Kıssadan Hisse* kitabına koymak üzere, Aisopos ve Fénalon'dan çevirdiği fıkralarla başlamıştır. *Letâif-i Rivayât*'ın 1. ve 4. cüzlerindeki birer hikâye de (Sû-i Zan, Gönül bu ilk çeviriler arasındadır. Büyük eserler (roman) çevirmeğe Rodos'ta başlamıştır. Orada, Ebüzziya Tevfik'le birlikte, Paul de Kock'tan *Üç Yüzlü Bir Karı* adlı romanı çevirmişlerdir (1875, bas. 1877). Rodos'tan döndükten sonra, gazetesinin tefrika gereksemesini karşılamak için, 1880-1898 arasında, çeşitli yazarlardan 21 roman çevirmiştir.

25 cüz tutan *Letâif-i Rivâyât* dizisi içindeki hikâyelerden de 7 tanesi çeviridir. Bunların yazarları belirtilmemiştir.

Ele aldığı eseri "harfiyyen" (olduğu gibi) çevirmeden yana değildir, *"hikâyenin bir hükmünü Türkçe yeniden kaleme alma" (Üç Yüzlü Karı, önsöz)* yolunu tutar. Şöyle der:

Biz olduğu gibi çeviriden yana değiliz. Fransızca bir cümleyi, bir sözü, hattâ bir sayfayı okuruz, ne anlarsak onu yeniden Türkçe yazarız. İşte bunun için bizim çevirilmiş doğrudan doğruya Türkçe yazılmış gibi olur. (bk. Özön, *a.g.e.*)

Böylece, Batılı yazarları da kendine benzetmiş ve "çevirilerini de kendi yazdıkları kadar okutmuş (Özön, *a.g.e.)*'tur.

KAYNAKÇA

- ☐ Ahmet Fehim, "Sahnede Elli Yıl" *Vakit*, Temmuz-Eylül 1926; sade dille: *Ahmet Fehim Bey'in Hâtıraları*, 1977, hz. Hakkı Kadri Alpman
- ☐ Akı Niyazi, *XIX. Yüzyıl Türk Tiyatrosu Tarihi*, 1963
- ☐ And Metin, *Tanzimat ve İstibdat Döneminde Türk Tiyatrosu*, 1972
- ☐ Baydar Mustafa, *Ahmet Mithat Efendi*, 1954
- ☐ Boratav, Pertev Naili, "İlk Romanlarımız", *Folklor ve Edebiyat*, c.I, 1982
- ☐ İsmail Hakkı, *Ahmet Mithat Efendi*, 1308/1890 [Kalpakçı], Fethi Naci, *Türkiye'de Roman ve Toplumsal Değişme, 1981*
- ☐ *Karabey Özgen, Ahmet Mithat Efendinin Piyesleri, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türkoloji lisans tezi*, 1952; bk. Tanpınar, *a.g.e.*, s.465-466
- ☐ Kudret Cevdet, *Ahmet Mithat*, 1962
- ☐ Kudret Cevdet, *Türk Edebiyatında Hikâye ve Roman*, c. I. 1965
- ☐ Levend Agâh Sırrı, *Türk Dilinde Gelişme ve Sadeleşme Evreleri*, 2. bas., 1960
- ☐ Moran Berna, *Türk Romanına Eleştirel Bir Bakış*, 1983
- ☐ Necatigil Behçet, "Önsöz", *Musullu Süleyman*, 1971
- ☐ Okay Orhan, *Batı Medeniyeti Karşısında Ahmet Mithat Efendi*, 1975
- ☐ [Özön], Mustafa Nihat, *Türkçede Roman*, 1936; sade dille 1985, haz. Alpay Kabacalı
- ☐ [Sevengil], Refik Ahmet, *Yakın Çağlarda Türk Tiyatrosu*, c. I, 1934
- ☐ Sevengil, Refik Ahmet, *Türk Tiyatrosu Tarihi III, Tanzimat Tiyatrosu*, 1961
- ☐ [Sevük], İsmail Habip, *Türk Teceddüt Edebiyatı Tarihi*, 1340/1924
- ☐ Siyavuşgil, Sabri Esat, "Ahmed Mithat Efendi", *İslâm Ansiklopedisi*, c. I, 1950
- ☐ Tanpınar, Ahmet Hamdi, *XIX. Asır Türk Edebiyatı Tarihi*, c. I, 2. bas. 1956
- ☐ Us, Hakkı Tarık, *Ahmet Mithat'ı Anıyoruz*, 1955
- ☐ Yazgıç, Dr. Kâmil, *Ahmet Mithat Efendi, Hayatı ve Hâtıraları*, 1940 (1962, 1985)

(Resim 1) Mavi Cami Minaresinden Sultanahmet Meydanı (K:Efes Color)

Dr. Y. Mimar ÜLKÜ ALTINOLUK

Binbirdirek Sarnıcı

VE BURAYA ÖNERİLEBİLECEK ÇAĞDAŞ BİR İŞLEV

Binbirdirek Sarnıcı, tarihsel nitelikli yapıların yoğun olarak bulunduğu Sultanahmet'te, Klodfarer Caddesi'ndedir. Sultanahmet; Sultanahmet Camii, Topkapı Sarayı, Ayasofya Müzesi, Yerebatan ve Binbirdirek Sarnıçları gibi anıtsal yapıtların bulunduğu emsalsiz zenginlikte bir bölgedir. (Resim 1)

Sözkonusu bölge; Roma (330-395), Bizans (395-1453), Osmanlı (1453-1922) ve Cumhuriyet Türkiyesi'nin eserlerine sahiptir. Çağlar boyunca bu uygarlıkların görkemli bütün yapıları; sarayları, senatosu, dinsel anıtları, çarşıları, köşkleri, anıtsal kapıları, bahçeleri, çeşmeleri, önemli sarnıçları bu alanda toplanmıştı. Bu alanın önemli anıtlarından Binbirdirek Sarnıcı; bütün bu yapıların ve eski İstanbul'un su ihtiyacına bir katkı olmak üzere, M.S. 4.Yüzyılda İmparator Konstantinos I devri senatörlerinden Philoksenos tarafından[1], yeraltında yaptırılmış bir su sarnıcıdır. (Resim 2)

İstanbul ve Türk Ansiklopedilerinde: "Binbirdirek Sarnıcı Justinyen Devri yapı özelliklerini taşıdığına göre, M.S. 4.Yüzyılın ilk yarısında yapılmış olması gereken Philoksenos Sarnıcıyla bir ilgisi olamaz"[2], denilmektedir.

Konstantinos'un, İstanbul'u M.S. 330 tarihinde Doğu Roma İmparatorluğu'nun başşehri yaptığı sırada yanında bulunan 12 Romalı senatörden Philoksenos'un, Forum yakınına kendisi için yaptırdığı sarayın sarnıcı olduğu kabul edilir. 15.yüzyılda yıkılan Kırkşehitler Kilisesi'nin sarnıcı olduğu ileri sürülür.

Bulunan mühürlü tuğlaların büyük bir kısmı 5.Yüzyıla, geri kalanı da Justinianus devrine aittir[3]. Sarnıcın eni 57 metre, boyu 64 m. ve yüksekliği yaklaşık olarak 14 metredir. Üst taraflarında mazgal delikleri bulunan 2.92 m. kalınlığındaki duvarlarla çevrilidir. (Resim 3) Sarnıç, 325.000 m^3 su alabilecek hacimdedir. Bizans tuğlaları kullanılan yapıda, birleştirme elemanı olarak, "opus caemanticeum" denilen bir tür harç kullanılmıştır. Sarnıcın içinde onaltışar sütundan ondört sıra olarak toplam 224 sütun vardır. Bunlar sarnıcın üzerini örten Roma Tipi kemerleri ve çapraz tonozları taşımaktadırlar. (Resim 4/a,b)

Birbirinin benzeri olan sütun başlıklarında süsleme yoktur. Kaide, sütun, bilezik ve başlıkların üzerinde birçok marka ve monogramlar kazılmıştır. (Resim 5)

Sütunlar; kalın bir bilezikle birbirine tutturulmuş, alttaki 4.90 m. üstteki de 4.40 m. boyutunda olan iki parçadan oluşmaktadır.

Böylece halkın dilinde "bindirme direk" ya da abartılarak "bin direk" kelimeleri "Binbirdirek" olmuş olabilir. Sütunların parçaları arasında, birleşim noktalarında kurşun tabakalar bulunmaktadır. Kurşun tabakadan amaç; örtüden gelen yükün parçadan parçaya geçmesi sırasında homojen bir yük dağılımı ve depreme karşı bir önlemdir.

Sarnıcın içinde, Kuzey duvarı yakınlarında iki kuyu yer almaktadır. Bu kuyulardan birinde orijinal bir bizelik taşı görülmektedir. Bu bilezik mermerden yapılmış olup, kademeli bir kesite sahiptir. Daire biçimli bileziğin hemen altından yassı moloz taşlardan örülmüş olan kuyu çeperi başlamaktadır. Taş örgü, düzensiz bir biçimde yaklaşık 4.80 m. derine kadar inmektedir. Kuyu dibinde halen su görülmektedir. Bu kuyu büyük bir olasılıkla bir kanala bağlanmaktadır.

Diğer kuyu ise sarnıç içindeki moloz yığınları altında kalmıştır. Şu anda yığıntılar üzerinde yanlızca kuyu deliği

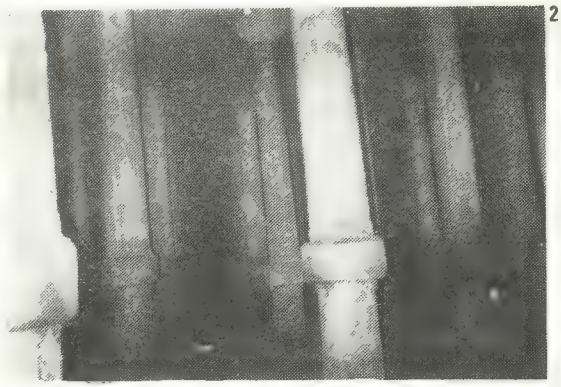

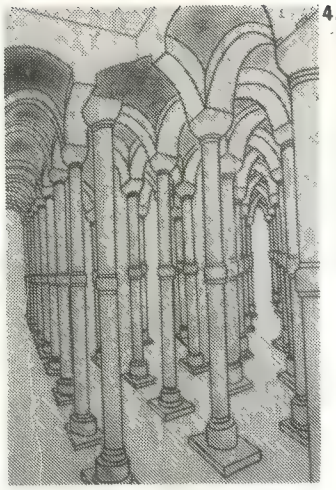

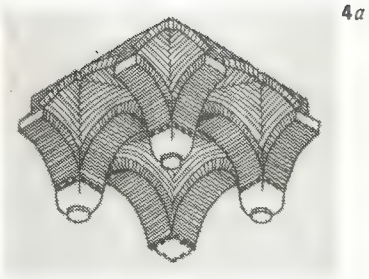

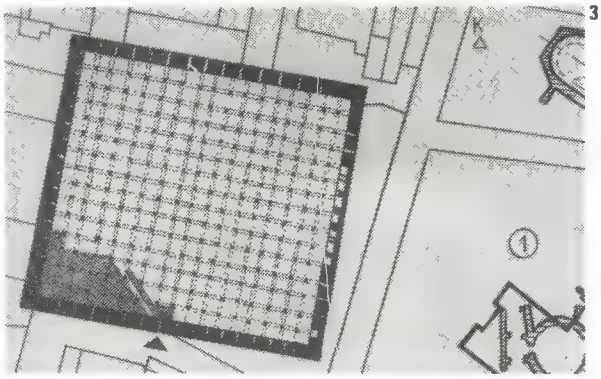

(Resim 2) Binbirdirek Sarnıcı, 1985. F:Ü.A.
(Resim 3) Binbirdirek Sarnıcı Planı. (1) Adliye Sarayı'nın altında kalan Martyrion Hagia Euphemia ve Antiochus Sarayı kalıntıları.
(Resim 4) a. Sarnıcın üzerini örten çapraz tonoz sistemi. b. Prof. Wulzinger'e göre temelden-çatıya sarnıcın durumu.
(Resim 5) Sütun başlığına kazılmış bir monogram.

görülmektedir. Kuyu içindeki kanal bağlantısında bir miktar su akıntısı vardır[4].

1838'li yılların sonunda yayınlanan *The Beauties of The Bosphorus* (Miss Julia Pardoe) isimli kitapta; sarnıcın mazgal deliklerinin sokak düzeyinde olduğu belirtilerek; sarnıç içerisindeki ipek tezgahlarında çalışanların, yabancı gezginlerden bahşiş istedikleri yazılmaktadır.[5]. 1852'de yurdumuza gelen gezginlerden Fransız Thèophile Gautier; *Constantinople* isimli kitabında, Binbirdirek sarnıcına ait gözlemlerini de yazmıştır:

"Hipodromun az ötesinde, yangın kalıntılarıyla örtülü bir yerin ortasında, küçük bir sırtın eteğinde, kurumuş bir Bizans Sarnıcı'nın kara ağzı açılır. Tahta bir merdivenle aşağıya inilir. Türkler burasına, gerçekte ikiyüzyirmidört oldukları halde, Binbir Direk derler, Beyaz mermerden olan bu direklerin kaba bir korent uslübunda başlıkları var; bu sütunlar üstüne dayalı bulunan kemerler, diplere doğru uzanıp giderler. Sütunların iki üç ayak yüksekliğindeki kısımları hafifçe şişkindir. Bu şişkinlik suların yükseldiği yeri; sütunların alt kısmı da, su seviyesini ayarlardı. Yer; yüzyılların tozu, tavandan dökülen molozlar ve çeşitli çöplerle örtülüdür. Eskiden bu sarnıç çok derin olmalıydı. Sütun başlıkları üzerinde, belli belirsiz, esrarlı işaretler ve artık anlamı anlaşılmayan Bizans hiyeroglifleri seçilir. Sık sık tekrarlanan bir 'ipsilon', bir 'fi' harfleri şu şekilde yorumlanır: 'Euge, Philoksena'.

"Bu sarnıcı yabancılar kullanırdı. Kubbeyi ören Roma kiremitleri üstünde ve birçok sütun tabanlarında sarnıcı yaptıran Constantin'in monogramı bulunur. Şimdi burada bir ipek imalathanesi kurulmuş.

Çıkrıklar ve makaralar Constantin[2]in kemerleri arasında gıcırdamakta, tezgahların gürültüsü artık yok olan suyun şırıltısını taklit etmektedir. Derin gölgelerin kapladığı, soluk, renksiz bir ışığın yayılı bulunduğu bu mahzende, sizi saran, buz gibi bir serinlik hüküm sürer. Bu uçurum dibinden açık havanın ılıklığına çıkınca, yeraltı cüceleri gibi toprak altında çalışarak göz nuru döken zavallı işçilere acıdım."[6]

Sarnıcın üzerinde 4.Murat devrinde Tayyarzade, daha sonra Fazlı Paşa konakları bulunmaktaydı. Günümüzde sarnıcın üzerinde, bir bölümünde çocuk bahçesi bulunmaktadır (Resim 6). Yaklaşık alanı 3528 m² olan sarnıçda, 224 sütunun 212 adeti görülebilmektedir.

Girişin sol bölümünde, sarnıç içerisinde, 170 m² lik bir alanı kapatacak biçimde moloz taşlardan düzensiz olarak, sonradan örülmüş bir duvar görülmektedir. Bu duvarın yüzeyinde ahşap hatıl izleri bulunmaktadır. Sarnıcın orijinal mazgal pencereleri toprak altında kalmıştır. Işık ve havalandırmayı sağlayabilmek amacıyla bazı tonozlar delinmiştir. Örtü sistemindeki deliklerden birisi orijinaldir. Bu aydınlatma elemanı, bileziği görünen kuyunun izdüşümündedir.

Binbirdirek Sarnıcı'nın çağdaş kullanım amacıyla değerlendirilebilmesi; ramp ışıklarına çıkarılabilmesi için; 1980'de Müze fonksiyonu verilen bir proje hazırlanmıştır. Sarnıcı sergilemek, tanıtmak amacını taşımaktadır[7]. Programı aşağıdaki bölümlerden oluşmaktadır:

Sarnıç İçerisi: Müze
• Sergileme. Film gösteri alanı. Dinlenme ve Büfe. Kuyular.

Sarnıç Üzeri: Giriş, Açıkta dinlenme mekânlarını kapsamaktadır. Diğer bir proje İstanbul Belediyesi tarafından hazırlanmaktadır. Bu çalışmada ise sarnıç; yapay zemin üzerine oturan kabinlerden oluşan bir *çarşı* olarak değerlendirilmektedir.

Farklı açılardan ele alınmış bu iki

6

8a

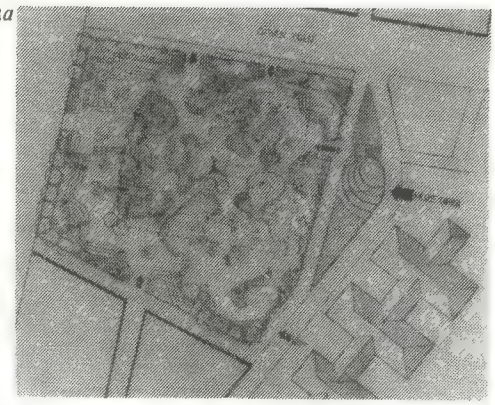

7

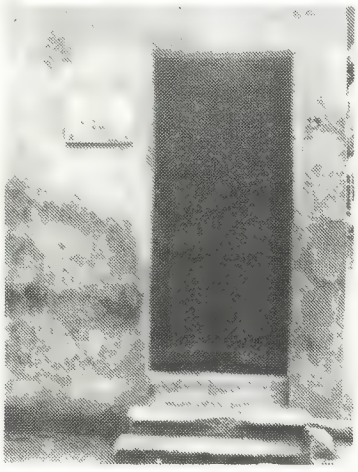

8b

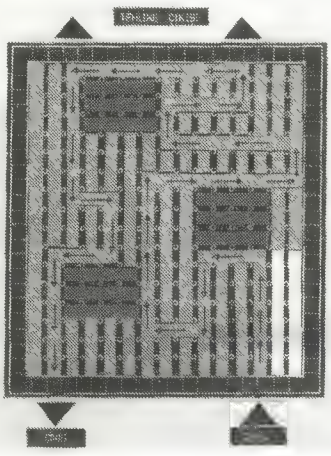

(Resim 6) Sarnıç Üzeri; Giriş kulübesi, arka planda Adliye Sarayı ve Sultanahmet Camii. (Resim 7) Binbirdirek Sarnıcı Girişi, 1985. (Resim 8) a. Binbirdirek Sarnıcı üzerinde: Açıkhava Müzesi Önerisi, 1985. b. Binbirdirek Sarnıcı içerisinde: "Geçmişten-Günümüze İstanbul Müzesi" önerisi, 1985.

yaklaşım biçimiyle sarnıca; Müze ve çarşı fonksiyonları verilmektedir.

Sarnıcın özgün biçiminin mümkün olduğunca korunması ve özgün elemanlarının da kullanılarak, sarnıca çağdaş bir işlev verilmesi düşünülebilir. Yapının yapım amacına gereken önem verilebilmeli ve vurgulanabilmelidir. Sarnıcı boyut olarak ezecek, ya da bir tarihsel miras olarak ele alınmayıp, Eminönü belediyesi'nin buraya; "otomobil garajı" önerisinde olduğu gibi[8], herhangi bir yapıda uygulanabilecek nitelik ve nicelikteki işlevlerin verilmesi, yapının kimliğini kaybetmesine yol açabilir kanısındayız.

ÖNERİLEN İŞLEVLER:

Günümüzde, sarnıç kullanılmamaktadır. Sürekli olarak kapalıdır (Resim 7). Sarnıca tek girişi sağlayan üzerindeki giriş kulübesinin anahtarı, yakın çevredeki parklara bakan "park bekçisinde" bulunmaktadır. Turistlerin gezemediği sarnıçta; zaman-zaman, film çekimleri için ve araştırıcılar, bekçiden izin ve anahtar alınmak suretiyle çalışabilmektedir.

Binbirdirek Sarnıcı, çok önemli bir Bizans anıtıdır. İstanbul'un ikinci büyük kapalı sarnıcıdır. Yakınındaki Teodosyos Sarnıcı (Şerefiye Sarnıcı)[9] ve Yerebatan Sarayı'na bileşik kaplar metoduyla bağlı olabilir. Bu üç önemli sarnıç birlikte ya da tek tek ele alınabilir. Böylece hem toprak altındaki bu yapıtlar değerlendirilmiş, hem de bu Bizans anıtları ortaya çıkarılarak evrensel kültüre hizmet edilmiş olacaktır. Binbirdirek Sarnıcı'nda; ilk önerideki Müze işlevine katkı olmak üzere:

- Tarihi yaşamdan kesitler verilerek, Roma-Bizans-Osmanlı ve Cumhuriyet Türkiyesi'ne ait, devir-devir önemli tarihsel olaylar bu müzede canlı mankenler ya da mumyalarla canlandırılabilir. Bu şekilde bir tarihsel-kültürel süreklilik sağlanarak "geçmişten-günümüze İstanbul" ramp ışıklarına çıkarılabilir. (Resim 8/a,b).

Sarnıca verilebilecek diğer bir işlev, su elemanının da kullanılarak;

- Yüzer bir yeraltı kapalı çarşısı olarak değerlendirilmesidir. Taverna, kayık sefası alanı ve satış ünitelerinden oluşacak bir program, bu alanı da İstanbul'un önemli merkezlerinden biri haline getirebilir kanısındayız.

---

[1] ANONİM, "Eski Sarnıçlar", *TTOK Belleteni,* Sayı 256-257, İstanbul, 1963, s.14

[2] KOÇU, R.E., *İstanbul Ansiklopedisi,* 5.Cilt, İstanbul, 1958-1971, s.2788
ANONİM, "Binbirdirek Sarnıcı", *Türk Ansiklopedisi,* VI.Cilt, Ankara, 1953, s.404

[3] KILIÇOĞLU, S.; ARAS, N.; DEVRİM, H., "Binbirdirek Sarnıcı", *Meydan Larousse,* İstanbul, 1960, 2.Cilt, s.382

[4] YILMAZYİĞİT, B., "Binbirdirek Sarnıcı Mevcut Durum ve Hasar Tesbit Çalışmaları", *Rapor I,* İstanbul, 1980

[5] PARDOE,J., *The Beauties of the Bosphorus,* London, 1838, s.101

[6] GAUTIER, T., *Constantinople,* Paris 1854, Türkçe Basımı; *İstanbul,* İstanbul, 1972, s.277-278

[7] Müze projesi, Prof.Dr.Metin Sözen yönetiminde Y.Mimar Bora Yılmazyiğit tarafından TTOK için hazırlanmıştır.

[8] ANONİM, "Binbirdirek Garajı", *Nokta Dergisi,* Sayı 23, İstanbul, 1984, s.45

[9] Teodosyos Sarnıcı: Binbirdirek yakınında, Piyer Loti Caddesi'nde bir Bizans Sarnıcıdır. Eni 25 m., boyu 42.50 m. ve yüksekliği 12.60 metredir. Çapı 80 cm. olan 32 adet sütuna sahiptir. Diğerleri gibi bu sarnıç da kısmen toprak ve molozla doludur, kullanılmamaktadır. Kademeli karakteristik Korent sütun başlıklarına sahiptir. Bu süslemelere diğer büyük sarnıçlarda rastlanmaz. İstanbul Belediyesi bu sarnıcı Bizans Meyhanesi olarak değerlendirmeyi amaçlayan bir proje hazırlamaktadır.

Ciddi ve istikrarlı yönlendirme, tasarrufun güvencesidir.

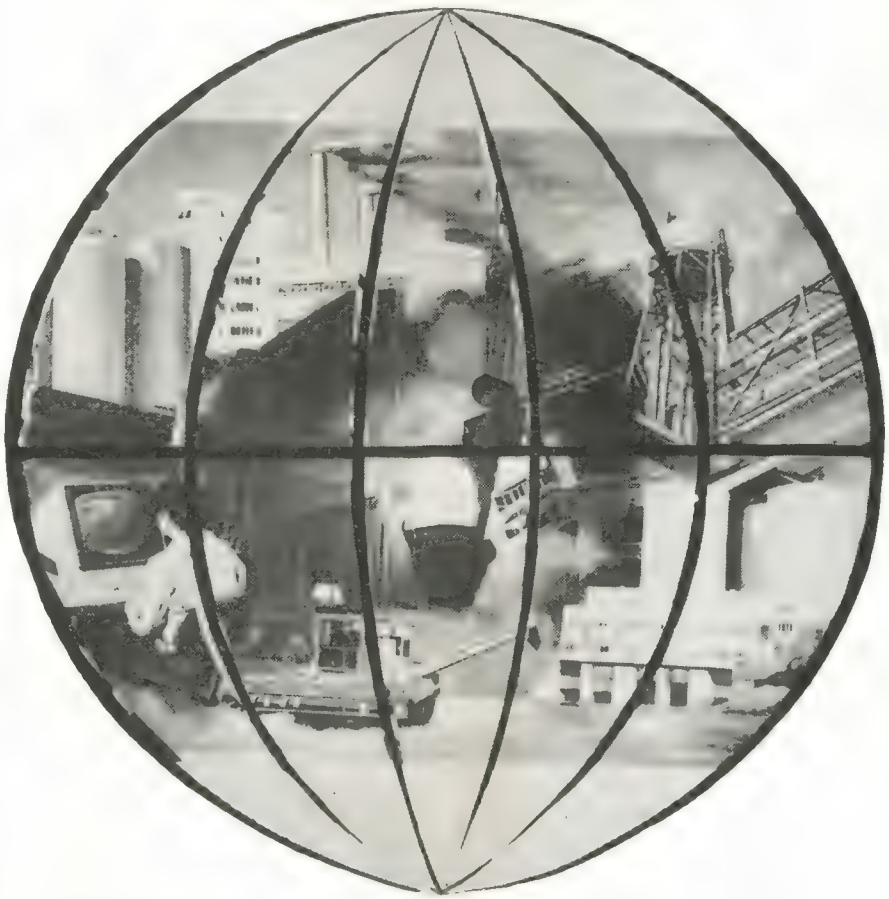

Türkbank, tasarrufun güvencesine ve yönlendirilmesine gösterdiği özen ve ciddiyetle, ülke ekonomisine büyük katkılar sağlamaktadır. Mutluyuz, gururluyuz.

Daima güvenle,
daha mutlu geleceğe.

TÜRK TİCARET BANKASI
TÜRKBANK

Viyana'nın Kanunî Sultan Süleyman Tarafından Fethedilmiş Olduğuna Dair Yepyeni Bir Vesika

ŞİNASİ TEKİN-GÖNÜL ALPAY TEKİN

mâlûmdur senin ilimin îlam istemez
farkeyler anı ol ilimin nüktedânları

A. *Sultan Süleyman Fermanının Transkripsiyonu*

Süleyman Şâh bin Selim Şâh el-Muzaffer daima

1. Nişan-i hümayun ve misal-i meymun - enfazahullahu teala ilâ yevmi yubasuna - hükmi oldur ki sahibülilm velkalem, kıdvetülmüdekkikin-i ecdad-i kiramum, Nemçe vilâyetümüz sabık ümera ve eşrafından ve dergah-ı alempenahum kullarından Enderâs TÎTSÂ - hatemallahu avâkibehu bi'lhayr - hıdmetlerine, tevki-i refi vasıl olıcak malum ola kim:

2. Şimdikihalde kala-i Bec dizdarlığın talebitmişsin.

3. İmdi bundan şolvakt akdem feth-i kala-i Bec müyesser olmagın, mezkur canıbdagı cümle vilayetler taht-i tasarrufumuzdadur, ol ecilden kala-i Bec dizdarlığın ruzi ve erzani kıldum.

4. Badehu duhter-i pakizemüz Süheyla Sultanı daha talebitmişsin.

5. Virdük gitti!

6. An şartin kim Ali Beg adı birle adlanasın. [İmdi] vakt fevtitmedin hemandem atabe-i ulyamuza gelesin. At meydanında bir sur-i şahane düzevüz. [Ve dahı] güyegü-yi şahane rütbesin alasın.

7. Ve dahı serasker vezirüm İbrahim paşayı depeledüm. Ol melunun sarayın sen kulum ve Süheyla Sultan şaz olasız diyü mülklige virdüm.

8. Her yaz mevzimin İslambolda geçüresin. Amma kala-i Beci sakın ola ki namerde bırakmayasın. Umur-i Beci bir iki yarar ademe tefviz idesin.

9. İslambolda kalanda cümle alemün hafız-i kütüplerin sen nazük kulum emrine müheyya kıldum kim asudelikle ilm-i şarkiyyat ve ilm-i tevarih-i ecdad-i kiramuma meşgul olasın.

10. Sen bir kerre atabe-i ulyama gelmelü oldukda, Nemçe vilayetümüzde meşhur-i afak, nev-icad tab u temsil sanatı alat ve avadanlıkların alup ol alat istimalin bilür kimesneleri dahı der-dest idüp bile getüresin.

11. Şöyle bilesin, alamet-ı şerif üzre itimad kılasın.

12. Tahriren fi avahir-i rebiyülevvel lisene sitte selasine tisamie.

13. Be-mekam-i
Kostantaniyye.

VİYANA'NIN KANUNÎ TARAFINDAN FETHİ

B. *Sultan Süleyman Fermanının Tıpkıbasımı*

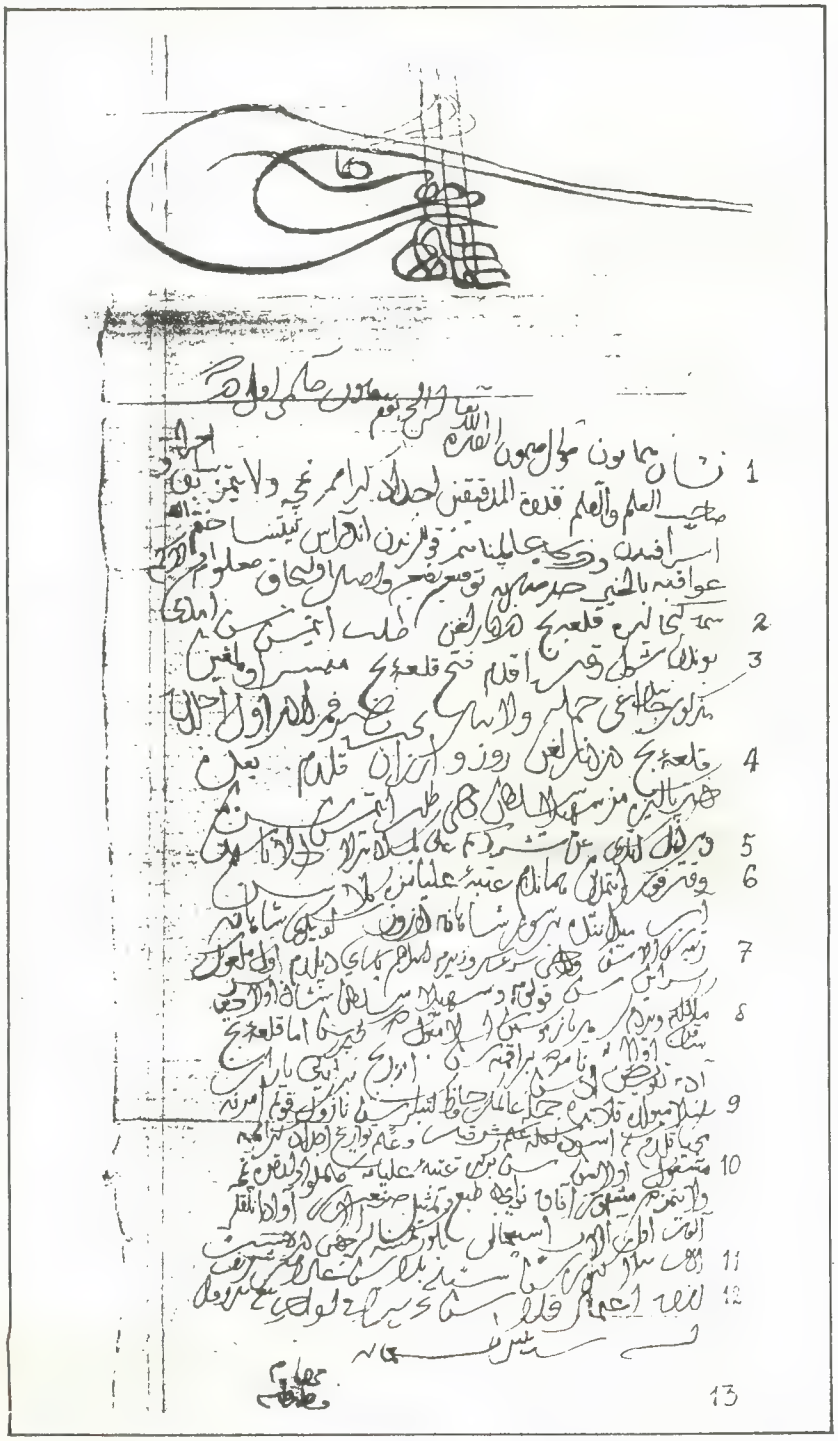

C. *Filolojik ve Tarihi İzahlar*

Tevarihler hep yazar ki "...Kanunî, Viyana'yı muhasara etti ama, şehri almadan geri çekildi..." Bütün tevarihlerin bu konuda yanıldıklarını, yukarıda tam metniyle tıpkıbasımını verdiğimiz vesika günışığı gibi ortaya koymaktadır.

İmdi sual olunur ki "tevarihlere mi inanmak lâzımdır, yoksa bu vesikaya mı?" Biz hulûsu kalple bütün meslektaşlarımıza şunu şuracıkta bildirmek isteriz ki, "...Elbette tevarihlere değil, neşretmekte olduğumuz vesikaya inanmak lazımdır!" Zira bu vesika öyle bir vesikadır ki tepesinde Cihan Padişahının tuğrası, altında da gene aynı Sultanın "teminat" ibaresi mevcuttur: "...Şöyle bilesin alamet-i şerif üzre itimad kılasın" diye... İmdi elbette Sultanın tuğrasına itimat kılmak lâzımdır. Artık tevarihlerin lafı mı olur deyip lafı daha fazla uzatmadan vesikamızı satır-satır konuşturalım.

Biz bu vesikayı yani Kanunî Sultan Süleyman'ın bu fermanını yıllar önce keşfetmiş idik, amma bir fırsatını bulup punduna getirip bir türlü neşredememiş idik. Şimdi münasip zaman ve fırsatı bulduk, daha fazla bekletmemek ve dünya tevarihçilerini daha fazla cehalet karanlığında bırakmamak için hemen metnin umumi izahlarına geçiyoruz.

— Ferman hakiki olup öyle sahte falan değildir.

— Dili, bazı eski unsurları havi ise de umumiyetle XV-XVI. asır Osmanlı Divanı dilinin hususiliklerini taşımaktadır.

— Maalesef Bec yani Viyana kalesinin kesin fetih tarihi verilmemiştir. Fermanın tarihi 936 rebiyülevveli olduğuna göre fetih muhakkak surette, kesinlikle bu tarihten önce vukubulmuş olmalıdır. Nitekim geçenlerde ele geçirdiğimiz *"fetihname-i kala-i Bec sen ey Nemçelü bu sevdadan vazgeç"* adlı bir risalede "feth-i mübin-i kala-i Bec"in tarihi günü gününe görgü şahitleriyle birlikte verilmiştir. Bu son derece önemli risaleyi pek yakında neşredeceğimizi umuyoruz.

— Ferman baştan sona Enderâs TÎTSÂ adında Nemçeli bir asîlzâdeye hitabetmektedir.

1-2 E. Tîtsâ Bec yani Viyana kalesi dizdarlığını yani kale komutanlığını istemektedir. Sultan bunu verir (3).

4 Enderâs bu defa Kanunî'nin Süheylâ adlı kızının desti izdivacını talebetmektedir. Bu, herkesin bildiği gibi imkânsız bir istektir. Amma halkın fermanımızda Kanunî bu isteğe nasıl cevap veriyor: "Virdük gitti" (5). Bu iki cümlecik, Osmanlı arşivlerinde eşine emsâline rastlanmamış cümleciktir, olur şey değil! Koskoca Cihan Padişahı Enderâs adlı bir kefere kuluna, kızı Süheylâ Sultan'ı "virdük gitti" diyerek teslim etsin? Bunun çok derin bir mânâsı olmalı! Nitekim:

VİYANA'NIN KANUNÎ TARAFINDAN FETHİ

6 Sultan, bu evlenmenin şartı olarak Enderâs Tîtsâ'dan, Ali Beg unvanını takınmasını ister. Düğün At meydanında büyük şenliklerle yapılacaktır. *Sûr düz-* terimine başka hiçbir yerde rastlayamadık. Ayrıca Enderâs'a *güyegüyi şahane* unvanı rütbesi verilir, bu terim herhalde son devirlerin *damad-i şehriyarî*'si olmalıdır.

7 Padişah, sadrazamı İbrahim Paşa'yı çoktan *depelemiştir.* Bunun sarayını çeyiz olarak verir. Gene geçenlerde ele geçirdiğimiz "sûr-i şahane bâ söz ü sâz - Süheylâ Sultan maa dizdar-i kala-i Bec Enderâsz" adlı son derece meraklı bir risalede bu düğün uzun uzun anlatılırken şöyle bir zarif "latife"den söz edilir. Latife şöyle: ["Kanunî aydür: Gel berü ey benüm güyegü-yi şahanem Enderâsz, diyüvir bana kim benüm şehzadelerümün sünnet düğüni ki geçen bayramirtesi vukubulmışdur, senünkinden daha yahşirakdur, degül mi?" Enderâsz cevab eyidür: "Degüldür Sultanum!" Ol cevab Sultana hoş gelmedi, kaşların düğümleyüp pür-hışm bir sesle: "Bre Enderârsz, ol ne dürlü cevabdur? Dimek ister misin kim senün düğünün benümkimden daha yahşirakdur?" - "Beli Sultanum, elbette benüm düğünüm senünkinden daha yahşirakdur!" didi. 01 saat, cümle hazirun epsem oldılar. Sultan cellâd Kara Ali'ye işaret kıldı kim bîçâre Enderâsz'ın boynın ura. Cellâd Kara Ali tedârikin düzüp görende, Sultan bir dahı suâl kıldı: "Bre Enderâsz, ne üçündür ol?" Cellâd Kara Ali hançer üşürmedin Enderâsz mübarek dehanın açup eyitdi: "Sultanum elbette benüm düğünüm yahşırakdur senünkinden. Zira senün düğününde kimler varıdı? Şol kimesneler kim bencileyin, ancılayın. Amına velâkin benüm düğünümde Padişâh-i Cihân, Sultan Süleymân vardur, hâzirdur!" Ossahat hazirun bir 'ooohhh' çeküp rahatladı. Cellâd Kara Ali melûnu dahı epsem oldı kaldı. ...Sultana bu cevab hoş gitdi, tebessüm kıldı... Şol Nemçelü Enderâsz Tîtsâ elhak her nesneye elyakdur vesselâm!]

Bu risaleyi de pek yakında neşretme fırsatı bulabileceğimizi umuyoruz. Yegâne nüshası kütüphanemizde bulunan bu yazma eserin taklitlerinden sakınılmalıdır.

9 Padişah bütün kütüpanecileri Enderâs'ın emrine veriyor. Bu suretle Enderâs Tîtsâ namı diğer Ali Beg, ilm-i şarkiyyat ve ilm-i tevarih, hususiyle padişahın ecdadının tevarihi ile meşgul olabilsin.

Fermanın bu 9'uncu bölümünden şu iki mühim netice çıkıyor:

1. Hayatı hakkında pek fazla bir şey bilmediğimiz Enderâs Tîtsâ, sadece başarılı bir ordu-kale komutanı değil, aynı zamanda Ortaşark dillerini bilen 'meşhur-i âfâk' bir allâme olmalıdır.

2. Belli bir kütüpaneden bahsedilmemesi dikkati çekiyor. Biz de, kütüpanecilikle uğraşan ulemâmızın dikkatlerini çekeriz. Herhalde Enderâs 'melun'-maktul paşa sarayında tevarih kitaplarını tedkik edecektir.

10 Yukarıda bir kere daha geçen *Nemçe vilâyetümüz* (bk. No. 1) teriminden anlaşıldığına göre Alamanya ve Avusturya bütünüyle fetholunmuştur. Ancak arşivlerin raflarını ve defatir torbalarını delik deşik ettiğimiz halde Nemçe vilâyetinin tahrir defterlerinin hiçbir izine rastlayamadık. Bundan yani tahrir defteri düzülmemiş olmasından Cermen ehâlisinin tipik - veya gayr-i tipik - sosiyo-ekonomik davranışı neticesini çıkarabilir miyiz? Yani Padişah-i cihanın Cermen asıllı kulları, Memâlik-i muhrûsenin diğer reâyâsından daha mı ahlâklı ve dürüst idiler de *defâtir-i hâkâniyye* düzmeyi lüzumsuz addettiler? Bu konuya, hem yapısalcılık ve hem de *kapısalcılık* açılarından yaklaşımlar eyleyip bunu ona göre arîz amîk tedkîk etmek lâzımdır. Vesselâm!

Bu kısımda kastedilen şey tabiî matbaa âletleridir. Demek padişah matbaacılıkla ilgilenmiştir. Fakat tevarihler bu alâkanın encâmı üzerinde inatla susmakta israr etmektedirler. Acaba bizim Enderâs mı bu emri şahaneyi umursamadı da, matbaa Devlet-i aliyyeye çok sonra girebildi? Bize göre hiç de öyle değil. Zira gene geçenlerde ele geçirdiğimiz bir risalecikteki şu kayıt Enderâs'ın tamamiyle suçsuz olduğunu göstermektedir. Metnin bu konuyla ilgili kısmı şöyle (varak 19b): ".. biti basmacılıgı biti yazmacılıgından yigrekdür. En evlâsı elbette biti yaymacılıgıdur kim bu, öngreki ikisinden dogar. Ol umûr şol mucebce olmagın, günlerde bir gün Sultan Süleyman -rahmetulla aleyh- Enderâs nam Nemçelü kulına ısmarladı kim ola namı diğer Ali Beg biti basmacılığın Memâlik-i Osmaniyyeye getüre. Emmâ velâkin Memâlik-i mahrûsenün kabîh-sûret ulemâsı ve dahı habîs-sîret müderrisîni 'ol Nemçelüdür, küffâr-ı duzah-ı karar tâifesindendür, câhildür. Halbuku bizler musâf-i pîl ü arslanuz, yani ki - kitap, sahife haline getürülmiş kitap -laruz[1], yani kitap gibi bilgülüleriz' diyü dahı andan artuk nice nice herzeler yimişler ve ol Nemçelünün hıdemât-i vataniyyesine ve dahı hıdemât-i islâmiyyesine kemend atup hançer üşürüp yirinde depelemişlerdür... Bîgüneh Sultan dahı ol canibden engüşt-i hayret ber-dihen ne üçün ol biti basmacılıgı bir dürlü Dersaadete irişümez' diyü gam u gusseler yimekdedür..."

Yazarı ve adı bilinmeyen bu risalenin bir yerinde Enderâs'ın müteâkip hayatı hakkında çok mühim fakat oldukça müphem bazı kayıtlar buluyoruz (varak 20a): "...Bu yanadan ol Nemçelü, kayınatası Padişah-i cihan, Sultan Süleyman Han'ın yüzin bakamaz olup bir vakt pinhan oldı. Dost ve ehibbâsı eyitdiler '...Bre Nemçelü Enderâs, sen bî günehsin. Var git Sultan işigin öp: - Sultanum şol melûnlar şol vechile herzeler yiyüp Sultanum buyruldısın pâyimal idüp ümmeti ve muhammedi biti basmacılığı nimetlerinden mahrum kılmışlardur! - diyü arzit!' didiler. Emmâ velâkin Enderâs dehanın açup bir kelâm dahı itmedin evlâdu ayâlin kapup müteâkip solugın 'yeni dünyâ' nam deryaaşarı, vahşet diyarı yirde aldı... Ezincânib tevârihler sebtidüp saptamışlar kim badehu ol Nemçelüye Ferman-i sultanî vasıl olup gendüye Bec kalası arpalık ruzi kılınmış. Vallahu a'lem bissevab!.."

11 "alâmet-i şerif'ten murat tabii ki tuğradır. Ancak okunuşu üzerinde ulemâmız beyninde ihtilâf zuhur etmiştir. Bu ihtilâfâttan biri dikkatimizi çekti, şöyle ki İstanbul Türkiyyat bağının bâğıbânı bunu "alâmet-i şerîfe" biçiminde gramer dişiliğini belirleyerek okumuştur. Halbuku alâmet-i şerîf tabiri bu şekliyle bu yüzyıllarda çok kullanılan bir *guletâ-yi meşhûre*'dir.[2]

---

[1] Bu bir iktibas olmalıdır, zira tam bu kısımda metnin dili değişivermiştir. Uzun araştırmalar sonunda bu iktibasın menşeini keşfettik: Risalemizin mechul yazarı hernasılsa Merzubanname adlı bir eserden aşırmıştır.

[2] Bu münâsebetle son zamanlarda hazırlanıp pek yakında yetmişiki düvel Turkologlarının reyine takdim edilecek olan Filologya-Turkologya Kanun-i Esasîsinin birinci maddesinin sonuncu fıkrasını ilgililerin bilgililerine arzederiz. Kanun-i Esasî-yi umumî Filologya - ber muceb-i Turkologya'nın birinci maddesi şöyledir: "...Şöyle biline ve bundan böyle eski mütûnlar ilkin oldukları gibi neşrolunalar. Andan sonra haklarında kelâm idile. Zinhar ve zinhar ilk neşir sırasında mütûnların orasına burasına kalem dürtülmeye. Aksi halde telâfisi gayr-i kaabil-i mümkin sakatlıklara sebebiyyet verilmiş olur!"

Cumhuriyet'in İlânının Hemen Öncesinde, Amerika'da Yayımlanan Bir Türk Gazetesinin Verdiği Zafer Yıldönümünü Kutlama Eki

BİRLİK

Yeni Türkiye'yi getiren büyük zaferlerin ilk sene-i devriyesi münasebetiyle "Birlik"in Amerika'daki vatandaşlara hediyesi

1. Harb ve sulhun muzaffer kumandanı İsmet Paşa hazretleri
2. Türkiye'nin millî kahramanı Gazi Mustafa Kemal Paşa hazretleri (fotoğrafın üstünde "Amerika'da Türk Teavün Cemiyetine" ibaresi, imza ve 1922/11/8 tarihi görülüyor)
3. Ordumuzun dehalarından Fevzi Paşa hazretleri
4. Bugünleri yetiştirenlerden lâhik heyet-i vekile reisi Fethi Bey efendi
5. Hilâlin büyük zaferine bir hatıra
6. Bugünleri yetiştirenlerden sabık heyet-i vekile reisi Rauf Bey efendi

"Türkler Amerika'ya toplu halde göç etmemişler. Tek tek, bazen üç dört kişi beraber gelmişler.Dağınık yerlere yerleşmişler. Bu akın daha ziyade Anadolu'da Van, Erzurum, Sivas gibi şehirlerde başlamış, diğer şehirlere, kasabalara, köylere yayılmış...

Yapılan anket Türk işçilerinin New York, Detroit, Worcester, Lawrence, Youngstown, Pittssburg, Philadelphia şehirlerinde toplandığını gösterdi. Bu anketten ve New York'taki çalışmaların başarıyla yürüyüşünden sonra, New York'ta üniversitede okuyan Rahmi Kolçak, Mühendis Seyfi, sinema operatörü İsmail Hakkı gibi bazı gençler de cemiyete katıldılar. Cemiyetin adı değiştirildi. Türk Teavün Cemiyeti oldu. Üyelerin bir kısmı Türk Teavün Cemiyeti olmasına itiraz ediyor. Osmanlı Teavün Cemiyeti olarak kalmasını istiyorlardı. Arnavutlar ve Kürtler, Osmanlı Teavün Cemiyeti olmasında ısrar ettiler. Fakat çoğunluğun kararı kabul edildi...

Dış teşkilâtlar da kurulduktan sonra, üyelerin verdiği aidatla "Birlik" adında haftalık bir gazete yayınladık. Zekeriya ve New York Öğretmen Mektebi'nde okuyan bazı öğrenciler gazete işini üzerlerine aldılar. Bu gazete, Amerika'nın diğer şehirlerindeki işçilerle ve teşkilâtlarla bağ kurmaya yardım etti."

Sabiha Sertel, Roman Gibi (İstanbul: Ant Yayınları), s.51-54.

Suat Derviş-Saadet Baraner

RASİH NURİ İLERİ

Dostum Suat Derviş, asıl adıyla Saadet Baraner, ne yazıktır ki, tasarladığı hâtırâtını bir türlü yazamadı. Oysa geçirdiği dönem, Bâbıâli'de tanıdığı kişiler, Türk sol hareketlerindeki yeri ile bize eşsiz bir pınar teşkil edebilirdi. Bizim de kusurumuz oldu, yazacak diye anlattıklarını teybe alamadık. Kendisi iki üç kez başladı, bebeklik dönemini aşamadı; işte bugün bu karalamalarını sunmaktayız. 1905'te veya resmî kayıtlara göre 1319'da İstanbul'da doğan Suat Derviş, ilk gazetecilik günlerinden başlayarak profesyonel bir yazardı; ilk yazısını bile para alarak yazdığını söyleyerek bundan gurur duyardı. Yurt dışındaki sürgünlük yıllarında bile yazıları ile geçinmiştir.

Berlin Konservatuvarı'nda ablası Hamiyet ile birlikte okudu. İkisinin de çok güzel sesleri vardı, hattâ çok yıl sonra politik nedenlerle saldırıya uğradıkları bir gün adeta profesyonelce attıkları çığlıktan mahalleyi ayağa kaldırıp kurtulabilmişlerdi. Berlin'de Edebiyat Fakültesi'ne de devam etti. Ondan önce çocuk yaşta iken, *Hezeyan* mansur şiirini yayınlatmıştı. Yazı hayatına Almanya'da, Alman dergi ve gazetelerinde başladı, İstanbul'a dönüşünde yazı hayatına devam etti. Roman ve hikâyeler yayınladı, büyük bir ün kazandı; yapıtları yabancı dillere çevrildi. Kocası Reşat Fuat'ın 1951 T.K.P. tutuklanmasından sonra, gözaltı bitip dava 1953'te başlayıncaya kadar Türkiye'de kaldı, türlü kötü muamelelere uğradı, "arya"lı saldırı bu dönemde olmuştur. 1953-1963 yıllarını yurt dışında geçirdi; orada da son eserlerini verdi: *Ankara Mahpusu* ve *Fosforlu Cevriye*, sonradan bu eserlerin Türkçesi yayınlandı (1968). En sevdiği eseri olan *Fosforlu Cevriye*'yi Gülriz Süruri için senaryoya dönüştürdükten az sonra, 1972 yılında 12 Mart döneminde İstanbul'da vefat etti. En sevdiği iki insanı ablası Hamiyet'i ve kocası Reşat Fuat'ı kaybetmişti. Nisan 1970'de Türkiye Devrimci Kadınlar Derneği'ni sevgili arkadaşı, yazar Neriman Hikmet'le birlikte, Mediha Özçelik, Asiye Aliçin, Fikret Elbe, Neclâ Özgür, Züleyha Aytüz ve diğer arkadaşları ile kurmuş, İstanbul I. Şube Müdürü Ilgaz Aykutlu tarafından ilk kez nezarete alınmış, Nevzat Üstün ile birlikte ikisi de Kültür Sarayı yangınından suçlanmak istemişler, evi ise son günlere kadar eski arkadaşların, devrimci gençlerin, Polonya'ya dönmeden önce Madam Şefik Hüsnü'nün kaldığı, gelip gittiği bir barınak ve kolluk kuvvetlerinin sürelice kontrol ettiği bir mihrak haline gelmiştir. Son taşındığı Tünel'deki Suriye Hanı'nda 23 Temmuz 1972'de dünyamızı terketti.

Suat'ın iki yönü vardı, önce ünlü bir romancımızdır; *Kara Kitap* (1920), *Ne Bir Ses, Ne Bir Nefes* (1923), *Hiçbiri, Ahmet Ferdi, Behire'nin Talipleri* (1923), *Fatma'nın Talipleri, Ben mi?* (1924), Buhran

Gecesi (1924), *Gönül Gibi* (1928), *Emine* (1931), *Hiç* (1939), *Çılgın Gibi* (1945) ve Türkiye'de 1968'de yayınlanan son iki romanı ile Barbüs'ün ünlü *Ateş*'inin çevirisi...

Suat'ın çok renkli bir yaşam'ı vardır: Nâzım Hikmet, üç kocası; yazar Selâmi İzzet Sedes, Nizamettin Nazif Tepedelenlioğlu, (Atatürk'ün annesi) Zübeyde Hanım'ın kardeşinin torunu Reşat Fuat Baraner... ve de Hamiyet, sürgünden önce ve sürgün yıllarında her şeyini, kocasını terkedip Suad'ın yardımına koşan, Suad'ın evinde artık yemek yiyemez halde hastalanıp ölen Hamiyet.

Benim görevim yazılmadık hâtırâtı yazmak değil, herhalde. Suat Derviş'in son on yılında hep beraberdik, 40 Yıllarını da bilirim. Bu da, yaşamının ikinci yönü. Bu yıllar onun yaşamında çok önemli bir yer tutmaktadır, artık roman arka plandadır, Suat, Reşat Fuat'ın karısıdır. Neriman Hikmet'in imtiyaz sahibi olduğu *Yeni Edebiyat* dergisi (5 Ekim 1940-15 Kasım 1941, 26 sayı) kapak yazısı Abidin Dino'nun, dergi yazarları ise takma ad ile (Ali Rıza Çelik) Reşat Fuat, Suat Derviş, Zeki Baştımar, Abidin Dino, Naci Sadullah, Hüseyin Avni, Dinamo, Sabahattin Ali ve daha niceleri...

Dergiye örgütsel bir dava açıldı ise de, zaman aşımından düştü (1942). Dergideki Suat Derviş imzalı küçük fıkralar ise Reşat Fuat'ındır, bunu da kaydedelim. Suat bundan sonra büyük bir gürültü koparan ve asıl ismi *Niçin Sovyet Rusya'ya Hayranım* olan *"Niçin Sovyetler Birliği'nin Dostuyum?"* (1944) kitabını yazdı, aynı yıl (1944) T.K.P. davası sanıkları arasında kocası ile birlikte yer aldı, sorguda tek çocuğu, oğlunu düşürdü, davada 142'nci maddeden sekiz aya mahkûm oldu, sonra kocasının mahpusluk yılları, 1950 affı, tahliye, 1951 tutuklanmaları sonuna kadar çile dolu, başı dik bir yaşam... Selâm olsun sana Suat abla! □

HAYATIMI ANLATIYORUM

Çocukluğum Meslek hayatım Çektiklerim

Anılarımı, daha doğrusu,
birçoğu müşterek olan anılarımızı, onları yazmamı çok istemiş olan,
ama artık hiçbir zaman okuyamayacak dostum,
kardeşim, arkadaşım, Hamiyet ablacığıma armağan ediyorum.

S.D.

Bu anlatacağım sahne, benim etraflı olarak hatırladığım ilk anımdır.

Mavi renkli şekillerle süslü, pembe bir halının üstünde oturuyordum. Kucağımda sarı saçlı, mavi gözlü, hemen hemen benim kadar büyük bir bebek var. İçimde bir mutluluk. Bebeğimin dudaklarını yanağıma değdiriyorum, sonra da o, kendiliğinden beni öpüyor, onu sevdiğim kadar o da beni seviyor diye seviniyorum.

Bulunduğum yer, pembe abajurlu iki büyük petrol lambasıyla aydınlanan geniş bir salon yahut bir sofa. Burada hepsini tanıdığım, sevdiğim insanlar var. Kadınlar, erkekler. Ama bu gece, bunların nesi var? Hepsi çok heyecanlı. Kanapede, koltukta oturanlar pek az. Herkes ayakta ve mütemadiyen harekette.

Balkon kapısı ardına kadar açık, onlar sık sık bu kapıdan dışarı çıkıyorlar, sanki geceyi dinliyorlarmış gibi, boyunlarını uzatıyorlar, sonra içeriye girip yavaş sesle, birbirlerine bir şeyler söylüyorlar. Bu durum beni alakadar etmiyor, ben açık kapıdan içeriye girmiş olan beyaz kanatlı bir pervaneyi gördüm. Şimdi ona bakıyorum. Ne güzel şey bu pervane! Sanki bir mucize. Ben hayran gözlerle, onun kanatlarının abajurlara vuruşunu seyrediyorum.

Pervane, benden başka, kimsenin umurunda değil, hatta bebeğimin de. Onu görebilmesi için yatırdığım bebek gözlerini kapıyor.

Bebekten, pervaneden usandım, annemi özledim. Canım anneciğim nerede? Sanki onu kaybetmişim gibi korkuyla bakışlarım onu arıyor. Oh ne mutluyum, işte benim taptığım, o güzel annem orada. Beyaz bir bluz, lacivert bol bir etek giymiş. İncecik belinde bir parlak kemer. İçim burkuluyor birden. Ben annemi hiçbir zaman bu kadar solgun görmemiş olacağım. Hasta mı? diye korkuyorum. Benim bebeğim gibi, gözleri gibi, iri iri açılmış gözlerinde korku var. Annem bir şeyden korkuyor. Yoksa babam evde yok mu? Ama işte babam orada, o tatlı bakışı, o tatlı gülümseyişiyle onun karşısında durmuş, ellerini tutmuş okşuyor.

Yok canım, yanılmışım. Babam, burada olduktan sonra, bu evde kim korkar. Bize kim fenalık yapabilir? Babam ellerini tutarken, annem korkmaz, hem hasta da olmaz.

Annem kendisine baktığımı görmedi. Babam da hiç bana bakmıyor. Kimse benimle meşgul değil. Kendi haline bırakılmışlığın keyfi içinde, bebeğimle konuşmaya başlıyorum. Ona "Uslu otur" diyorum. "Kıpırdama. Şimdi matmazel gelir, bizi alır yıkamaya, soymaya götürür. Sonra da yatağa."

Ben böyle konuşurken, birden arkamdan bir ses "Suat!" diye beni çağırıyor. Başımı çeviriyorum, karşımda

Küçük Saadet, sözde kürek çeken ablası Hamiyet'le fotoğrafçının dekor botunda.

koyu kestane rengi saçlarında beyaz bir kurdela bağlanmış, mavi elbiseli küçücük bir kız duruyor, koyu renk gözleri öyle iri ki, sanki bütün yüzünü kaplamış. Bu küçük kız, benim ablam Hamiyet.

Bana minicik bir el uzanıyor ve gizli işler karıştıracak komplocuların esrarlı tavrıyla eğiliyor ve gayet kısaca "Gel" diye fısıldıyor.

Onun halinden anlıyorum. Ortada mühim bir şey var ve onu izlemek lehimde olacak. İtirazsız ve tereddütsüz elimi avuçlarına bırakıyorum. Ve el ele hırsızlık yapmaya hazırlanan iki kedi yavrusu gibi sessizce odadan çıkıyoruz.

Kapıya doğru giderken her dakika, ismine Matmazel Ner dediğim o geniş, gümüşî etekliğin yanıma yaklaşacağını ve Hamiyet'in beni davet ettiği ve götürdüğü o esrar dolu aleme girmekliğime mani olacağını düşünerek korkuyorum.

Hayır, kimse bize engel olmuyor. Kimsenin bizi gördüğü yok. O minik el, elimi kuvvetle kavramış, beni merdivene doğru götürüyor. Aşağı katta rastladığımız hizmetçiler de bizimle alâkadar olmuyor.

Sanki iki kardeş, sihirli keçe külah giydik de, gözlere görünmez olduk. Kahve ocağının kapısı önüne geldiğimiz zaman, Hamiyet duruyor, dudaklarında gururlu bir gülümseme "Girelim" diyor ve biz ilerideki mangalın yanında yanan gaz lambasının ışığında ilerliyoruz. Açtığı bir dolap içinde keşfettiklerini iftiharla bana gösteriyor: "Bak." Bakıyor ve gülümsüyorum. İşi çaktım artık. Kontrolsuz portakal yiyebileceğiz. Portakalların lezzetini biliyorum. Onları uzun sakallı, bol siyah şalvarlı adamlar, sırtlarındaki küfelerle eve getirirler.

Evimizde her zaman bol bol portakal bulunur, ama biz onları ancak yemeklerin üstüne birer tane yeriz. Ben hiçbir zaman bu kadar bol portakalın başında serbest kalmadım, Hamiyet de öyle.

Hamiyet'i taklit ederek eteklerimi açıyorum. İçine alabildiği kadar portakal dolduruyorum. Sonra ayaklarımızı uzatarak yanyana yere oturuyoruz.

Bir taraftan konuşarak, bir taraftan şarkı söyleyerek portakallarımızı ellerimizle soyup yiyoruz, yiyoruz. Özgürlüğün verdiği sarhoşlukla ne mutluyuz.

Ben portakal yerken, gülerken, şarkı söylerken, kilimin üstüne uzanmış, uyumuşum.

* * *

Uyandığım zaman kendimi, kim olduğunu bilmediğim bir kadının kolunun altında buldum. Merdiven sahanlığında iki mum yanıyordu. Kadın koşarak merdivenden aşağıya iniyordu. Önümüzde ve arkamızda koşuşmalar, boğuk seslerle koşuşmalar? Ellerde taşındıkları için mütemadiyen yer değiştiren mum ışıkları vardı.

Merdivenlerin sonunda sütninemi farkediyorum, süt kardeşlerimi kucağına almış onlara sarılmış, o güzel gözleri gökte yüksek sesle dua ediyor:

- Allahım bizi kurtar. Ümmi sübiyan hürmetine.

Birden alçak, fakat herkese hakim bir erkek sesi, dayım Veysi Bey'in sesi duyuluyor:

- Gürültü yapmayın.

Sesler kesiliyor, gene dayım ikinci bir emir veriyor:

- Hepiniz bu odaya giriniz.

Başım aşağıya doğru olduğu için nereye gittiğimizi anlayamıyorum. Fakat dayımın sesini tekrar duyuyorum:

- Yerlere yüzüstü yatınız, başlarınızı kaldırmayınız. Çocuklar kıpırdamasın.

Beni yüzüstü yere yatırıyorlar, birisi kıpırdamayayım diye başımı yere bastırıyor. Etraf karanlık. Korkuyorum. Ağlıyorum. Bu ara karanlıkta minicik bir el elimi tutuyor ve çok sevdiğim bir ses, minik ablacığımın sesi fısıldıyor:

- Suat korkma, ben buradayım.

Sonradan bu minik el, bu öpülesi el, her ne zaman ben çaresiz kaldım, korktum mu, elimi kavradı. Ve her zaman o tatlı, o kutsal ses bana "Suat korkma, ben buradayım" dedi. Ve bu el, beni, tutacak bir ele ihtiyacım olduğu her zaman, bana uzatıldı ve ben kendi kendime çaresizlik içinde kaldığım zaman

o *tatlı ses, benim* canımdan çok sevdiğim, beni canından çok seven, minik ablacığımın sesi: "Suat korkma, ben buradayım" dedi. Biz iki kızkardeş ellerimizi her zaman kenetledik. Ölüm onu benden koparıp alıncaya kadar, elele durduk. Bu eller misk kokuyordu ve benim çocukluğumda tanıdığım gibi miniktiler. O öldü, ben o elleri avuçlarımın içinde saatlerce ısıtmak ümidi ile tuttum, öptüm onları saatlerce. Bir gün, iki gün! Bilmiyorum kaç gün sonra o elleri benim ellerimden koparıp aldılar. O minik eller ki, daha benim hatırlamadığım bir yaşta iken beni bir merdiven trabzanından aşağıya düşmemem için eteklerimden yakalamış, minicik parmaklarının kuvveti bitip, tırnakları ters dönüp kanayıncaya kadar, beni kurtarmak istemişti. Ve beni üstüne düşüp ölmekten, yahut da bütün bir ömür sakat kalmaktan kurtarmıştı. Ve gene o minik eller, bir gün benim için müreffeh hayatını itmiş ve elimi avucunun içine almış, "Korkma Suat, ben buradayım" demişti. Ben o elleri, onun ölümünden sonra saatlerce, belki bir, belki iki gün avuçlarımda tuttum. O uğrunda kurban olunası elleri. Minik ablamın, en vefalı dostumun o en insan kadının ellerini. Ben ağlar isyan ederken, o elleri zorla avuçlarımdan aldılar. Ne yazık ki ben o elin bir daha elimi tutabileceğine inanmıyorum.

* * *

Evet, Hamiyet'in sesi, bana "Korkma Suat, ben buradayım" demişti. Eli elimi tutuyordu. Ben daha sakinleşmiştim. Elim ablamın avucunda idi. Ne de olsa, bu bana emniyet veren bir şeydi.

Fakat ben gene de "Anne... Anneciğim" diye hıçkırıyordum. Gene Hamiyet'in sesi "Annem burada, yanımda" dedi. Beyaz leylak kokan bir el, o anda başımı okşadı. "Kıpırdama cicim" diyordu. Onu dinledim, kıpırdamadım. Neydi bu sesler, bu tok sesler. Ben böyle ses hiç duymamıştım. Sanki birtakım kuvvetli eller tahtalar üzerine iri taşlar atıyordu. Geceyi tak tak tak diye sesler dolduruyordu. Evin içinde bir cam, bir cam daha kırıldı. Hamiyet'in eli titriyordu. Ağlayan sesine emniyet telkin etmek isteyen bir ton vermeye çabalayarak tekrarladı: "Korkma Suat, ben buradayım."

Ama ben gene korkuyordum. Ne oluyordu?

Bu korku ve sonradan silah sesleri olduğunu öğrendiğim bu sesler ne kadar sürdü bilmiyorum.

Bir ara babamın sesini duymak bana daha da kuvvet verdi anneme: "Hesna" diyordu, "kıpırdama, kaplamalara ateş ediyorlar." Sonra dua eden ihtiyar kadınların sesini de duyuyordum, elim ablamın elinde idi. O abla olduğu için, üstüne mühim bir vazife almıştı. Beni korkutan ve muhakkak kendisinin de, ne olduğunu kestiremediği bir tehlikeden korumak için kendi korkusunu unutmuş, küçük Suad'ına cesaret vermek için temkinli ve cesur duruyordu.

Bu silah sesleri ne kadar sürdü bilmiyorum. Birdenbire müthiş bir sessizlik oldu. Biz bir süre daha yerde yattık.

Sonra herkes biraz kıpırdadı, sönen mumlar tek tük yakıldı. Büyükler gittiler, geldiler, sonra Hamiyet'le beni büyük bir şalın içine koydular, şalın dört köşesini tutup, bizi komşu bahçesiyle bizim bahçe arasındaki duvarın üstünden, komşu bahçeye sarkıttılar. Biz iki kız için korku bitmiş, oyun başlamıştı. Ne macera idi bu. Arkamızdan bütün ev halkı da, duvardan komşu evine geçti.

Orada her zaman "Doktor amca" dediğimiz Doktor Mandil Paşa vardı. İki güzel kızı, büyük oğlu ve küçük oğlu oyun arkadaşımız Selim. Daha sabah olmamıştı. Onlar hepimize çay, kahvaltı veriyorlardı. Uykumuzdan vakitsiz uyanmamıza rağmen Hamiyet, ben, Selim halıların üstüne yuvarlanıp oynamaya başladık. O da biz de bu olağanüstü geceyi yaşamaktan mesuttuk.

* * *

Ortalık ağarırken birden gazete müvezziinin sesi duyuldu. Büyükler ciddi bir yüz takınıp gazetecinin sesini dinlemeye başladılar ki, biz de biraz bozulduk, yanyana uslu uslu oturduk.

Hiç unutmam, yüzü dudaklarına kadar solan annem, babama döndü: "Serbesti" diye fısıldadı. Babam onun iki elini avucuna aldı, dudaklarına götürdü: "Üzme kendini Hesna" dedi. Ama annem solgundu, belli ki üzüntülü idi. Hamiyet elimi tuttu, büyüğümüz olduğu için gene fena bir şeyin olduğunu anlamıştı, beni vazifeye davet etti. Elele annemizin yanına gittik, yere oturduk eteklerinin ucuna. O dünyadaki gözlerin en tatlı bakışıyla bize baktı, sonra bir eliyle benim, bir eliyle de Hamiyet'in başını tuttu. İki dizi üstüne yanaklarımızı dayadı ve öteki yanaklarımızı okşadı. Annem bizi hiç şımartmazdı, durmaksızın okşamazdı, öpmezdi. Bu sevgi gösterisi bizi cennete götürdü. Okşanmış kediler gibi, hor hor diye sesler çıkarmaya başlayacaktık neredeyse.

Ben çok mutlu idim. Babam karşımızda, annemin elleri başımızda ve ikimiz elele.

Sonra da, duvardan aşağıya, bir şal içinde, komşu bahçesine sarkıtılıp indirilmiştik. Bu, her gün oynayabileceğimiz bir oyun değildi.

* * *

Odaya bir gazete getirdiler, okuyorlardı, sonra alçak sesle gazeteyi okuyanın etrafına toplanmış olanlar başlarını sallayarak, çok alçak sesle aralarında bir şeyler söyleşiyorlardı.

Birden kapıda dadım Nihal'i gördüm. Hamiyet'in dadısı Felekter'le beraber kapının önünde duruyorlardı. Annemle aşağı yukarı akran olan bu iki Çerkez kızı ona uzaktan bir işaret verdiler, annem yerinden kalktı, kapıya doğru giderken biz; Hamiyet'le ben, iki kedi yavrusu gibi, onun peşinden gittik. Annem kapıya yaklaşınca ikisi birden anneme "Denkler hazır" dediler.

Biraz sonra, bütün ev halkı kapının önüne getirilmiş uzun arabalara bindik. Büyük denkler bir başka arabaya yerleştirildi. Biz iki kardeş, ortamızda Matmazel Ner, Nihal benim, Felekter Hamiyet'in yanında, çok uykucu olan ve bütün bu hadiselerden haberi olmadan hâlâ uyuyan kardeşliğimiz Nesrin bir başka kadının ve henüz süt çocuğu olan erkek kardeşimiz Feridun, sütninesinin kucağında arabalara yerleştik. Dünyada en çok sevdiklerimden biri olan Nihal'e yavaş sesle sordum:

- Nereye gidiyoruz?

- Köşke, Çamlıca'ya.

Kalbim sevinçle doldu, başımı dadımın dizine koydum, mürebbiyem ince elleriyle saçlarımı okşarken ve Nihal'in dizi üstünde, Hamiyet'in eli benim elimi sımsıkı tutarken gözlerimi yumdum ve huzur içinde uyudum.

* * *

Senelerden sonra, Hamiyet'le benim, kendimize bir portakal ziyafeti çektiğimiz, korktuğumuz, sonra şallar içinde bahçeden bahçeye indirildiğimiz o olağanüstülük ile bize korku, fakat ondan fazla da mutluluk vermiş olan o gecenin Türk yakın tarihinde 31 Mart Vakası diye anılan, meşhur gerici ayaklanma gecesi olduğunu öğrendik.

Hürriyet'in ilânından daha çok evvel, Jön Türkler'den olan babam, hürriyetin ilanından sonra İttihat ve Terakki Fırkası'nda üye imiş. 31 Mart günü de Kadıköy Talimhane meydanındaki -şimdiki Askerlik Şubesi'nin bulunduğu yerde olan- karakolun komutanı, askerleri ayaklanmaya katılmak isteyince, onlarla konuşup onları ikna etsin di-

ye babamı çağırtmış. Babam karakola gitmiş, askerlerle konuşmuş, askerler de ona karşıya gitmeyeceklerine dair söz vermişler. Fakat babam eve geldikten sonra, karşı tarafın propagandacıları gelmiş ve askerleri harekete iştirak etmeye kandırmışlar. Onlar da subaylarını bağlayıp, çıkıp gitmişler. Gidip subayı kurtaran babam, tabiî hadiseyi biliyormuş ve bizim evdeki telaş bu yüzdenmiş. Balkona çıkanlar İstanbul tarafından gelen silah seslerini dinlerlermiş. Gericilere uymuş askerler; sabaha karşı bir vapurla Kadıköy'e gelmişler. Vapur düdüğünü duyan ve esasen uyumayan ev halkı, hemen paniğe kapılmış, biz aşağı kata inmişiz. Yalnız bir tarafı Doktor Mandil Paşa'nın bahçesine bakan üç tarafı açık olan evimiz, şehirden dönen askerler tarafından sarılmış. Fakat daha fazla korkutmak için olmalı. Onlar kâh havaya, kâh ahşap köşkün cephe ve pencerelerine silah sıkmışlar.

Böyle bir gecede, çok tanınmış bir hekim olan ve Musevi ekaliyetinden bulunan Doktor Mandil Paşa'nın ve hanımının bizi bütün ev halkıyla birlikte evlerine kabulleri de, o günün şartlarına göre herhalde büyük bir kahramanlıktı.

Dadım bana "Kalk" diyordu. Ve galiba kollarıyla beni sarsıyordu.

- Cici baban geliyor.

Bir saraylı olan anneannem, saray terbiyesine göre, kendilerine, büyükanne ve büyükbaba yerine, "cici anne" ve "cici baba" dedirtmişti. Cici baba, yani büyükbaba, o zamanki çocuklar tarafından çok sevilen, çok sayılan bir varlıktı.

Uyku sersemi olduğum halde, cici babamı gördüm. Bizim gittiğimiz yönden, bize doğru bir seyisle beraber bindiği bir brik arabayı kendi kullanarak geliyordu.

Ve büyükbabamın üstünde, -sonradan mağferlan olduğunu öğrendiğim- pelerinli bir palto vardı.

Büyükbabam kumral sakallı, açık yeşil ve çok güzel gözlü bir erkekti ve yaşlı görünmüyordu.

Onu pek çok sevdiğim ve özlediğim için -bütün ömrüm boyunca çok uykucu olduğum halde- birdenbire uyandırılmış olduğum halde çok sevindim.

Mabeyinci Kamil Beyefendi olan cici babam, bizim kafileyi görünce arabasını durdurdu, bizden de öyle yaptılar. Annemle babamın, dayımla yengemin, arabadan indiklerini gördüm. Ben de inmek istedim elini öpmek için, fakat benim şeker Nihal'im, canım dadım, sert bir hareketle beni tuttu. Hamiyet ki, cici babamızın en değerli torunu olduğu halde, o da cici babaya doğru koşamadı.

Cici baba, evlatları ve onların eşleriyle görüştü. Fakat canım benim, gene de bu halde bile dayanamadı, evvela herkesten çok sevdiği Hamiyet'le benim bulunduğumuz arabaya geldi. Onu bir süre şımartıktan sonra, beni de göğsüne basarak, öptü, öptü.

Babam İsmail Derviş

Babam İsmail Derviş, Kimyager Müşir Derviş Paşa ile Prenses Zeynep hanımefendinin cariyelerinden ve baş balerin Şevkidil hanımefendinin oğlu. Tıp Fakültesi müderrislerinden olan dedem, Prenses Zeynep hanımın kocası tarafından verilen bir ziyafette, danseden büyük annemi görmüş, hayran olmuş ve bu cariyenin kendisine verilmesi için rica etmiş; onu kendisine satmamışlar, hediye etmişler. O tarihe kadar nikâhlı hanımından ve daha iki odalığından on dört evlâdı olan Derviş Paşa kendisine hediye edilen cariyeyi azad edip nikâhlanmış ve ondan birincisi sevgili amcam Tevfik bey olmak üzere (ikisi küçükken ölmüş) dört çocuğu olmuş, sonuncusu olan babam dünyaya geldiği zaman annesi bir kan kaybından dolayı ölmüş.

Beş sene sonra babasını da kaybeden küçük İsmail, Derviş Paşa'nın en büyük kızı (ve şair Abdülhak Hamit'in ağabeyi Abdülhak Nasuhi beyin eşi olan halam) Feride hanımefendinin yanında büyümüş...

Büyük bir refah içinde geçmiş olduğu halde, yine de ne olsa sıcak bir ana şefkatinden ve baba himayesinden mahrum yaşanan bu çocukluk, babamı bizim yuvamızda, biz evlâtlarına karşı o kadar müşfik, o kadar muhabbetli bir baba olarak yaşatmıştı... Anne gibi bir baba!..

Babam İsmail Derviş, doktor ve Tıp Fakültesi'nde *ginecologie* profesörü idi.

Ben onun kim olduğunu, ünvanlarını öğrenmeden, bilmeden evvel sevdim.

O, bizim babamız, benim babamdı... Ben onu dünyanın en kuvvetlisi, en kudretlisi, en iyisi ve erkeklerin en güzeli zannederdim; kadınların en güzelinin annem olduğuna inandığım gibi... Amma bu yaşımda en güzel insanların onlar olduğuna yine de inanıyorum...

Bir anne kadar müşfik bir babanın çok rastlanılan bir mutluluk olmadığını sonradan öğrendim. Babamız bizim sevgilimiz, oyun arkadaşımız, hattâ sırdaşımızdı... Günün içinde yaptığımız bir yaramazlık olup da annemizden gizlemişsek, o geldiği zaman -yalancılıktan kaçınmak için- ona itiraf eder, annemize söyleyip bizi affettirmesini ondan isterdik...

Bizi büyük bir anlayışla dinler, eğer kabahat biraz büyükse "Eyvah!" derdi, "Anneyi nasıl yumuşatacağız." Onun kendisini öyle bir bizden tutuşu vardı... Biz onu kendi arkadaşımız, akranımız zannederdik.

İlk oğlu Feridun daha pek küçük yaşta öldüğü için, biz üç kızını her akşam kucaklar, başlarımızı birbirine yaklaştırır ve bize, "Hey küçükler" derdi, "Ömrünüzün sonuna kadar hep böyle, hep başbaşa kalacaksınız, birbirinizi hiç bırakmayacaksınız" derdi.

Nesrin, Hamiyet ve ben birbirimizi ömrümüzün sonuna kadar hiç bırakmadık...

Zavallı Nesrincik... On yedi yaşında sevdiği bir meşhur tayyarecimizin evli olduğunu öğrenince bir küçük kız romantizmi içinde bu korkunç jesti yapmasaydı, herhalde babamızın anladığı mânâda onunla da tabiî ömrümüzün sonun kadar tıpkı Hamiyetçiğimle olduğumuz gibi el ele kalacaktık.

Babam o zamanın en büyük, en sükseli bir doğum hekimiydi. Ve nedense hanım efendilerin doğum sancıları hep geceleri, babamı akşam sofrada beraber oturup gördüğümüz saatte tutardı...□

İkinci eşi Nizamettin Nazif Tepedelenlioğlu, ablası ve enişteşiyle birlikte.

Ve sonra o da bizim kafile ile birlikte Çamlıca'ya geri döndü. Çok sonradan öğrendiğime göre o da hadiseyi öğrenmiş, bizleri merak ediyormuş.

Arabadan en büyüğümüz olan kardeşliğimiz Nesrin başta olmak üzere Hamiyet ve ben çıkar çıkmaz bağın alt kapısından içeriye deliler gibi daldık. Hamiyet'le Nesrin yere eğildiler, toprağı öptüler, ben de onlar gibi yaptım ama, herhalde ben bunu birinci defa yapmıyordum. Belki de bu, ablam Hamiyet'in icat ettiği bir yasa idi. Benden bir parçacık büyük olduğu için, doğduğumuz yerin toprağına kapanıp öpmesini o icat etmişti. Onun büyüğü olan Nesrin bu yasaya uymuştu. Ben ise bunu yürekten gelen bir içgüdü ile yapmıştım. Biz, yaşlı kadınlar olduğumuz zamanda bile, senede en aşağı iki kere doğduğumuz o güzel yeri, dünyanın en güzel noktasını ziyaret ettik. Ve kıpkırmızı, fakat burcu burcu kekik kokan topraklarını her gidişimizde öptük.

Ve kardeşimle ben 1953'ten sonra yurtdışındaki bir nevi gönüllü sürgün hayatı geçirdiğimiz senelerde de her zaman:

Nerde benim kekik kokan dağlarım
Gurbet elde hasret çeker ağlarım.

diye hem söyledik, hem ağladık Çamlıca'mızı düşünerek.

Oraya vardıktan sonra, torunlarının en sevgilisi olduğum cici annemin kucağında küçük bir kedi yavrusu gibi mutluydum.

Biz çocuklar, bu 31 Mart Vakası'nı en mutlu günler gibi geçirdik.

Büyükler bizimle meşgul değillerdi. Biz bir sürü halinde bağda, bahçede, bostanda, meyve ağaçları arasında dolaşıp duruyorduk. Bizim bu hürriyetimize çeşni katan, o sırada bizimle beraber olan köylü çocukları idi. Benim iki süt kardeşim, dadım Nihal'in ağabeyinin oğlu, küçük Mecit, gene Nihal'in yakın akrabasından olan Melek ve şimdi kimler olduğunu hatırlayamadığım daha başka çocuklar. Mesela benim için eve alınmış yaban abatlı Zerrin. Hep beraber, bağda, bostanda, bahçede, meyveliklerde çete halinde dolaşıyorduk, astığımız astık, kestiğimiz kestikti.

Köy çocukları, Hamiyet'le bana ve annemle babam evlenir evlenmez, evlat sahibi olmayı beklemeden, evlat edindikleri ablamız -Batınlı bir köy kızı olan- Nesrin'e ballıbaba ve diğer otları yiyip onlardan istifade etmesini öğretiyorlardı.

Hayatımız, sonsuz bir hürriyet içinde geçiyordu. Zaten, hayatım bu kadar büyük bir mutluluk içinde başlamamış olsaydı, ben ondan sonra başıma gelenlere karşı, bu kadar dayanıklı olamazdım.

* * *

Biz çocuklar, hürriyeti seçtiğimiz sırada, köşkte büyük bir korku ve sessizlik hüküm sürüyordu. Dayım Şekip bey, yengem Fatma hanım ve kuzinim Behire ablam evdeki hizmetkârlarıyla birlikte şehirden kaçmış, köşke sığınmışlardı. Cici babam dahil, evdeki bütün erkekler, kadınlar içinde de silahtan korkmayanlar, bahçede silah atma talimi yapıyorlar ve bu talimleri yaparlarken bizi oralardan uzaklaştırıyorlardı.

Biz bir şey anlamıyorduk, mutluyduk ama, akşamları kırlardan dönüp evdeki yetişkin kadınları gördüğümüz zaman, onların yüzlerinin solgunluğu, gözlerindeki korku, gene de biz çocuklara ürkeklik veriyordu. Öteki çocukları bilmem ama, gündüzleri benim mutluluğum sonsuzdu.

Canım babam hep köşkte kalmıştı. Eğer eksilmişse de, ben bunun farkına varmamıştım. Babam oldu mu, ben, kendimi daha güçlü hissederdim. Binlerce insan bize karşı gelse, babam hepsini tuzla buz eder zannederdim. Babama o kadar güvenim vardı. Babama, o ilk anılarımda, nasıl güvendiğimi, nasıl taptığımı hatırlıyorum. Babam çoktan öldü, ama ona güvenimi kaybetmedim. Terbiyeci, ilerici, mütefekkir ve bilgin insan, Profesör Doktor İsmail Derviş. Hocam, babam, babacığım, bana bu satırları yazdığım yıla kadar rehber ve destek oldu. Ben ondan öğrendiklerime dayanarak yaşadım.

Babam, hocam, öleceğim güne kadar her gün, senin o mübarek ellerini öperim. Dünyanın en tatlı, en faziletli, en fedakâr insanı olan annemle sen, bana o kadar iki şeyler öğrettiniz, beni öyle iyi yetiştirdiniz ki, size ömrüm tükeninceye kadar yollayacağım şükranlar az kalır. Düşünüyorum da, ben sizin evladınız olmasaydım, bu insan olabilir miydim diyorum. Anne, baba; artık sesimi size duyuramam, ama gene tekrarlıyorum: Ben, her zaman sizin kadar faziletli, sizin kadar insancıl, sizin kadar feragatli olmaya çalıştım. Kısacası; siz hayatta olsaydınız benden utanmanızı değil, benimle iftihar etmenizi istedim ve benden ne istediniz, bana ne öğrettinizse ben onları yaptım.

Evet, onlar hâlâ yaşasaydılar, benim yaptıklarımdan memnun olacaklarına eminim. Zaten yaşadıkları sürece, annem de babam da, benden hoşnuttular. Ne mutlu bana.

Küçük Çamlıca'da geçen bu serazat

Son eşi Reşat Fuat Baraner'in hastane yatağında.

günler; Hamiyet, Nesrin ve bana, olağanüstü ve çok güzel geliyordu, ama köşkte hava hiç de iyi değildi. Annem ve yengelerim, ağır hasta imişler gibi sapsarı bir benizle dolaşıyorlardı. Kafkaslı benliğini hiç kaybetmemiş olan büyükannem, cici annem Perensaz hanımefendi, kendi gururuna yakışan bir tutum içinde hiç de telaşlı görünmüyordu. Ve tıpkı eskisi gibi, zaman zaman beni alıyor, okşuyor, seviyordu. O bu sevgiyi yalnız bana gösterirdi.

Bilmiyorum, kaç gün bizim için böyle keyif, böyle neşe içinde, böyle azâde geçti? Anneciğimi çok sevdiğim halde, ben birkaç gün babamın köşkten çıkarak Mesudiye zırhlısına, donanmayı bu isyana karıştırmamak için propaganda ve görüşme yapmaya gittiğini ve annemin bu işi bile bile babama mani olmadığını çok sonra öğrendim. Annem bana, "Babanızın köşkten çıkıp, köşke döndüğü zaman bana sanki altı ay gibi uzun gelmişti" dedi. Anneciğim, babamın oradan sağ dönmeyeceğini zannediyormuş, ama ona mâni olmak aklından geçmemiş. Canım annem benim.

"Ona nasıl mani olurdum" demişti annem bana. "Memleket meselesiydi. O kadar senelerden sonra, nihayet memleketimiz hürriyete kavuşmuştu, onu korumak için bütün fedakârlıklar lazımdı."

Annem bunu bana hemen hemen onunla akran olduğum bir yaşta söyledi. Yani, belki ben otuz yaşında iken, annem kırksekiz.

- Sizleri de, kendimi de feda ettim o gün, diyordu.

Yaptığından memnun, gülümsedi ve:

- Acaba mani olmak isteseydim, o beni dinler miydi? dedi.

Benim bütün mutluluğum böyle bir anne ve böyle bir babanın çocuğu olmamdandır.

Ben küçük olduğum için, kaç gün geçtiğini tahmin edemiyorum, bir gün İstanbul tarafından top sesleri duyulmaya başladı. Genç ve yaramaz bir kız olan Behire ablam köşkün önündeki kırlara çıkıyor ve:

- Patla, patla, diyordu, düşmanını karşısında bulamıyor da kara topraklara atıyor.

Vatan yahut Silistre'den olduğunu ben sonradan öğrendim bu sözlerin.

Bu sözleri ondan dinliyor ve Çamlıca'dan İstanbul kıyısına doğru bütün çocuklar bağırıyorduk:

- Patla, patla, düşmanını karşısında bulamamış da kara topraklara atıyor.

O gün ikindiye kadar bu minval üzere çok keyifli geçmişti. Fakat akşama doğru vaziyet değişti. Dadılar ve mürebbiyemiz birdenbire bize sahip çıktılar. Kırlarda ve bağdaki oyunlara son verildi, içeriye sokulduk. Gene bir tehlike vardı.

Bir çocuk gibi saf olan büyük yengem Fatma Hanım -meşhur Damat Ferit Paşa'nın küçük kızkardeşi- çocukların yanına gelerek, Hamiyet'i çağırdı.

Öyle bir hali vardı ki, bana birdenbire o ve Hamiyet bir tehlikeye düşecek gibi geldi. Yengemi, ama ondan da, daha kat kat fazla sevdiğim ablamı icabederse korumak ve yahut yalnız bırakmamak gayretiyle ben de sessiz adımlarla köşkün üst katına onların arkasından çıktım.

Korkusunu kimseye bildirmeye cesaret edememiş ve Hamiyet kadar küçük bir çocuğu yanına alarak, en korktuğu şeyi görmeye gitmiş olan yengem Hamiyet'i elinden tutarak, üst kattaki Ömer Efendi Korusu'na bakan dairenin penceresinin önüne gitti Beni beraberlerine almadıkları için, ben evvela ne yapacağımı bilemedim. Sonra aynı şekilde, aynı yeri gören koridorun penceresinden onların baktığı yere baktım. Hayret... Bizim her zaman bomboş olan kırlarımıza askerler dolmuştu. Tüfeklerini çatmışlar, orada oturuyorlardı. Birden büyük dayım Şekip Bey'in bu askerlere doğru yürüdüğümü gördüm. Dayım onlara yaklaştı, biraz konuştuktan sonra arkasını döndü, köşke doğru yürümeye başladı.

Dayım arkasını dönünce, birden birkaç asker silahlarını ona doğru çevirdiler, içeride bir feryat koptu, pencereden ayrıldım. Hamiyet'le yengemin az önce girdikleri odaya girdim, yengem yere oturmuş, iki eliyle yüzünü tutmuştu. Küçücük Hamiyet pencereden bakıyordu, yüzü korku ifade ediyordu, ama bağırıp çağırmıyordu. Bir süre sonra:

- Yengeciğim korkma, dedi, dayım köşke döndü.

Yengem, bir süre daha ellerini yüzünde tuttu. Sonra yerinden kalktı, aşağıya inmek için odadan çıktı, biz de onu izledik. Aşağıda cici annem ile cici babamın çevresinde toplanmış olanları gördük. Tayyalar, sütnineler -Feridun'un ve benim sütninem- dahil bütün aile ve misafirler, eski hizmetkârlar hep orada idiler.

Bir taraftan da, gözcüler giderek ortalığı kolaçan ediyorlardı. Ve gelen haberler hep endişeleri artırıyordu. Çünkü şehirden akın halinde asker, yani kaçak asker geliyordu. Hareket Ordusu önünde mağlup olmuş olanlar köşkün önündeki çayırda silah çatmış bulunan askerlerden bazılarının ikide bir köşkün

bahçesine gelip biraz yiyecek istemesi, kuşkuyu korkuya çevirmişti.

* * *

Ev halkı, büyük bir telaş içinde idi. Biz bir şeyin farkında olmamakla birlikte, bir kere ateş yağmuruna tutulmuş, yerlerde yatmış olduğumuz için, ne de olsa tecrübeli ve o bakımdan hafifçe kuşkulu idik. Birer yana sinmiştik. Bu defa yalnız Hamiyet'le ben değil, Nesrin, Zerrin, sütninemin iki kızı, Nihal'in erkek kardeşi, Arslankeri'nin küçük oğlu Mecit ve akrabası Melek ve şimdi kimler olduğunu iyice hatırlayamadığım birçok çocuk elele tutuşmuş, müthiş akıbeti bekliyorduk. Herhalde artık bizim bağda geçirdiğimiz o serazat hayatın sonuna gelmiştik. İçlerinde en küçükleri olan ben bile, bunu anlıyordum.

Bizim evimizde kaşlar hiç çatılmazdı. Herkes güleryüzlü idi. Kaşlar bir kere çatılmış, palas pandıras buraya gelmiştik.

Şimdi, kaşlar tekrar çatılmıştı. Cennet hayatı sona eriyordu. Artık kırlarda kontrolsuz koşmalar, köyden gelmiş küçük misafirlerimizin rehberliği altında ballı babaları, çiğdemleri emmeler. Külotlarımızı yemyeşil yapıncaya kadar bayırların, yeşil otların üstünden aşağıya doğru kaymalar, ağaçlara tırmanmalar; hepsi bitecekti. Bizimle meşgul olan grup vazifeye geçmişti. Mürebbiyemiz Matmazel Ner'e bir yeldirme giydirmişler, başına da çevresi hesap işlemeli bir başörtüsü örtmüşlerdi. Biz bütün kız çocuklarının da başlarımız başörtülerle örtülmüştü. Nesrin'in, benim, Hamiyet'in keyfine diyecek yoktu. Başörtülerimizi çekiştiriyor, kedi yavruları gibi oynaşıyorduk. Bir ara salonlarda, koridorlarda yeniden denk bağları gördük. Hamiyet, yüzünü buruşturdu, dudaklarını büzdü, Felekter'e işittirmemek için sesini kısarak, Nesrin'le benim kulaklarımıza "Yandık" diye fısıldadı. Bartın'ın ateşli çocuğu Nesrin, elini şöyle bir "Boşver" demek ister gibi salladı. O zamanlar bizim olduğumuz köşklerde, konaklarda, bu sözler söylenmezdi, bilinmezdi ama, aynı tepkiler hissedilir veya bir el hareketi ya da daha yumuşak bir sözle aynı düşünce ifade edilirdi. Ben, Nesrin ablanın el hareketinden, onun canının sıkıldığını, fakat gideceğimiz yerde bize yeniden bir kudurma imkânı bulacağını anlayıp rahat ettim.

* * *

Matmazel Ner'le Felekter, Hamiyet'le Nesrin'in ellerinden tutup köşkün önüne dizilmiş arabalara doğru giderlerken, Nihalciğim benim minikliğime herhalde dayanamadı, beni kucağına aldı. Hakikaten de pek miniktim. Parmak-çocuk. Ben de büyük ablalarım gibi yürümeyi tercih ederdim. Gurur meselesi. Ama kendimi bu çok sevdiğim çok güvendiğim kollar arasında bulunca, başımı bu incecik belli, dolgun göğüslü Çerkes kızının göğsünde sakladım. İçimdeki huzursuzluk biraz hafifledi. Başımı dayadığım göğüslere yaslanarak bağdan aşağıya doğru ilerledik.

Artık arabalarda idik. Herhalde arabalar, şehre dönen ev halkına yetişememişti. Babam, dayılarım, cici babam ve Felekter Nihal ve diğer genç halayıklar ve hizmetkârlar arasında yürüyorlardı. Sütnineler, çocuklar ve hanımlar arabalarda idiler. Bu hanımlar arasında gencecik bir küçük hanım, sıhhatli ve sporcu vücuduyla halayıklar ve hizmetkârlar arasında yürüyordu. Şekip dayımın tek kıymetli ve şımarık kızı, eşi dünyada bir daha bulunmaz Behire ablam. Öyle serkeşti ki, sözleri birer emir olan Kâmil Beyi bile dinlemiyor, kendi akranları yürürken, içlerinde en gürbüzü, en sıhhatlisi olan Behire abla, küçük hanım olduğu için hiç arabaya biner mi?

Biz uzun çayıra doğru giderken, bütün yolları kaplayan, kırları örten bir asker kalabalığı dağlara doğru ilerliyordu. Sonradan Felekter anlattı, içlerinde Çerkesler de varmış, yanındakilere "Biz onlardan korkuyoruz, onlar bizden" demiş.

Kaçtığımız evimize tekrar döndüğümüzü biliyorum. Aynı *günde mi, birkaç* gün sonra mı bilemem, bir gün hepimizi sokağa bakan ön salona getirdiler. Pencerelere dizildik. Bizim evimizin etrafını sarıp, havaya silah atmış olan askerler, orada, tam bizim penceremizin karşısında silahlarını birtakım keçe külahlı ve acayip şekilde giyinmiş kimselere teslim ettiler. O acayip giyimli insanlara komut verildi, onlar yüzlerini karşı duvara, silah teslim edecek olanlar da arkalarını çevirdiler. Askerler silahlarını yere bıraktılar. O zaman yeni bir komutla ötekiler geri döndü ve silahlarını teslim edenlerle, silahları olanlar kucaklaştılar. Sokaktan ve komşu evler gibi bizim evden de alkış sesleri yükseldi. Ben minicik avuçlarımı yanacak kadar çırpıyordum ve bilmiyorum neden ağlıyordum.

Beni susturmak biraz güç oldu. Halbuki ben, çok ağlayan, mızmız bir çocuk değildim. "Niçin ağlıyorsun Suat?" diyorlardı, cevap veremiyordum. Halbuki mutluydum. Gözümün önünde insanlar barışmıştı, kucaklaşmıştı, bizim askerlerimiz, bizim askerlerimizle. Ben hepsini çok seviyordum. Hepsi bizim askerlerimizdi.

Ben esasen askerleri çok severdim. Benim mürebbiyem ve Nihal'im kadar sevdiğim bir Kadir Çavuşum vardı. Babamın emir eri. Kadir Çavuş sakalına ak düşmüş bir askerdi. Ben evin ikinci kızı olduğum için bana Suat Paşa derlerdi. Herhalde oğlan olmamı istemişler. Ben paşalığımı çok ciddiye alır ve emir erimden, mektepten yeni çıkmış genç bir teğmen hevesiyle, bütün saygıyı beklerdim.

Bu hususta çok titizdim. Kendimi sahiden paşa zanneder ve her iyi paşa gibi askerleri çok severdim.

Dedem kimyager Derviş Paşa müşirdi. Doktor ve tıp fakültesi profesörü olan babam İsmail Derviş de bir binbaşıydı.

Ben üç dört yaşında, kendisini tamamiyle samimi olarak paşa zanneden Suat, işte o gün belki de bu duygunun tesirinde ağlamıştım. Belki de barışmayı ve barışı çok sevdiğim için.

Devam Edecek

FOLKLOR ve SANAT

Yayın-Araştırma ve Arşiv Merkezi
Center of Publication-Research Archives

Dil-tarih, folklor-etnografya, kültür-sanat ve edebiyatla ilgili aradığınız eski-yeni, yerli-yabancı her tür kitap, dergi ve benzeri yayınlar; ilgili yayınların zengin bir koleksiyon ve arşivini oluşturmak amacıyla açılan FOLKLOR ve SANAT Merkezi'nde.

Adres: Divanyolu, Boyacıahmet Sok. No. 3, 34400, Türbe-İstanbul/TURKEY
Phone: 527 69 84

GEÇMİŞ ŞÖLENLER

Bu ay, Fransa'nın Charleroi kentinde verilen bir Masonik yemeğin menüsünü sunuyoruz. Böyle "kardeş" sofralarının her Masonik toplantıdan sonra düzenlenmesi olağandır. Dilimizde buna "Agap" sofrası denir. Bu söz, bildiğim kadarıyla Rumca "sevmek"ten gelir ve "sevgi" sofrası demektir.

Cercle du Lundi diye anıldığına göre, bu locanın Pazartesileri toplandığı anlaşılıyor. Locanın asıl adı *La Charité*, yani Şefkat locasıdır ve Charleroi Masonik Vadisi'ne bağlıdır.

Tarih 11. ayın 10. günü: yıl Mason takvimine göre 5908 Anno Lucis olarak açıklanmış (10 Kasım 1908).

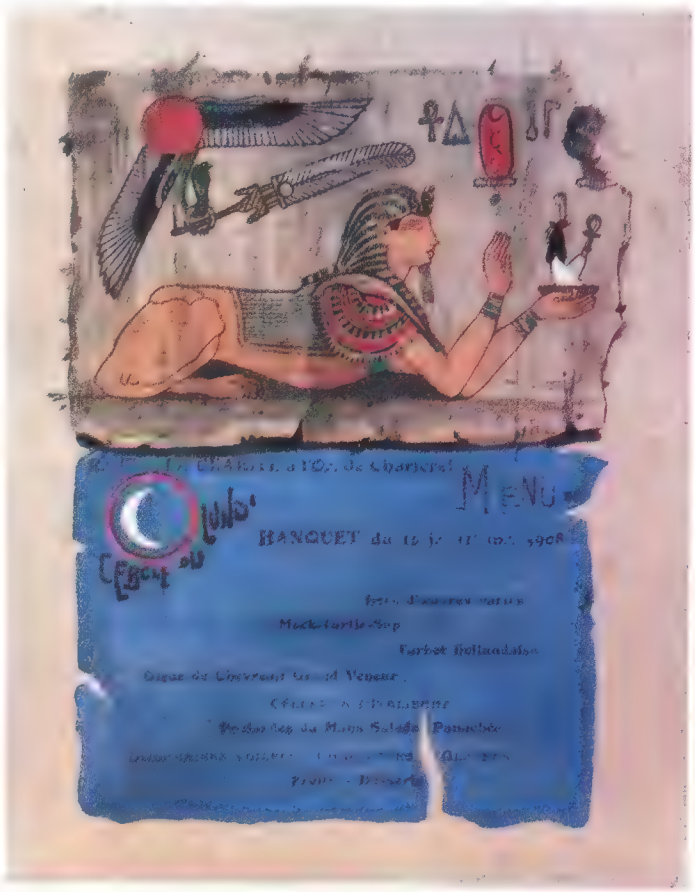

Çeşitli Ordövrler
Yalancı Kaplumbağa çorbası
Hollandez soslu Kalkan balığı
Erkek Karaca butu (Grand Veneur usulü)
İtalyan usulü kereviz
Mans bölgesinden özel olarak beslenmiş piliç
Üstü çikolatayla örtülmüş Dijon pastası
Meyve ve Kremayla yapılmış, çevresi bisküvili bir tatlı
Çeşitli dondurma -Meyveler- Pastalar ya da Peynirler

Ne yazık ki, bu yemekle içilen şaraplar anılmamış. Bourgoyne bölgesine yakınlığı dolasıyla herhalde nefis yerel şaraplar sunulmuştur ki, bunları ancak yöreye aşma olanlar bilir. Yemekten sonra enfes konyaklar veya Mare de Bourgoyne yudumlandığı kesindir.

Feyzi Muhtar Katırcıoğlu

TARİK/Matbaa ve mahal-i idaresi: Bab-ı Âli Caddesinde 54 numaralı hane-i mahsusdur. Fünûn ve edebiyata ve menafi-i âmmeye mutazammın muharrerat ve makalâta ve ağraz ve şahsiyattan âri her nev'i mübahese ve mülâhazata sahifelerimiz daima küşadedir. Evrak ve muharrerat-ı vâridenin tehir ve adem-i dercinden dolayı matbaa mes'ul olmayacağı gibi derc olunmayan mekatib ve evrakı istirdat iddiası dahi katiyen mesmû ve makbul olamaz. Posta ücreti verilmemiş mektuplar kabul olunmaz. Bir nüshası bir guruş mecidiye...

Osmanlı Basını'nda

Yüz Yıl Önce Bu Ay

AYŞE ŞEN

İCMAL-İ AHVAL

☐ Dünkü gün bütün âlem-i siyasiyât hep Atina haberleriyle düçâr-ı velvele olmuştur.

Zaten Yunan hükümetinin evzâ ü etvârından [hal ve tavırlarından] anlaşılan cevap redd-i i'tâ kılınmış olmağın Fransa seferinde maadâ sefirler Atina'dan müfârekat etmişler [ayrılmışlar] ve yerlerine maslahatgüzarlar bırakmışlardır.

Rusya sefiri Atina'da bulunmayıp İngiltere sefiri Malta'ya ve Almanya sefiri memleketine gitmek üzere Dersaadet'e ve Avusturya sefiri Trieste'ye ve İtalya sefiri İtalya'ya müteveccihen hareket eylemişlerdir.

Ziyadesiyle şâyan-ı dikkat haberlerden olarak Atina'da kalan maslahatgüzarlar devletleri nâmına olmak üzere Yunan hükümetine dünkü gün akşam üstü bir beyanname i'tâ edip bunda sevâhil-i Yunaniyye abluka edilmek için devletlerinin sefineleri kaptanlarına ihbar-ı keyfiyyet edeceklerini bildirecekler idi.

Bahriye kumandanlarına dahi (biz Yunan hükümetine abluka kararını tebliğ eyledik. Siz dahi abluka hakkındaki talimatınızı icraya mezunsunuz) meâlinde beyan-ı hal eyleyecekler ve düvel-i metbûalarına [tâbi oldukları devletlerine] dahi hem Yunan hükümetine ve hem bahriye kumandanlarına ettikleri tebligâtı mutazammın [içeren] tahrirat gönderecekler idi. Bu tahrirat dün akşama kadar buraya muvâsalat etmedi [ulaşmadı], belki gece gelmiştir... (8 Mayıs 1886)

(Dünkü Avrupa Postası)

☐ Dünkü posta ile matbuaamıza gelen Avrupa gazetelerinde münderic havadis (Mösyö Trikopi)nin Yunan Başvekâletine tayini zamanına kadar olup mezkûr gazeteler dahi müşarünileyhin Avrupa ile muvafakat-kârâne muamele efkârında bulunduğu cihetle Başvekâleti terk-i silâh politikasına müsait bulunacağı zemininde beyan-ı mütalâa eyliyorlar idi.

Paris'ten 15 Mayıs tarihiyle yazılan bir mektupta su vechile iş'âr olunuyor:

"Yunanistan'ın terk-i silâh etmesinde şüphe olunmuyor. İngiliz gazeteleri bile Yunanîlerin efkâr-ı sulhperverânelerini tasdik eyliyor.

Hududa artık Yunan askeri sevk olunmayıp erzak ve mühimmat mukaveleleri fesh olunmuştur. Yunan donanması istim üzerinde bulunmuyor. Girit'te âsâyiş berkemâl olup ahalinin Devlet-i Aliyyeye sadakatkârâne nümâyişler ettikleri telgraf havadisinden müstebûn oluyor. Devlet-i Aliyye izzet-i nefs ve vakasını muhafaza ve bu sayede Balkan şibh-i ceziresini [yarımadasını] birtakım sûrişlerden vikâye eyliyor [karışıklıklardan koruyor]. Düvel-i fahîme sevâhil-i Yunaniyyeyi şediden abluka tahtına alıp muhasara hattını tecâvüz eden Yunan sefâinini tevkif eylediklerinden hükümet-i Yunaniyyeyi terk-i silâha mecbur eylemekte idiler.

Atina'da Fransa'nın nasâyih-i sulhperverânesi [barışçı örgütleri] Avrupaca zaten malûm olmakla tasdik ve tasvib olunmuş iken bazı gazeteler Fransa'nın Atina'daki hareketinden düvel-i sâirenin muğber [gücenmiş] oldukları rivayetini neşr ettikleri cihetle bâlâda muharrer [yukarıda yazılı] malûmat-i mevsûka [belgelenmiş bilgiler] rivayet-i mebhûsenin [bahsedilen söylentinin] reddine kifâyet edecektir!"... (25 Mayıs 1886)

VERGİ EMANET-İ ALİYYESİNDEN

☐ Bu defa vergi emanet-i aliyyesinden ta'mîmen yazılan tahriratta kurâ [köyler] ve mahallat muhtarlarının bazı masârif-i umumiyyeleri için vergi nâmıyla ahaliden tahsil eyledikleri mebâliği vegi ve bedel-i askeri defterine dahi masraf kaydettikleri Ertuğrul Sancağı sertahsildarı izzetlû Mehmed Faik Efendi tarafından mülhakat livâ-i esnâ-i geşt ü güzarında müşahede olunup ihbar-ı keyfiyyet olunduğuna ve vâkıa müretebat-ı emîriyye haricinde vergi ve sâire nâmıyla ahalîden akçe alınması ceza kanunnâme-i hümayunu ahkâmınca mücâzat-ı terhîbeyyeyi müstelzim cerâimden ma'dûd olmasıyla [ağır cezalar gerektiren suçlardan sayılmasıyla] bu

gibi hâlâtın cereyanı câiz olamayacağına mebnî ba'demâ muhtarların devletçe tarh edilmiş [saptanmış] olan tekâlifinden maada vergi namusla ahaliden akçe tahsil eylemlerinin katiyyen men'i ve mütecâsirlerinin taht-ı mes'uliyete alınması iş'âr kılındığı istihbâr olunmuştur... (4 Mayıs 1886)

KAÇAKÇILIK

☐ Evvelki gün dahi yine ecnebi postalarından biriyle resm-i gümrüğü istifâ kılınmış [alınmış] gayetle kıymet-dâr güherbâr [kıymetli taşlar] ve bir sandık dolusu gül yağı kaçırılmakta iken derdest edildiği haber alınmıştır... (4 Mayıs 1986)

ADLİYE MÜFETTİŞLERİ HAKKINDA

☐ Memuriyetleri bu defa katiyyen lağv olunan vilâyet adliye müfettişlerinden yalnız üçü Dersaadet'te mahkeme-i temyizde istihdam olunacaklardır. Ba'demâ adliye müfettişliği mahkeme-i mezkûre âzâsına tefvîz olunup [ile görevlendirilip] icabı halinde vilâyetlere i'zâm olunacaklardır [gönderileceklerdir].

Adliye Nezâret-i celîlesinin muhaberâtı şimdiye kadar adlîye müfettişleri vasıtasıyla icrâ olunduğu halde ba'd-ezin vilâyat merkezlerindeki mehâkim-i istinâfiyye nezdinde bulunan müddeiumumîlerin vasıtasıyla teâtî olunacaktır.

Adliye müfettişlerinin lağvı tasarrufa mebnî olmayıp ekser müfettişlerin Adliye Nezaret-i celîlesinden haiz oldukları memuriyeti sûi istîmal etmelerinden neş'et etmiştir [ileri gelmiştir]. Pek çok müfettişlerin dahi memuriyeti mühimmelerini lâyıkıyla îfâ edebilmek üzere malûmat ve evsaf-ı matlûbayı [aranan bilgi ve nitelikleri] hâiz olmadıkları mervî olduğundan [söylendiğinden] işbu tedbir-i cedîdin hiçbir mahzuru mutasavver olamayıp [düşünülmeyip] belki ahaliye hüsn-i tesiri mucib olur... (20 Mayıs 1886)

TEVCİHAT

☐ Tevcihat pusulasında muharrer olduğu üzere Şehremaneti İdare Meclisi reisi sabık atûfetlû Faik Beyefendi hazretleri Burdur Sancağı mutasarrıflığına tayin buyurulmuş olup bu tevcih şehremaneti meclis idaresinin mukaddemei ıslahı addolunmalıdır. Cümle erbab-ı dikkatimize malûm olduğu vechile şehremaneti İdare Meclisi memurlar muhakematı için bir mahkeme-i ibtidaiyye olup mahkeme-i mezkürenin usul-i muhakemâtı ve kanunları suret-i tatbikatı her zaman bâisi şikâyât idi [şikâyetlere sebep oluyordu]. Hatta bir adam aleyhinde tebliğ-i hükm olunduktan sonra mahkûm-ı ileyhin mevkûfen [tutuklu olarak] ziyade müddet kalmış olması der-miyân olunmaktan nâşi [ileri sürülmekten dolayı] tebliğ olunan hükmün değiştirilmesi ise birtakım adamların bi-gayr-ı hakkın [haksız yere] hükümler giymeleri ve diğerlerinin müddet-i medîde [uzun süre] kâğıtları torbalarla mismâr-ı nisyana [unutma çivisine] asılıp kalmaktan dolayı dûçar-ı mağduriyet olmaları gibi hâlât-ı garibe-i i'tisâfiyye [tuhaf yolsuzluk durumları] görülmüş ve işitilmiştir... (4 Mayıs 1886)

☐ Tevcihat pusulasında gösterildiği vechile bu kere teb'a-i gayr-ı müsellemeye ve ecânibe mahsus mekâtibin müfettişliğine saadetlû Kostantinidi Paşa tayin buyurulmuş olup Paşa mumaileyh yirmi iki seneden berû aklâm-ı şâhâneden bed' ile [başlayarak] hıdmet-i saltanat-ı seniyyede bulunmuştur. On beş sene evvel yine Meclis-i Maarif âzâlığında bulunarak işbu memuriyeti yedi seneden mütecâviz ber-vech-i dil-hah-ı âlî kemal-i sıdk u istikamet ile îfa eylediği [gönülden isteyerek tam bir doğrulukla yerine getirdiği] gibi muahharen mahkeme-i istinaf âzâlığıyla Selânik vilâyeti müsteşarlığında ibraz-ı hıdmet-i sâdıka eylemiş ve Türkçe ile Rumca muhtelif [karışık] olarak te'lif ettiği müteaddid kitaplar vasıtasıyla Türkçenin Rumlar beyninde münteşir olmasına [yayılmasına] ve bu vesile ile beyn el ahalî [halk arasında] teatî-i hissiyat-ı haseneye muvaffak olmuştur... (13 Mayıs 1886)

GAZETELERDEN MUKTESEBAT

(La Türki Gazetesi Diyor ki):

☐ Şaki-i ma'hûd [bilinen haydut] Mehmet Pehlivanın maktul olduğuna dair olan rivayet makrûn-ı sıhhat [gerçeğe yakın] çıkmamıştır.

(Konstantinopolis) gazetesinde bu hususta görülen tafsilâta nazaran Mehmet Pehlivan ile avanesi geçen Cuma günü Şile kazası dahilinde Sava kethüdânın mandırasına gidip kuzu kızarttırmışlar ve taam ettikten sonra Sava'nın iki oğlunu alıp gitmişlerdir.

Keyfiyet Şile kaymakamlığına ihbar olundukta mumaileyh mevcut jandarmalar ile ahaliden bazı müsellah kimseleri istishâben [yanına alarak] şakî-i merkûmu takip ve kendisiyle avanesine yetişip teslim olmalarını teklif etmiş ise de haydutlar kurşunla mukabele etmiş ve bu cihetle vukû bulan mücadelede haydutlardan biri maktul ve jandarmalardan iki nefer mecruh olmuştur [yaralanmıştır].

Mehmet Pehlivan ile diğer avanesi ise ahz ü grift ettikleri esirleri terk ile firar etmişlerdir... (13 Mayıs 1886)

DIŞ HABERLER

☐ Amerikalı (Mösyö Stonsy) nâmında bir zâtın (velespid) arabasıyla Asya'da seyahat ve Anadolu'dan geçip Tahran'a muvasalat ettiğini yazmış idik. Mumaileyh Tahran'da dahi mazhar-ı neva'ziş olduğu [iltifat gördüğü] halde İran'dan Afganistan'a azîmet eylemiş ise de Afganistan emiri İngiltere ile cereyan eden münasebet-ı ittifak-cûyânesini ihlâl eylemek üzere mumaileyhin Rusya tarafından gönderilmiş bir casus zannetmesinden midir nedir mumâileyhi heman tevkif ve (velespid) arabasıyla beraber memalik-i Afganiyyeden tard ve ihrac ettirdiği ihbar-ı ahîreden anlaşılmıştır... (29 Mayıs 1886)

İLÂN ve REKLAMLAR

☐ Bundan evvel neşr olunan ilânlarda zikr olunan tütüncülerden başka âlâ cinsten sigara ve duhân [tütün] âtîde muharrer mahallerde dahi satılır.

Üsküdar çarşısında tütüncü Nikoli; Numero = 2,

Kuzguncuk'ta tütüncü Agâh,

Beylerbeyi iskelesinde tütüncü Hacı Mehmet Efendi,

Kandilli iskelesinde tütüncü Nikoli,

Yeniköy iskelesinde tütüncü Kosti,

Tarabya iskelesinde tütüncü Vasil,

Büyükdere iskelesi civarında rey'i deposu karşısında tütüncü Panayat,

Büyükada'da Çınar Meydanı'nda Resul Sadık'ın dükkânında... (14 Mayıs 1886)

(Demdeme)

☐ Recâizâde saadetlu Mahmut Ekrem Beyefendi hazretlerinin "takdir-i elhân" nâmıyla neşr ettiği risale üzerine Muallim Naci Efendi'nin mukabelesinin hâvî lâtif bir mecmua-i edebiyyedir. Babıâlî Caddesi'nde 5 numerolu Mihron Kütüphanesi'nde bulunur. Fiyatı 5 kuruştur... (14 Mayıs 1886)

(Okunulması müfiddir)

☐ Ramazan-ı Şerif münasebetiyle riâyetlû müşterilerimizi hoşnud ve müstefîd etmek üzere hilesiz ve ucuz ve birinci nev zahire ve eşya-yı bakkaliyye satmakta olduğumuzdan ol vechile iyi mal almak isteyen zevat-ı kiram Köprübaşında 6 numerolu (Yıldız) nâm-ı maruf mağaza-i acizâneme müracaat ettiklerinde her halde memnun olacakları beyan olunur... Tomas Surniyan (24 Mayıs 1886)

Ksanthos ve Letoon

ANTİK LİKYA ŞEHİRLERİ: VIII

NEVZAT ZAFER

M.Ö. 545! Harpagos komutasındaki Pers ordusu Likya'ya saldırır ve Ksanthos'u kuşatır. Uzun süren kuşatma sonunda Harpagos, Ksantoslulardan teslim olmalarını ister. Kentlerini kahramanca savunan Ksanthoslular teslim olmayı onur kırıcı sayarak bu isteği reddederler. Ancak, saldırının şiddeti ve Pers ordusunun gücü karşısında daha fazla direnemeyeceklerini de anlamışlardır. Bunun üzerine teslim olmamak ve Perslerin eline geçmemek için ailelerini ve mallarını kentin meydanında toplayarak kendileri ile birlikte ateşe verirler. Ksanthoslular, şerefsizce teslim olmaktansa ölmeyi tercih etmişlerdir. Tarihçi Herodot tarafından nakledilen bu olay tarihte bilinen ilk toplu intihar olayıdır. Bu olaydan o sırada Ksanthos'ta bulunmayan 80 aile kurtulabilmiş ve onlar Ksanthos'u yeniden kurup geliştirmişlerdir.

Ünlü ozan Homeros, İliada adlı eserinde Likyalı Sarpedon komutasındaki savaşçıların Ksanthos'tan geldiğini ve Troyalılarla birlikte Akalara karşı savaştığını anlatmaktadır. Homeros ve Herodot'tan başka Hekataios ve Strabon da eserlerinde Ksanthos'tan söz etmişlerdir.

Ksanthos adı Grekçeden gelmektedir. Likçe kitabelerde ve erken dönem Likya sikkelerinde ise kentin adı ARNNA şeklinde geçmektedir. Likya'nın idari başkenti durumunda olan Ksanthos, Likya Birliği Genel Kongresi'nde, Patara, Pınara, Tlos, Myra ve Olympos'la birlikte üç oy kullanma hakkına sahip olmuştur.

Her ne kadar adından M.Ö. 2 bindeki Troya savaşları ile ilgili olarak söz edilmesine rağmen, 1951'den itibaren yapılan kazılar sonucu Ksanthos'daki ilk yerleşimin M.Ö. 8. yüzyılda olduğu ortaya çıkarılmıştır. Likya Akropolü'nde, yapılan kazılarda ele geçen malzeme M.Ö. 8. ve 7. yüzyıllara tarihlenmektedir. M.Ö.7. yüzyıl seramikleri, Ksanthos'da o tarihlerde de iskanın devam ettiğini göstermektedir. M.Ö. 2 bin ile M.Ö. 8. yüzyıl arası Ksanthos için karanlık bir devre oluşturaktadır. M.Ö. 6. yüzyılda, 545 yılında kent Persler tarafından işgal edilir. Yazımızın başında sözü edilen, tarihin ilk toplu intihar olayı yaşandıktan sonra Persler, kentte satraplık yönetimi kurar. M.Ö. 6. ve 5. yüzyıl kentin anıtsal Likya yapıları ile donatıldığı dönemdir. Arslanlı Mezar, Nereidler Anıtı, Harpy Abidesi ve Yazılı Stel gibi önemli sanat eserleri bu dönem içinde yapılmıştır.

Ksanthos, İskender'in Asya seferine başladığı M.Ö. 330'lu yıllara kadar gerek Karya Satraplığı'na bağlı olarak ve gerekse Limyralı Pe-

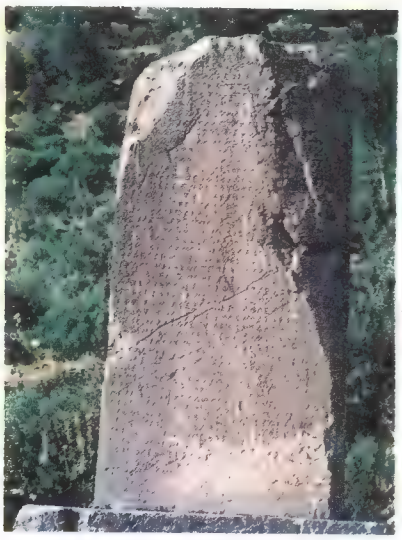

Yan sayfada solda Vespanianus Takı, sağda Harpy Abidesi-Likya tipi lahitli mezar. Yanda üstte Harpy Abidesi Frizleri, altta Tiyatro, Agora ve karşıda Roma Akropolü. Üstte yazılı Stel.

rikles'in kurmuş olduğu Likya Birliği'nin önde gelen bir üyesi olarak yaşamını sürdürür.

M.Ö. 4. yüzyılın son çeyreği içinde, kentin kuşatan Büyük İskender'e direniş göstermeden kapılarını açar. Diadohlar döneminde, M.Ö. 309 yılında Ptolemaiosların, yaklaşık 100 yıl sonra da Selevkosların yönetiminde kalır.

Bir süre için tekrar Ptolemaiosların egemenliğine giren Ksanthos, Magnesia savaşı sonunda yapılan Apameia Barışı ile Rodos yönetimine bırakılır. Rodos'un ezici yönetimi üzerine Roma'ya yapılan başvuru sonucu bağımsızlığına kavuşur. Bir süre geçtikten sonra iç işlerinde özerk olması kaydıyla Bergama Krallığına bağlanır. Bergama Krallığının M.Ö. 133 yılında vasiyet yolu ile Roma'ya bağlanması sonucu tekrar bağımsız olur. M.Ö. 2. yüzyıl içinde kurulan ikinci Likya Birliği'ne de katılan Ksanthos, bu dönemde Birlik tipinde sikkeler basar.

Caesar'ın ölümü Octavianus ile Antonius arasında savaşa neden olur. Bu arada Caesar'ı öldürenlerden biri olan Brutus'da kendisine gerekli olan parayı temin etmek için Ksanthos'u kuşatır. Bu kere de teslim olmayı onur kırıcı bulan Ksanthoslular ölene kadar kahramanca kentlerini savunurlar ve ikinci kez toplu intihara teşebbüs ederler. Brutus kenti işgal ederek büyük çapta kıyım ve tahribat yapar. M.S. 42 yılında meydana gelen bu katliamdan sonra M.Ö. 41 yılında bu defa Antonius kenti kuşatır. Ancak, Ksanthosluların bir kere daha toplu intihara teşebbüs edeceklerini öğrenince kuşatmadan vazgeçer ve Ksanthoslulara yardım elini uzatır. Roma imparatoru Augustus döneminde kent ödüllendirilir. M.S.1. yüzyılda Ksanthos büyük imar görür. M.S.2. ve 3. yüzyıllarda en gelişmiş dönemini yaşayan kent sur içine alınır. M.S.4. yüzyıldan itibaren Hıristiyanlığın yayılmağa başlamasıyla eski önemini yitiren Ksanthos, bir süre piskoposluk merkezi de olur. 7. ve 8. yüzyıllardaki Arap akınları ile iyice zayıf duruma düşer. 8. ve 9. yüzyıllarda kentin adına Konsil toplantılarında rastlanmaktadır. 9. yüzyıldan itibaren terk edilmeye başlar. 1838'de İngiliz Charles Fellows tarafından yeniden keşfedilir. Fellows Ksanthos'da araştırmalar yaptıktan sonra bir kitap yayınlar. Bir süre sonra tekrar Ksanthos'a dönerek özel izinle kazı yapar ve yüzeydeki süslü parçalar ile önemli abideleri taş, taş sökerek harp gemileri ile İngiltere'ye nakleder. Bu eşsiz anıtlar arasında Nereidler anıtı ile Harpy abidesi de bulunmaktadır.

Ksanthos kazıları 1950 yılında başlamış olup, önce Pierre Demarg-

ne, daha sonra da Henri Metzger tarafından yürütülmüştür. Kazılar halen devam etmektedir.

Ksanthos harabeleri, Fethiye-Kaş karayolu üzerindeki Kınık köyünün hemen yanında, karayolunun kuzey-doğusunda yer almaktadır. Kente girişte, solda, Roma İmparatoru Vespasianus adına yapılmış olan giriş kapısı şeklinde bir Tak bulunmaktadır. Tak'ı geçtikten sonra harabeye giren yolun doğusunda şimdi British Museum'un Likya Salonu'nda sergilenen Nereidler Anıtı'nın temel ve alt yapı kalıntıları yer almaktadır. Nereidler Anıtı M.Ö. 5. yüzyılın sonlarında 400'lü yıllarda yapılmıştır. Yolun sol tarafındaki, batıdaki yükselti Likya Akropolüdür. Akropol gizli geçitli bir sur ile çevrilidir. Batıdaki surların alt bölümü Pers, üst bölümü ise Bizans dönemine aittir. Doğu suru M.Ö. 4. yüzyıla ait olup, güneydeki Surların bir bölümü Helenistik dönemdedir.

Müstakil Ev Tipi Mezar.

Akropolün güney yakasında bir saray olması düşünülen yapı kalıntısı ile kompleksleri yer almaktadır. Bu yapının odalarının bazılarında hamam ve su sarnıçları bulunmaktadır. Tabanlar bir tür mozaik benzeri döşemelidir. Akropolün kuzeyinde, M.S.2. yüzyıla tarihlenen Roma dönemi tiyatrosu yer almaktadır. Yarım daire şeklinde bir orkestra bölümü olan tiyatronun Kaveasının batısında, üst seviyede, su boruları ile künkler ortaya çıkarılmıştır. Tonozlu girişi bulunan tiyatronun zengin mimari fasat veren skenesi Hierapolis (Pamukkale) tiyatrosunun skenesi ile benzerlik gösterir. Tiyatronun hemen yanında, batısında iki mezar anıtı yükselmektedir. Bunlardan biri, dörtgen pirizma şeklinde uzun ve yekpare bir gövdesi olan ve üst bölümü kabartmalı bir frizle çevrilmiş bulunan Harpy Abidesidir. Abidenin mezar odasının etrafı, hanedandan önemli bir kişi ile karısına, çocukları ve ailenin diğer üyeleri tarafından sunulan armağanların tasvir edildiği kabartmalı bir friz ile çevrilidir. Frizde, ayrıca, Harpy adı verilen Sirenler ile ruhların ölümünü temsil eden belisiz kadın figürleri yer almaktadır. 8.87 metre yüksekliğindeki abidenin orjinal kabartmaları British Museum'dadır. Ksanthos'daki kabartmalar orjinallerinin birer kopyası olan alçıdan yapılmış plakalardır. Harpy abidesi M.Ö. 480-470 yıllarına tarihlenmektedir. İranlı arkeologlar benzer kabartmalara Persepolis Nakşi Rüstem'de de rastlanılabileceğini ileri sürmektedirler. Abidenin yanındaki diğer mezar anıtı yine uzun prizmal gövdeli olup, üzerinde Likya tipi bir lahit bulunmaktadır. Kazılar sırasında bu mezarın içinde M.Ö. 540-530 yıllarına tarihlenen ve üzerinde güreşçi tasvirleri bulunan bir kabartma ele geçmiştir. Yukarıda tanıtılan iki mezar anıtının güneyinde yer alan bir başka anıt mezar ise M.S.1. yüzyıla Roma dönemine aittir. Likya Akropolünün Roma Akropolüne bakan kuzey tarafında M.S.2. ve 3. yüzyıla tarihlenen Roma devri Agorası bulunmaktadır. Kare planlı Agora bir portiko ile çevrilidir. Agora'nın kuzey-doğu köşesinde üzerinde Grekçe ve Likçe yazıtlar bulunan yekpare prizmatik gövdeli bir Obelisk yer almaktadır. "Yazılı Stel" diye adlandırılan bu Obelisk M.Ö. 5. yüzyılın sonuna tarihlenmektedir. Yazılı metinde, Ksanthoslu vatandaş Harpagos'un oğlu olarak adı geçen kahramanın yaşadığı maceraların bir hikayesi anlatılmaktadır. Likya Akropolünün kuzeyindeki yükselti üzerinde Roma Akropolü yer almaktadır. Akropolde, Bizans Bazilikası ile Ksanthos'un en eski sanat eserlerinden olan ve M.Ö. 6. yüzyıla tarihlenen Arslanlı Mezar bulunmaktadır. Bugün sadece kaidesi izlenen Arslanlı Mezar ile aynı yörede, yine British Museum'a götürülmüş olan, M.Ö. 4. yüzyıla tarihlenen Pajava Lahiti yer almaktadır. Akropolün güney ve güneydoğu etekleri M.Ö. 4. yüzyıla tarihlenen ve birçoğu ev tipi olan kaya mezarlarıyla donatılmıştır. Ayrıca, çevreye yayılmış olan çok sayıdaki lahit Nekropol alanını oluşturmaktadır. Ksanthos'u çevreleyen ve yer yer kulelerle donatılmış olan surlar ile sur dışındaki Aquaduktlar da diğer kalıntıları meydana getirmektedir.

Ksanthos'un yaklaşık 4.5 km. güneybatısındaki Letoon Likya'nın kutsal yeri olup, Bohsullu köyünün yanında bulunmaktadır. Başkent Ksanthos'a bağlı olarak işlevini sürdürmüş olan Letoon'da 1962 yılından beri Fransızlar tarafından kazılar yapılmaktadır. Kazılarda ele geçen buluntulara göre Letoon'un da M.Ö. 8. yüzyılda iskan edildiği ortaya çıkarılmıştır. Prof. Dr. Henri Metzger başkanlığında sürdürülen kazılarda bulunan en önemli arkeolojik belge hiç şüphesiz 1973 yılında ortaya çıkarılan trilingual (üç dille yazılmış) kitabedir.

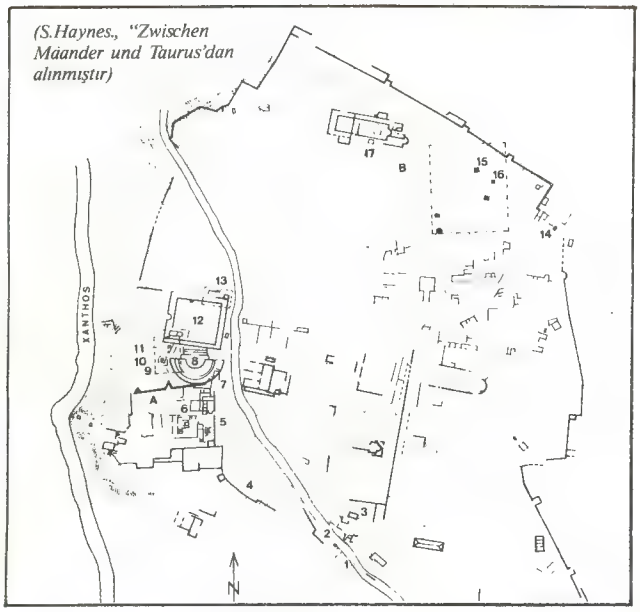

(S.Haynes., "Zwischen Mäander und Taurus'dan alınmıştır)

KSANTHOS'UN PLANI

A. Likya Akropolü
B. Roma Akropolü
1. Kent Kapısı
2. Vespasianus Takı
3. Nereid Anıtı
4. Hellenistik Sur
5. Polygonal Sur
6. Bizans Yapısı
7. Prizmal Gövdeli Mezar
8. Tiyatro
9. Prizmal Gödeli Mezar
10. Prizmal Gövdeli Mezar
11. Harpy Anıtı
12. Agora
13. Yazılı Stel
14. Aslanlı Mezar
15. Prizmal Gövdeli Mezar
16. Pajava Lahti
17. Bazilika

Aramice, Likçe ve Grekçe yazılmış olan bu kitabe, Miletus'un oğlu olan Kral Caunus'un kültünden söz etmektedir. Ksanthos'daki varlığı Roma dönemine kadar izlenebilen bu kültün, M.Ö. 4. yüzyılda hüküm süren Karya Satrapı Mausolos'un kardeşi ve halefi olan Piksodarus bağlantılı olduğu düşünülmektedir. Kitabede, ayrıca aylık ve yıllık kurban (adak) törenlerinden ve kurallara karşı gelenlerin, Leto, Apollo, Artemis ve Nympfler (orman perileri) önünde suçlu bulunduklarından da bahsedilmektedir.

Letoon'a adını veren Leto, mitolojide belirtildiği gibi, Tanrı Zeus tarafından sevilmiş ve bundan dolayı da Zeus'un kıskanç ve kindar karısı Hera'nın nefretini kazanmıştır. Bu nefret yüzünden bir süre sürgün edilmiş ve sonunda Delos adasına gelerek Apollo ile Artemis'i doğurmuştur. Efsaneye göre, sürgünde iken Likya'ya da gelen Leto burada susuzluğunu gidermek için bir çeşmeye yaklaşır. Ancak, sürüsünü sulamak isteyen bir çoban tarafından çeşmebaşından uzaklaştırılır. Susuzluğunu gidermeden çeşmebaşından ayrılmak zorunda bırakılan Leto karşısına çıkan bir kurt tarafından Ksanthos nehrine götürülür ve kana, kana su içer, Bu olaydan ötürü Termililer Ülkesi adı verilen yöreye kurtun adından ötürü Likya denir. Apollo ile Artemis doğduktan sonra tekrar Likya'ya gelen Leto, kendini susuz bırakan çobanı kurbağa şekline sokarak cezalandırır. Başka bir görüşe göre, Leto kültü, Yunan döneminden önce yerel bir Anadolu kültü olarak Likya'da başlamış olabilir ve Leto adı Likya dilinde kadın veya eş kelimesiyle (Lada, Likçe'de kadın veya eş demektir.) bağlantılı olabilir.

Kentin yerleşim yeri tiyatronun yaslandığı tepenin eteğindedir. Akropolün kuzey eteğinde yer alan tiyatro Grek planlı olup, iki diazomalıdır. Skene toprak altında bulunmaktadır. Teatron'a doğu ve batıdan tonozlu geçitlerle girilir. Tonoz cephelerinde mabet fasadı veren üçgen alınlıklı ve Dor düzeninde girişler yer alır. Metoplar üzerinde, kabartma halinde masklar işlenmiştir. Teatron'un analemma duvarı bir korkuluk oluşturacak biçimde yapılmıştır. Geçitin tarihi hakkında değişik görüşler vardır. Hellenistik devirde veya M.S. 2. yüzyılda yapıldığı ileri sürülmektedir. Kentin diğer önemli yapılarının başında, Leto, Apollo ve Artemis'e ait oldukları belirlenen yanyana sıralanmış üç tapınak gelmektedir. Bu üç tapınağa bağlı olarak, biri Nymphaion (Çeşme binası) diğeri Bazilika olan iki yapı vardır. Diğerlerine oranla daha büyük olan tapınak, M.Ö. 2. yüzyıla ait bir Peripteros (Tek sütun sırasıyla çevrelenmiş tapınak) olup, 6 x 11 sütünu bulunmaktadır. Ortadaki küçük tapınak M.Ö. 4. yüzyıla tarihlenmektedir. Üçüncü tapınak ise Hellenistik döneme tarihlenen bir yapıdır. Her üç tapınak bir çevre duvarı ile kuşatılmıştır. Güneybatıda yer alan Nymphaion, yarım daire şeklinde portikoludur. Nymphaion'un içinde M.S. 117-138 yılları arasına rastlayan Hadrianus döneminde yapıldığını gösteren bir kitabe bulunmuştur. Tapınakların çevresinde yapılan sondajlarda Ksanthos'la paralellik gösteren ve M.Ö. 7. yüzyıl başlarına kadar inen seramikler ve çeşitli buluntular ele geçmiştir. Nekropol, Akropol üzerinde yer almaktadır.

Likya'nın en önemli kentlerinin başında gelen Ksanthos'da yaklaşık 35 yıldan beri süregelmekte olan kazılar Likya tarihinin gizli kalmış yönlerini açığa çıkartmakta çok yararlı olmuştur. Aynı şekilde Letoon'da bulunan trilingual kitabe de Likya dilinin çözülmesine büyük katkıda bulunacaktır. Bugün eşine rastlanılamayacak güzellikte ve değerde olan anıtların zamanında kıymetlerinin bilinmeyerek yurt dışına kaçırılmış olması gerçekten çok üzücüdür. Ksanthos'u her gezişimde Nereidler Abidesi, Harpyler Anıtı, Arslanlı Mezar ve Pajava Lahti gibi döneminin sanat şaheserlerini yerinde izlememek içimi sızlatmaktadır. Ancak, özellikle son yıllarda yurdumuzda arkeolojiye verilen önemin hatırı sayılır boyutlarda artması ve tarihsel değerlere sahip çıkılmağa başlanması olumlu ve umut verici bir gelişmedir.

KAYNAKLAR

- ☐ Akşit O., *Likya Tarihi*, İst.1967
- ☐ Akurgal E., *Ancient Civilizations and Ruins of Turkey*, İst.1978
- ☐ Bayburtluoğlu C., *Likya*, Ank. 1981
- ☐ Bean G., *Lycian Turkey*, Londra, 1978
- ☐ Fellows C., *A Journal Writting An Excursion İn Asia Minor*, Londra, 1839
- ☐ Eski Eserler Ve Müzeler Genel Müdürlüğü, *Kazı Sonuçlar Toplantısı, 2-5*
- ☐ Haynas S., *Zwischen Mëander und Taurus*, Münih, 1977
- ☐ Pauly-Wissowa., *Ruge in R.E.*, Stuttgart, 1899-1965
- ☐ Zafer N., *Likya Bölgesi Ev Tipi Kaya Mezarları*, Yük.Lis.Tezi Ank. 1982

II. Abdülhamid'in Satılan Mücevherleri

1

CENGİZ KÖSEOĞLU

1911 yılının Kasım ve Aralık aylarında Paris'te büyük bir müzayede düzenlenir. Bu açık artırmada satılanlar, Sultan II. Abdülhamid'in (1876-1909) ünlü mücevherleridir.

Müzayede, 25 Kasım 1911 Cumartesi günü "Galerie George Petit"de o dönem Paris'te kalburüstü kişileri için özel olarak düzenlenir. 26 kasım 1911 Pazar günü de yine aynı galeride ve de 3 Aralık 1911 Pazar günü ise "Hotel Drout"da halk için bu müzayede tekrarlanır.

Oldukça iddialı biçimde hazırlanan bu müzayede için bir de katalog yayınlanır.

Dönemin Akademi Fransez üyesi Jean Richepin bu katalogun önsözünde özetle şöyle der: "Parisliler, bu müzayede de bir, bin ikinci gece yaşayacak ve de doğunun o görkemli masallar ülkesinin mücevherlerini görerek, sihirli lambasıyla Alâaddin, Simbat ve benzeri masal kahramanlarını anımsayacak..."

Bir kitap halinde bastırılan bu katalogun adı ise *Les Bijou de S.M. Le Sultan Abdülhamid II,* (Paris, 1911)'dir.

Açık artırma ile satışa sunulan mücevherler 419 parçadır. Başlı başına bir Hazine demek olan bu mücevherler arasında altından, pırlanta, zümrüt ve inci süslemeli 17 parça kolye bulunmaktadır. Yine aynı değerli taşlardan yapılmış 10 parça tesbih, 5 parça diadem, 38 parça broş bu koleksiyonun önemli bir bölümünü oluşturmaktadır.

Broşlardan ikisi Paris'teki ünlü mücevherci Laoloche'nin elinden çıkmıştır. Genelde, pırlanta süslemeli olan bu broşların aralarında, iri bombeli zümrüt süslemeler vardır. Osmanlı İmparatorluk arması da ayrı bir süsleme unsuru olarak görülmektedir. Bazılarında iri armut biçimli zümrüt askılar bulunmaktadır.

Bileziklerde de ince bir işçilik göze çarpmaktadır. Altından yapılmış ve genellikle pırlanta, zümrüt, yakut ve safir süslemelidirler. Yüzükler altın ve plâtindendir. Kaşları yine değerli taşlarla kakmalıdır.

Bu arada küpeler, kravat iğneleri, saat ve kadın mücevher zincirleri, fincan zarfları, sigara tabakaları ve kibrit mahfazaları yanında 117 parça çeşitli karatlarda pırlanta, elmas, zümrüt ve yakut bu hazine de yer almaktadır.

Bu büyük hazine satılmamış olsaydı, bugün Topkapı Sarayı'nın hazine dairesinde zengin bir sergi salonu daha olacaktı. Biz burada bu müzayedeyi açtıranları yargılamak istemiyoruz. Bu konu daha çok siyasî tarihçileri ilgilendirmektedir. Ne var ki, Osmanlı saltanat törelerine göre, bir padişahın kişisel eşyalarının, hele paha biçilemez düzeyde bir hazinesinin nasıl olabileceğini ve de bunun yurt dışında nasıl satılabileceğini anlamak olanaksızdır. Abdülhamid'den önceki tüm padişahların kişisel eşya ve mücevherleri bugün Topkapı Sarayı Hazinesi'ndedir. Örneğin, Abdülaziz'in parmağında sürekli taşıdığı iri yakut taşlı yüzüğü bile hazine sergi salonlarından üçüncüsünde bulunmaktadır.

Her padişah öldüğünde, töre gereği, giysisinden hançerine dek, defterdar gözetiminde kayda geçerek, Hazine-yi Hümayun'un bir bölümü olan "Bodrum Hazinesi"nde korunduğu belgelerden bilinmektedir. Kaldı ki, bu töre dışı davranış biçiminin, yani satılan mücevherlerin, Sultan Abdülhamid'in tahtan indiriliş tarihinden birkaç yıl sonra sahnelenmesi oldukça ilginç görünmektedir.

II. Abdülhamid'den sonraki Osmanlı yönetimi, yine saltanat törenlerine uygun olarak eski hünkârın tüm kişisel servetine el koymuştur. Bu servet arasında yeralan mücev-

2

1. Kolye, çift sıra altın yuvalı pırlanta dizeleri üzerinde, gül kesimli ve küçük pırlantalarla çevrili rozetlerden oluşmaktadır. Alt kısmında pırlantalı girlantlara bağlı Kaşıkçı elması biçiminde askılar bulunmaktadır (katalog no. 19).

2. Fincan zarfları, altından ve üzerleri pırlantalarla süslemelidir (katalog no. 191)

3

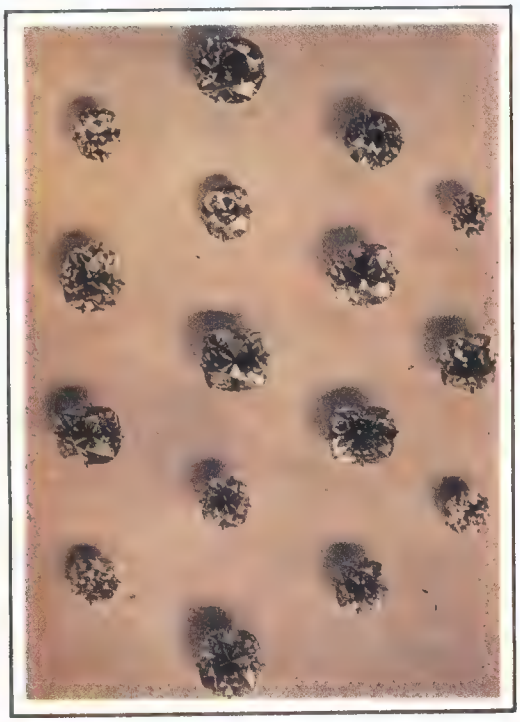

4

3. 14 adet pırlanta ve elmas, çeşitli kesim ve iriliktedir. Bu küçüğü, 17.5 karat, en büyüğü ise kaşıkçı elmasına (86 karat) yakın büyüklükte 82.8 karattır.

4. Broş, kare biçimli ve masa kesiminde iri bir zümrüt, gül kesimli nadide pırlantalarla çevrilidir. Zümrütün ilkel kesimi 15 ya da 16. yüzyıllardan kaldığı izlenimini vermektedir (katalog no. 46).

herler ise, Hazine-yi Hümayun yerine Osmanlı Bankası'nın kasalarında korunmaya alınmıştır. Ne var ki, 20 Mart 1327 (M. 1911) gün ve 94 no.lu bir yasa ile, bu mücevherlerden, murassa (değerli taş süslemeli) nişanlarla, tarihî ve millî değeri olanlar dışında kalanlar satılacaktır *(Düstur* II, cilt, 3, sayfa 259). Bu satıştan elde edilen gelir de o dönemdeki adıyla "Donanma-yı Osmanî İane-yi Milliye Cemiyeti"ne verilecektir. Yani Donanma Derneği'ne bağışlanacaktır.

Bu yasada imzaları bulunanlar ise, Maliye Nazırı Cavit ve Sadrıazam İbrahim Hakkı'dır.

"Osmanlı padişahları, Yavuz Sultan Selim'den itibaren halifelik makamını da ihraz ve işgal ettikleri için kendilerini Peygamber'in vekili sayarlar, İslâmiyet'in ilk devirlerindeki Halifelerin kendi üzerlerinde mal bulundurmamak yolunda açtıkları töreye uyarak mal sahibi olmakla olmamak arasında idareli ve ortalama bir durum takınırlardı.

Bizde de emlâki hümayun ile emlâki hakaniye'nin uzun zamanlar birbirine karıştırılmasında bu hareket tarzı da esaslı sebeplerden biri sayılabilir. -Padişahlar, şehzadeliklerinde mal edinebilirler, saltanata geçtikten sonra ise böyle bir gayeden uzak görünürlerdi.- Osmanlı hanedanının bu geleneğini yıkan II. Abdülhamid olmuştur *"Osmanoğulların Varlıkları ve II. Abdülhamid'in Emlâki"*, Ankara, 1982, sayfa 24). Sayın Vasfi Şensözen kitabında böyle demektedir.

Sultan II. Abdülhamid'in bu geleneği yıkmasında başlıca öge, hiç kuşkusuz gelecek korkusuydu. Çağın gereği, meşrutiyet çanları çalıyordu. Ve de Sultan II. Abdülhamid taht-sonrası yaşamını güvenceye almak istiyordu. Başkaca açıklama olanaksızdır.

İşte Paris'te düzenlenen muzayedede satılan mücevherler bunlardır. Bu 419 parça mücevher arasında on üç tanesi Batı işçiliğinin, geriye kalanlar ise Osmanlı saray kuyumcularının eserleridir. Ve de 19. yüzyıl sonu ile 20. yüzyıl başı Türk mücevherlerinin seçkin örneklerindendir.

Biz burada bu satılan küçük hazineden birkaç örnek vermekle yetinmek sorundayız. Satılıp gidenlerden ise elde kalanlar 1911 yılının renkli fotoğraflarıdır.

Osmanlılar, Azınlıklar ve Yahudiler

İRVİN CEMİL SCHİCK

Osmanlı İmparatorluğu'nun toplumsal ve iktisadî tarihi bahis konusu olduğunda "yabancılar ve Gayrimüslim azınlıklar"dan söz edildiğine sık sık rastlanır. Ancak, imparatorluğun son döneminde azınlıkların bazıları için şüphesiz geçerli olan bu özdeştirme haddinden fazla genelleştirilirse yanlış olur. Zira azınlıkların birbirleriyle ilişkileri tarih boyunca değişime uğradığı gibi[1], bunların Müslüman toplumu, Osmanlı Devleti ve yabancı mihraklarla ilişkileri de çok farklılık göstermiştir.[2] Dolayısıyla, Gayrimüslim azınlıkların Türkiye için bir siyasî tehdit olmaktan tamamen çıkmış bulundukları günümüzde, Cumhuriyetin ilk yıllarından beri süregelen sessizliğin artık bozulması ve bu konunun ciddî araştırma mevzuu yapılması yerinde görünmektedir. Nitekim son zamanlarda bu yönde bazı kıpırdanışlar başlamıştır.

Ancak bunu yaparken, uzun yılların getirdiği bazı alışkanlıkların bir kenara bırakılması gerekmektedir. Türkiye'nin önemli ölçüde Batı şarkiyatçılığının tesiri altında gelişmiş olan resmî tarihçiliğinde, Osmanlı toplumunu bir bütün olarak değil de azınlıkların "misafir" edildikleri bir Türk varlığı olarak görme eğilimi vardır. Bunun nedenlerinden biri ise şüphesiz Batı'lı müsteşriklerin toplumsal tarihe rağbet etmeyerek, Osmanlı tarihine İslâm araştırmaları bağlamında girmeleri, doğunun tarihini bundan ibaret görmektedir. Oysa ki, böyle bir yaklaşımın, Türklüğün şanını üç kıtaya yayan orduların Anadolu ve Balkan köylerinden toplanmış Hıristiyan çocuklarından oluştukları gibi hususları gündeme getirmesi kaçınılmazdır.

Keza, geleneksel "doğu" toplumlarının çöküşü ve batılılaşma yoluyla çağdaşlaşması modeline uygun olan yaygın bir inanış, Türkiye'de ilk kitabın İbrahim Müteferrika ve Yirmisekiz Çelebizade Mehmet Sait'in gayretleriyle 1728-9'da basıldığı yolundadır.[3] Bunun ise Osmanlı İmparatorluğu'ndaki batılılaşma hareketlerinin yoğunlaştığı döneme rastlaması elbette tesadüf değildir. Oysa ki, Türkiye'deki ilk *matbaa* daha 1493-1494'te (yani Gutenberg'in batıda matbaayı icadından sadece 40 yıl kadar sonra) İspanya'dan göçmüş Yahudiler tarafından Sultan İkinci Bayezid'in izniyle İstanbul'da kurulmuş ve bunu 1567'de Ermeni ve 1627'de Rum matbaaları takip etmişti.[4] Bunlardan genellikle söz edilmeyip sadece Müslüman toplumundaki gelişmelerin dikkate alınması, görüldüğü gibi, matbaanın memlekete ilk girişinin 230 yıl kadar geciktirilmesi sonucunu getirmektedir.

Bereket versin böyle bir düşünce tarzının yanısıra başka seçenekler de mevcuttur. Hassas ve değerli bir makalesinde Doğan Kuban şöyle demektedir. "Ne sarraflığı Yahudi'den alarak, ne Sokollu'yu geri göndererek, ne de Rum ya da Ermeni tüccardan ya da sanatçıdan soyutlayarak bir Osmanlı tarihi yazılabilir. Fakat bunun karşıtı da doğrudur. Yani Osmanlı'dan bağımsız bir Rum ya da Ermeni tarihi bu dönemde sözkonusu olamaz.[5] *Tarih ve Toplum*'un bundan sonraki sayılarında yer alacak Osmanlı Yahudileri konulu makaleler de böyle bir bakış açısından kaleme alınmışlardır ve o dönemin tabiriyle toplumun "anasırından" birini, toplumun bütünlüğüyle ilişkileri bağlamında ele almayı amaçlamaktadır.

Harran yöresinden bir Yahudi grubu. (Alliance Israélite Universelle *'in Kudüs temsilcisi Nissim Behar'ın 13 Aralık 1896 tarihli bir raporundan aktaran Bat Ye'or,* The Dhimmi: Jews and Christians under Islam *[Cranbury, New Jersey, 1895], s.377-379).*

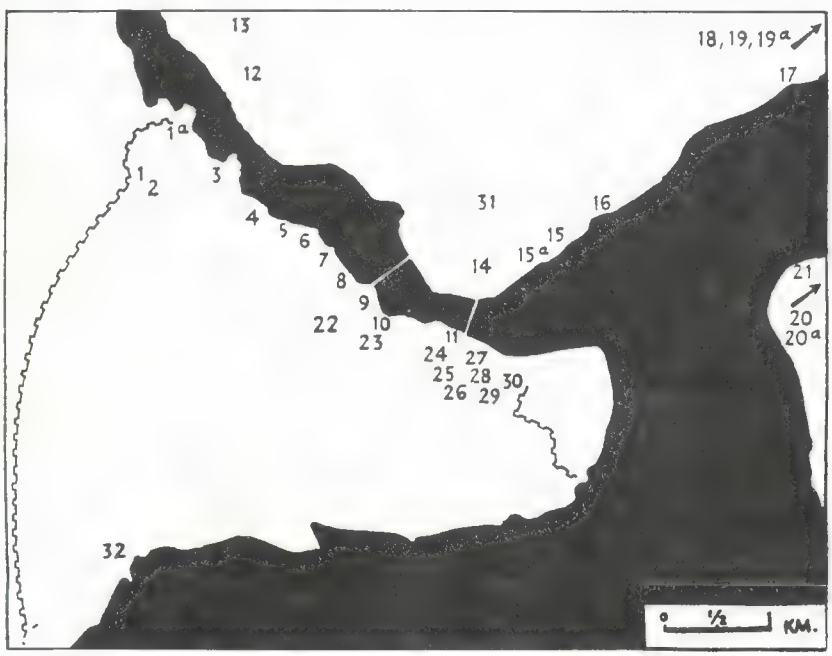

Onyedinci yüzyılda İstanbul'un başlıca Yahudi cemaatleri:

1. Tekfur Sarayı	*1a. Ayvansaray*	*2. Sultan Hamamı*	*3. Balat*
4. Fener	*5. Bab-ı Cedîd*	*6. Aya Kapısı*	*7. Cibali*
8. Tüfenkhane	*9. Kapan-ı Dakik (Unkapanı)*	*10. Bab-ı Ayazma*	*11. Balık Pazarı*
12. Hasköy	*13. Piri Paşa*	*14. Galata*	*15. Tophane*
15a. Eğri Kapısı	*16. Fındıklı*	*17. Beşiktaş*	*18. Ortaköy*
19. Kuruçeşme	*19a. Arnavutköy*	*20. Kuzguncuk*	*20a. Çengelköy*
21. Üsküdar	*22. Zeyrek*	*23. Küçük Pazar*	*24. Balkapanı*
25. Alaca Hamam	*26. Sultan Hamamı*	*27. Bab-ı Cuhûd (Çıfıt Kapısı)*	*28. Meydancık*
29. Hoca Paşa	*30. Nöbethane*	*31. Mahalle-i Frenk (Beyoğlu?)*	*32. Samatya*

(Uriel Heyd, "The Jewish Communities of Istanbul in the Seventeenth Century", Oriens, *6 [1953], s.309-312.)*

Çok tekrarlanmış bir teşbihi kullanmak caizse, Osmanlı toplumu bir mozayik gibiydi. Şöyle ki, taşların her biri rengiyle, şekliyle tüm diğerlerinden ayrılan bir bütünlük arzederken, öte yandan resmin kendisi taşların herhangi biri olmaksızın düşünülemezdi. O halde, Osmanlı toplumu irdelenecek ve anlaşılacaksa, tüm etnik ve dinsel grupların ve bu arada Yahudi topluluğunun da araştırılması gerekmektedir. Bugüne dek Osmanlı Yahudilerini çağdaş bir bilim anlayışıyla ele alanlar (Uriel Heyd, Bernard Lewis, Mark Alan Epstein, Aryeh Shmuelevitz, Amnon Cohen ve diğerleri) Türkiye'li olmamışlar, Türkiyeli yazarlar ise ya geleneksel bir kronikçilik anlayışıyla (Abraham Galanté, Moise Franco gibi), ya da en katısından bir Yahudi düşmanlığıyla (Cevat Rıfat Atılhan, Hikmet Tanyu gibi) kaleme sarılmışlardır. Bu nedenle, daha doğrusu bu durumun hızla değişmekte olduğunu göstermek gayesiyle, özellikle Türkiyeli yazarların eserlerini sunuyoruz. Bu çabanın sadece bir başlangıçtan ibaret olduğunu, Müslüman ve Gayrimüslim diğer dinsel ve etnik gruplarla ilgili yazı-

ların bunları takip edeceğini umalım.

OSMANLI YAHUDİLERİ KİMDİLER?

Türkiye'nin bugünkü etnik bileşimine bakarak Osmanlı toplumu hakkında yorum yapmak şüphesiz çok yanıltıcı olurdu. Zira, Müslüman toplumundaki etnik (Türk, Kürt, Arap, Çerkes, Lâz, Arnavut, Boşnak, v.b) ve mezhep (Alevî, Sünnî - Hanefî, Şafiî, v.b) farkları bir yana, Gayrimüslim toplumu da bilinen üçyönlü (Rum, Ermeni, Yahudi) sınıflamanın çok ötesinde son derece karmaşık bir manzara arzediyordu. Örneğin aslen Gregoryen mezhebinden olan Ermeniler arasında batılı misyonerlerin etkisiyle Katolik (Mıhitarist) ve Protestan gruplaşmaları belirmişti. Doğu Ortodoks mezhebine bağlı olan Osmanlılar arasında Rumlardan başka Bulgarlar da vardı ve bunların dışında kalan doğu Hıristiyanlarını Süryani-i Kadim (çünki Süryanilerin bir kolu da Katolik kilisesini tanımıştı), Yakubî, Nasturî gibi cemaatler oluşturuyordu. Sözü geçen Katoliklerin yanısıra Roma'nın yetkesi Levanten, Kıldanî ve Marunîleri de kapsıyordu. Keza, Yahudiler de coğrafî kökenlerine anadillerine ve hattâ dinsel âdetlerine göre çok farklılıklar gösteren birçok cemaatten meydana geliyordu.

Osmanlı İmpaartorluğu onaltıncı yüzyılda başta Filistin olmak üzere Yahudilerin tarihî vatanı sayılabilecek olan bölgeleri fethetmiş ve bu suretle örneğin Nablus'taki Samirî cemaati gibi kökleri çok eskilere dayanan Yahudi toplulukları üzerinde egemen olmuştur. Öte yandan Osmanlı Devleti'nin çekirdeği olan yörelere bakıldığında, gerek eski Yunan şehirlerinde, gerekse Bizans'ta hatırı sayılır sayılır Yahudi cemaatleri bulunduğu görülür. Örneğin Anadolu'da keşfedilen en eski havra (Musevi ibadet yeri) Sardis'te (Sart) olup M.Ö. beşinci yüzyıla aittir. Bizans döneminde ise, Justinyen'den itibaren birçok hükümdarın tüm çabalarına rağmen Yahudi toplulukları yaşamlarını sürdürebilmişler ve 1170 dolaylarında Ortadoğu'da bulunan İspanya Yahudisi gezgini Tudela'lı Benyamin İmparatorluğun birçok yerinde cemaatlere rastladığını kaydetmiştir. Dolayısıyla Osmanlı Devleti Arap ve Bizans topraklarını fetheder-ken, o yörelerdeki Yahudileri de tebaasına geçirmiştir. İbadet dili olarak İbranice (ve bir ölçüde Aramice) kullanmakla birlikte günlük yaşamlarında bunlar genellikle içinde bulundukları toplumun dilini konuşuyor ve kültür açısından onunla birlik arzediyordu. Örneğin Suriye Yahudileri Arapça, Bizans'takiler ise Rumca konuşuyorlardı -ki daha sonra Osmanlı topraklarına gelen Yahudilerin Bizanslı dindaşlarına *Romaniot* (Romalı, Rum) ve *Gregos* (Rum) demeleri bunun kanıtıdır.

Bizans döneminden Osmanlılara kalan diğer bir topluluk da İtalya Yahudilerinden oluşuyordu. Bunların birçoğu onikinci yüzyıl dolaylarında başta Cenova olmak üzere İtalya'nın belli başlı ticaret şehirlerinden İstanbul'a (özellikle Galata), Kıbrıs'a ve Ortadoğu'nun diğer önemli merkezlerine gitmiş ve orada yerleşmiş olan tüccarlardı. İstanbul'un fethi sırasında Osmanlılara yardım ettiklerine dair söylentiler vardır.

Bunların dışında Karay cemaatini de unutmamak gerekir. İlk kez sekizinci yüzyılda ortaya çıkan ve Tevrat-sonrası sözlü hukuku *(Talmud* dahil) reddetmesiyle ana görüşten ayrılan bu akımın kökeniyle ilgili tartışmalar devam etmektedir.[7] Atalarının kimler olduğu bir yana, onikinci yüzyıldan sonra önce İran ve Mezopotamya, sonra da Mısır ve Filistin'deki ilim merkezlerinin gerilemesiyle Karayların merkezi Bizans'a kaymış, İstanbul ve Edirne gibi büyük şehirlerde önemli cemaatler ortaya çıkmıştır. Ancak ilk zamanlarda Rabbanî ana görüşle yakın ilişki içinde bulunan Karaylar, onuncu yüzyıldan iti-

Osmanlı desenli seccade şeklinde dokunmuş nefis bir tora (Tevrat *ilk beş kitabı içeren tomarlar) dolabı perdesi. Üzerinde İbranice olarak "Rabbin kapısı budur; salihler ona girer" (*Mezmurlar, *118:20) ibaresi okunuyor. Muhtemelen dokuz kandil Kudüs tapınağının yıkılış tarihini (*Av *ayının dokuzu); sütunlar tapınağın dört sütununu, kadeh ise* kidduş *(takdis) duasının şarap kadehini simgeliyordur. (İstanbul veya Bursa yapımı olması olası görünüyor. Onyedinci yüzyıl, Sir Isaac and Lady Wolfson Museum, Hechal Shlomo, Kudüs).*

Gördes ilmiğiyle seccade şeklinde dokunmuş bir kürsü örtüsü. Burada da Müslüman seccadelerinde görülen birçok motif Musevî ikonografisinde özel bir anlam kazanmış: Sütunlar Kudüs tapınağının dört sütununu, kandil havralarda yanan "ebedî ışığı", genellikle secde edilen yere dokunan, fakat burada mihrabın dibine konmuş olan eller Tanrı'nın korumasını simgeliyor. Tevrat*'tan fıkralar halıyı çevirmiş. Altta 1607-8 tarihi varsa da bu sonradan yapılmış bir kopya olmalıdır. (Ondokuzuncu yüzyıl, The Jewish Museum, New York, F 5182).*

baren ortodoksluğun hücumuna uğ ramışlar ve artık Osmanlı dönemine varıldığında tümüyle ayrı bir cemaat haline gelmişlerdi.

Fatih Sultan Mehmed 1453'te İstanbul'u aldığında imparatorluğun türlü yerlerindeki Yahudi cemaatlerini yeni başkentine getirmiş ve bu suretle hem şehrin azalmış olan nüfusunu ve çökmüş iktisadî durumunu takviye etmek, hem de yeni fethedilmiş ve dolayısıyla sadakati şüpheli olan bu kente güvenilir kullarını yerleştirmek yoluna gitmiştir.[8] Fakat Osmanlı Yahudilerinin toplumsal topoğrafyasını en fazla değiştiren olay hiç şüphesiz İspanya Yahudilerinin 1492'te başlayan göçüdür. İspanya'yı Hıristiyan olmayan nüfusundan temizlemeyi amaç edinen Kral Ferdinand ve Kraliçe İsabella, ülkedeki Musevilerin ya din değiştirmesini, ya da sürgün edileceğini ilan etmişler, bunun neticesinde kimisi Hıristiyanlığa dönmekle birlikte gizlice Musevi dinine bağlı kalmışlar (ki bunlara *Marranos* denir), kimi de topluca İspanya'dan ayrılarak Hollanda, Kuzey Afrika ve Ortadoğu'ya akmışlardır. Bunların sayısının 200.000 cıvarında olduğu tahmin edilmiştir.[9]

Hıristiyan dünyasında yaygın olan Yahudi düşmanlığı hastalığının henüz bulaşmadığı Müslüman Osmanlı Devleti ise bu sürgünlere kucak açmıştır. Söylendiğine göre "Sofu lâkabıyla bilinen Sultan İkinci Bayezid'in bizzat kendisi ferman vererek Osmanlı topraklarına alınmalarını buyurmuş, başta Selânik ve İstanbul olmak üzere birçok şehirlerde önemli İspanya Yahudisi cemaatleri oluşmuştur. Onbeşinci yüzyıl sonlarında bu boyutlarda bir nüfus değişiminin ne kadar derin etkileri olacağını kestirmek zor değildir; nitekim bu göç sonucunda Romaniotlar gerilemiş ve giderek yeni gelenlere karışmış, İspanya'nın İbranice adından *Sefaradi* (çoğulu *Sefaradim)* diye bilinen ve *Judeo-Espanyol,* Judezmo, Ladino, Yahudice gibi adlar alan İspanyolca kökenli bir dil konuşan bu grup ise, o devirden bu yana Türkiye Yahudileri arasında hakim öge olmuştur.

Bununla birlikte zaman zaman Avrupa'dan Yahudi göçleri devam etmiştir. Bunların birçoğu Orta ve Doğu Avrupalı Yahudilerden oluşuyordu. Sefaradim'den farklı olarak bunlar *Yiddiş* adı verilen Almanca kökenli bir dil kullanıyor ve Almanya'nın İbranice adından *Aşkenazi* diye biliniyordu. Daha onbeşinci yüzyıl sonlarında Bavyera kralı Dokuzuncu Ludwig'in Yahudileri ülkesinden kovmasıyla Osmanlı topraklarına göçenler olmuştu; daha sonra, örneğin onyedinci yüzyılda Polonya ve Ukranya'da vukubulan katliamlar *(pogrom)* sonucunda, o yörelerden de akımlar oldu. Kırım Savaşı sırasında Kerç'ten, Sovyet Devrimi sonrasında Rusya'dan ve Gürcistan'tan gelen Yahudiler ve karmaşıklığı pekiştirdiler.

Bu sayısız göçlerden söz ederken, Anadolu'nun birçok yerinde bulunan yerel topluluklar da unutmamak gerekir. Örneğin İran'da hatırı sayılır bir Kürt Yahudisi topluluğu olduğu bilindiği gibi, Elazığ ve Malatya gibi vilâyetlerde de Türkçe'nin yanısıra Kürtçe konuşan Yahudilere rastlandığı kaydedilmiştir. Keza Güneydoğu'da ve özellikle Antakya'da Arapça konuşan yerel cemaatler bulunuyordu.

Sözün kısası Osmanlı Yahudi toplumu kimisi yerli, kimisi başka ülkelerden göçmüş olan birçok topluluktan oluşuyordu. Bunun güzel bir örneği, İstanbul, Edirne ve Selânik gibi merkezlerdeki cemaatlerin geldikleri yörelerin adlarıyla anılmasıydı -ki aralarında Katalan, Portugal, Alaman, Espanya, Toledo, Aragon, Budun, İtalya, Sicilya, Mağreb, Bizbona, Korfu, Kastiliyan, Saragoza, Provensal, Geliboyu, İnoz, Dimetoka, Üsküp, Ohri, Belgrad, Kalabria, Messina gibi adlar göze çarpar.[11] Bugün bile bazı Yahudilerin soyadlarının kökenleri hakkında bir fikir edinmek mümkündür: Romaniot'lar arasında Girit'in Kandiye şehrinden Kandiyoti, Makedonya'nın Kesriye

(Kastorya) şehrinden Kastoryano, Gelibolu'dan Gallipoliti; İtalya'dan Taranto; İspanya'dan De Toledo, DeLeon, Karmona, Avila, Soriano (Soria'dan), Benaroya (Penarroya'dan); Mallorca adasından Mayorkas, Tunus'un Gabes şehrinden Elkabes, Almanya'dan Eskenazi gibi.

Tahmin edilebileceği gibi tüm bu gruplar aralarında tarihin her döneminde eşit derecede anlaşmamışlar, bazen eski cemaatlerle yeni gelenler arasında çekişmeler belirmiş, kimisi yokolmuş veya ötekilere karışmıştır. Bu ise durumu fazla basite indirgemenin ve kısaca "Yahudiler"den bahsetmenin tehlikelerini açıkca ortaya koymaktadır.

Uzun ve çetin tarihleri boyunca verdikleri beka mücadelesinde Yahudiler o denli sık göçmek zorunda kalmışlardır ki, eski dünyada uğramadıkları ve iz bırakmadıkları bir yer bulmak güçtür. İstanbul'da Ortaköy'deki "Yahudi Çarsısı'ndan Eskişehir'in "Çifteler" (esası "Çıfıtlar" imiş) köyüne[12] ve Antakya'nın "Yahudi Mahallesi"ne kadar Türkiye'deki birçok yer, isimleri ve mimarileriyle ve gerçeği yansıtırlar.

Doğu ve Güneydoğu Anadolu'dakiler hariç tutulursa Osmanlı Yahudilerinin genellikle şehirli oldukları söylenebilir. Salnamelere göre yüzyıl başlarında örneğin Aydın vilâyetindekilerin %70'i İzmir'de, Hüdavendigâr vilâyetindekilerin %85'i Bursa'da Halep vilâyetindekilerin %80'i Halep'te yaşıyordu.[13] Öte yandan Van ve Diyarbakır vilâyetlerinde kayde değer bir kırsal Yahudi nüfusu olduğu bilindiği gibi, 1986 tarihli bir belgede Urfa dolaylarında tarımla (ortakçılıkla) meşgul olan Yahudilerden söz edilmektedir.[14] O halde bu konuda da genelleştirmelerden sakınmak gerekir.

Yahudi toplumsal hayatı açısından en önemli Osmanlı şehri hiç şüphesiz Selânik'ti. Bizans dönemindeki Yahudi cemaati onbeşinci yüzyıl sonlarında tümüyle yok olmuşken[15] İspanya sürgününden sonra burası Osmanlı İmparatorluğu'ndaki en büyük Yahudi topluluğunu barındırmış, bir aralık şehirdeki en kalabalık dinsel grup olan bu cemaat İkinci Dünya Savaşı sırasında Almanlar tarafından imha edilinceye kadar önemini

Başlıca Osmanlı Yahudi Cemaatlerinin Nüfusu

	hane						
	1520-30[a]	1520-1620[b]	1831[c]	1875-6[d]	1880[e]	1885[e]	1890[e]
İstanbul	1647	1522-2195			40000	40000	40000
Selânik	2645	2509-2932	5667	13000	30000	30000	36000
Edirne	201	231-553	1541	12000	15000	12000	15000
Bursa (Hüdav.)	117	166-683	627			2450	3000
İzmir (Aydın)			3530	20000	25000	25000	25000
Manastır	34	48-60	1163				
Halep				8500	10200	10200	10000
Bağdat				30000	30000	26000	30000
Beyrut					1200	1200	3000
Kudüs		224-324		8000		15000	25000
Toplam Yahudi			15297			184139[f]	
Toplam Nüfus			3641101			17375225[f]	

a Ömer Lütfi Barkan, "Quelques observations sur lórganisation économoique et sociale des villes Ottomanes des XVIe et XVIIe siècles" (Onaltıncı ve onyedinci yüzyıl Osmanlı şehirlerinin iktisadî ve toplumsal örgütlenişi üzerine bazı gözlemler), *Receuils Société Jean Bodin, La Ville,* c.2 (Bruxelle, 1955), s.295.

b Mark Alan Epstein, *The Ottoman Jewish Communities and their Role in the Fifteenth and Sixteenth Centuries* (Osmanlı Yahudi Cemaatleri ve onbeşinci ve onaltıncı yüzyıllarda rolleri), (Freiburg: Klaus Schwarz Verlag, 1980). Buradaki sayılar "mücerred" ve "bive" hariçtir.

c Kemal H.Karpat, *Ottoman Population 1830-1914: Demographic and Social Characteristics* (Osmanlı nüfusu 1830-1914: demografik ve toplumsal nitelikler), (Madison, Wisconsin: University of Wisconsin Press, 1985).

d A.Ubicini ve Pavet de Courteille, *Etat Prèsent de l'Empire Ottoman* (Osmanlı İmparatorluğunun şimdiki durumu), (Paris: Librairie Militaire de J.Dumaine, 1876), s.208.

e Paul Dumont, "Jewish Communities in Turkey During the Last Decades of the Nineteenth Century in the Light of the Archives of the Alliance Israèlite Universelle" (Alliance Israèlite Universelle'in arşivleri ışığında ondokuzuncu yüzyıl sonlarında Türkiye'deki Yahudi cemaatleri), *Christians and Jews in the Ottoman Empire,* der.

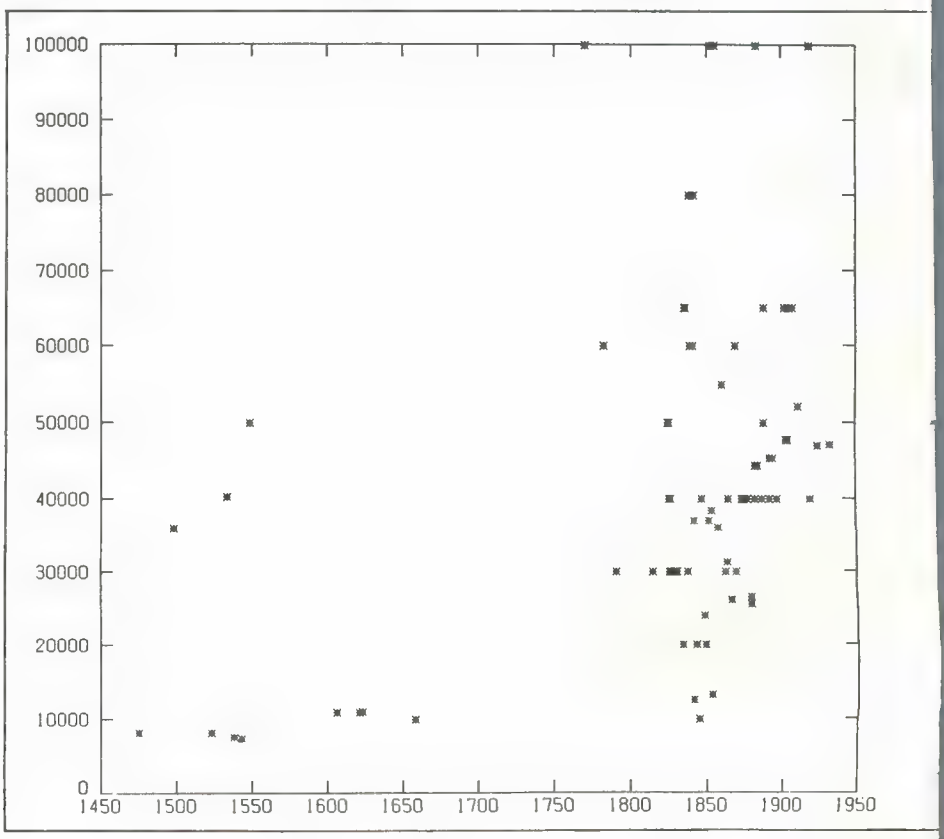

		nüfus							
1881-93[c]	1895[c]	1897[c]	1900[c]	1905[c]	1906-7[c]	1908[c]	1911[h]	1914[c]	1927[i]
44361	40000	45369	40000	65000	47779	65000		52125	47035
37206	45000	43423	60000	75000	52395	90000			
13717	15000	16357	15000	17000	23839	17000		22515	6098
3037	3000	3393	3500	1165		3500	4622	4126	1915
22153	23000	27701	25000	35000	32521	35000	42575	35041	18157
5072		5914	6000	6000	5459	6000			
9913	10000	10761	10000	12000	11664	12000	14293	12193	
12682[g]	35000	13440[g]	40000	40000	13621[g]	45000			
3541	3000	8825	3000	3000	8108	5000		15052	
8110	30000	11909	40000	40000	7883	40000		21259	
184006	190983[c]	215524			253435			187073	81392
17388604	18735218[c]	19050323			20884630			18520016	13648270

Benjamin Braude ve Bernard Lewis (New York: Holmes & Meier, 1982), c.1, s.231.

f Stanford J.Shaw, "The Ottoman Census System and Population 1831-1914" (Osmanlı nüfus sayım düzeni ve nüfusu 1831-1914), *International Journal of Middle East Studies,* 9 (1978), s.337.

g Karpat'ın naklettiği verilerden Bağdat'taki sayımlarda kadınların çarpıcı derecede eksik gösterildiği anlaşılmaktadır (ki bu Osmanlı nüfus sayımlarının genel bir sorunudur). Dolayısıyla burada sadece erkek nüfusu verilmiştir; toplam nüfus hakkında *kabaca* bir fikir edinmek için bu sayıları ikiye çarpmak yeterli olsa gerektir.

h Justin Mc Carthy, *Muslims and Minorities: the Population of Ottoman Anatolia and the End of the Empire* (Müslümanlar ve azınlıklar: Osmanlı Anadolusunun nüfusu ve İmparatorluğun sonu), (New York: New York, University Press, 1983), s.102-103. Sayımlarda görülen bazı kusurları bertaraf etmek için yazar bu sayıları bazı biçimlerde tashih etmiştir —yani bunlar 1330 (1911-12) sayımının asıl sonuçları değildir.

i 28 Ekim 1927 sayımı resmî sonuçları. Nakleden Abraham Galantè, *Septième Receuil de Documents Concernant les Juifs de la Turquie et Divers Sujets Juifs* Türkiye Yahudilerine ve Yahudilerle ilgili diğer değişik konulara ait yedinci belge derlemesi), (İstanbul: Çituri Biraderler Basımevi, 1958), s.22-24.

Değişik yıllarda İstanbul'un Yahudi nüfusuna ait veriler; bu sayıların birbirleriyle uyuşmadığı güvenilir veri bulmanın zorluğunu -ve de bu konuyu bilimsel şekilde araştırmanın gerekliliğini- vurgulamaktadır. "Hane" olarak verilen sayılar Barkan'ın önerdiği üzere beşle çarpılmıştır. (Rakamların birçoğu Abraham Galanté tarafından çeşitli kaynaklardan derlenmiştir; bkz. Histoire des Juifs d'İstanbul (İstanbul Yahudileri tarihi), (İstanbul: Hüsnütabiat Matbaası, 1941), c.1, s.70. Kullanılan diğer kaynaklar şunlardır: Ömer Lütfi Barkan, "Quelques observations sur l'organisation économique et sociale des villes Ottomanes des XVIe et XVIIe siècles" (Onaltıncı ve onyedinci yüzyıl Osmanlı şehirlerinin iktisadî ve toplumsal örgütlenişi üzerine bazı gözlemler), *Receuils Société Jean Bodin, La Ville,* c.2 (Bruxelle, 1955), s.295) Mark Alan Epstein, *The Ottoman Jewish Communities and their Role in the Fifteenth and Sixteenth Centuries* (Osmanlı Yahudi Cemaatleri ve onbeşinci ve onaltıncı yüzyıllarda rolleri), Freiburg: Klaus Schwarz Verlag, 1980); Bernard Lewis, *The Jews of Islam* (İslâm [Âleminin] Yahudileri), (Princeton, New Jersey: Princeton University Press, 1984), s.122; Paul Dumont, "Jewish Communities in Turkey During the Last Decades of the Nineteenth Century in the Light of the Archives of te Alliance Israélite Universelle" (Alliance Israélite Universelle'in aşrivleri ışığında ondokuzuncu yüzyıl sonlarında Türkiye'deki Yahudi cemaatleri), *Christians and Jews in the Ottoman Empire,* der. Benjamin Braude ve Bernard Lewis (New York: Holmes Meier, 1982), c.1, s.231; Kemal H. Karpat, *Ottoman Population 1830-1914: Demographic and Social Characteristics* (Osmanlı nüfusu 1830-1914: demografik ve toplumsal nitelikler), (Madison, Wisconsin: University of Wisconsin Press, 1985); A. Ubicini ve Pavet de Courteille, *Etat présent de l'Empire Ottoman* (Osmanlı İmparatorluğu'nun şimdiki durumu), (Paris: Libairie Militaire de J. Dumaine, 1876), s.208; Stanford J. Shaw, "The Population of İstanbul in the Nineteenth Century" (Ondokuzuncu yüzyılda İstanbul'un nüfusu), *International Journal of Middle East Studies,* 10 (1979), s.266 ve *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi,* 32 (İ. Hakkı Uzunçarşılı hatırası), (Mart 1979), s.407; Zafer Toprak, "La population d'İstanbul dans les premiéres années de la république" (Cumhuriyetin ilk yıllarında İstanbul'un nüfusu), *Travaux et recherches en Turquie 1982* (Leuven: Editions Peeters, 1983, s.69.)

korumuştur. İktisadî plânda bir ticaret ve tekstil sanayii merkezi olarak önemli rol aynamış olan Selânik, siyasî plânda ise bir yandan sosyalist işçi hareketinin, bir yandan da İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin gelişmesini etkilemiş ve hattâ 1912'de Yunanistan'a ilhakına kadar Türk milliyetçiliğinin bir kalesi olmuş, imparatorluğun batıyla en iyi eklemlenmiş, en çağdaşlamış bir şehriydi.[16]

Merkezîliği, payitahta ve dolayısıyla siyasal güçlere yakınlığı, iktisadî ehemmiyeti ve cemaatinin tarihî geçmişi açısından Osmanlı Yahudilerinin ikinci önemli şehri İstanbul'du. Haliç kıyılarında, Galata'da ve Boğaziçi'ndeki birçok mahalle, havralarıyla, binalarıyla, maşatlıklarıyla bugün bile bu cemaatlerin izlerini taşırlar (haritaya bkz.). Üstelik Osmanlı devletinde "millet" düzeninin belirginleşmesi sürecinde[17] İstanbul hahambaşlığın ve dolayısıyla Yahudi "tâifesinin" idarî merkezi haline gelmiş, kültürel çoğulculuğuyla da dünyanın en belli başlı cemaatlerinden biri olmuştur.

Edirne, çok eski tarihlerden beri bir Yahudi topluluğunu barındırmış, Bizans döneminde özellikle önem kazanmıştı; Osmanlı devrinde de bir ilim ve musikî merkezi olarak ehemmiyetini korumuştur. Keza geçmişi çok eskilere dayanan bir Yahudi cemaatinin bulunduğu Bağdat, Abbasî devrinde çok önemli bir merkez olmuş, ancak Moğol ve Safevî istilâları sırasında oldukça sarsılmakla birlikte 1638'de Osmanlılar tarafından fethedildikten sonra tekrar parlamıştır. İzmir, Bursa, Manastır, Halep, Şam ve Kudüs, Osmanlı Yahudilerinin diğer önemli yerleşim merkezleriydi. Görülüyor ki, bütün bu cemaatlerin her biri çok özgül bir tarihî geçmişe sahiptir ve ayrı ayrı araştırma konusu edilmelidir. Çünkü bir yandan Osmanlı hükmünün değişmez bir ögesi olan iskânlar, bir yandan Yahudi tarihinin ezelî kaderi olan göçler ve nihayet geçmiş devirlerin kaçanılmaz yangınları, salgınları ve savaşları, bu cemaatlerin tarihini oldukça karmaşık ve dolambaçlı kılmıştır.

Yahudilerin en yoğun bulundukları yerleşim merkezlerindeki nüfusları çizelgede gösterilmiştir. Son yıllarda çı-

Ustte, İstanbul yapımı 1735 civarından kalma bir tora *dolabı perdesi. Üzerindeki resmin bir cami simgelemesi, hattâ altı minaresine bakılırsa Sultan Ahmet Camii'nin fantezist bir tasviri olması olası görünüyor. (The Jewish Museum, New York, s.4).*
Yanda, iki Osmanlı Yahudisi. (Johan Hedenborg, Turkiska Nationens: Seder, Bruk och Klädedrägter *[Stockholm, 1839], Harvard Üniversitesi Kütüphanesi).*
Yanda üstte, sim işlemeli ipek yastık kılıfı: Osmanlı çiçek ve kuş motiflerinin yanısıra tepede bir altı köşeli yıldız (Bir Yahudi simgesi) olması bu kılıfın dinsel bir amaçla yapıldığını düşündürmektedir. (Onyedinci veya onsekizinci yüzyıl, İstanbul yapımı, The Jewish Museum, New York, F 5465).

kan demografik çalışmalardan toparlanmış olmakla birlikte bu veriler gerçekleri oldukları gibi yansıtmaktan uzaktır ve dikkatle değerlendirilmelidir. Bilindiği gibi Osmanlı İmparatorluğu'nun nüfusu siyasî boyutlara haiz bir konu olup, her zaman için siyasî gündemlere sahip araştırmacıların yorumlarına açıktır.[18] Ayrıca çeşitli yıllar ve şehirler için bulunabilen verilerin kaynakları büyük farklılıklar arzetmektedir: bir kısmı cizye tahrir defterlerinden ve benzer arşiv elçilik ve Alliance Israélite Universaelle gibi yabancı kaynaklardan derlenmiştir. Nüfus sayımlarının ise kadınları, kırsal nüfusu (aşikâr nedenlerle) ve azınlıkları (birçoğu yabancı vatandaşlığa geçtiği için) eksik yansıttıkları bilinen bir gerçektir. Gerek devlet sınırlarının gerekse vilayet ve sancak gibi idare bölge hudutlarının sürekli değişime uğraması, bu verilerin değerlendirilmesini daha da güçleştirmektedir; örneğin çizelgede görülen Yahudi nüfusunun 1914'te kaydettiği büyük düşüş Selânik'in Balkanlardaki diğer toprakların kaybıyla açıklanmalıdır. Kısacası burada sunulan veriler sadece bir fikir edinmek içindir.

Diğer çokuluslu toplumlarda olduğu gibi, Osmanlı toplumunda da etnik-dinsel temelli bir işbölümü tabiatiyle vardı; fakat bu da doğal olarak tarih boyunca durağan kalmamış, evrime uğramıştır. Örneğin onaltıncı yüzyılda sarayla yakın ilişki içinde bulunan ve devlet işlerinde, evrime uğramıştır. Örneğin onaltıncı yüzyılda sarayla yakın ilişki içinde bulunan ve devlet işlerinde sözleri geçen Yahudiler onyedinci yüzyıldan sonra bu konumlarını Rumlara, onlar da giderek Ermenilere terk etmişlerdi. Diğer birçok ülkede olduğu gi-

bi Osmanlı Devletinde de Yahudiler tıp dalında önemli bir yer tutmuş, Hekim Yakub, Moşe Hamon, Tobias Kohen gibi ünlü tabipler burada mesleklerini icra etmişlerdir. Öte yandan önemli yerleşim merkezlerindeki Yahudi topluluklarındaki meslek dağılımı hakkında da bazı ipuçları mevcuttur. 1638 yılında Sultan Dördüncü Murad'ın fermanıyla İstanbul'da yapılan geçidi anlatırken Evliya Çelebi'nin saydığı Yahudi esnafı arasında "lokmacılar, gözlemeciler, esnaf-ı kasaban-ı Yehudan, esnaf-ı kalcıyan, esnaf-ı lü'lüciyan yani inciciyan, esnaf-ı zergeran-ı cevahirciyan, esnaf-ı kalcıyan-ı kuyumcuyan, esnaf-ı remadcıyan, esnaf-ı tizâbcıyan-ı sim zer halis, esnafı-ı güdericiyan (?) esnaf-ı attaran-ı Yehudan, ehl-i sarraf-ı atlâscıyan, Sazendeler, rakkaslar, hokkabazlar, esnaf-ı meyhaneciyan-ı Yahudiyan", ayrıca "bâdehane-i Yahudiyan" v.b. göze çarpar.[19] Alliance Israélite Universelle arşivlerine göre ise örneğin 1897'de Edirne'de yaşayan 815 Yahudi zanaatkâr arasında 31'i "doğu tipi" olmak üzere 169 terzi, 70 tenekeci veya sobacı, 60 duvarcı veya amele, 56 şekerci, 23 ciltçi, 13 lokantacı, 11 eczacı, 10 saatçi, 3 matbaacı, 2 hattat, 2 fotoğrafçı, v.b. bulunuyordu.[20] İstanbul'da da bu gibi mesleklerin dışında oldukça etkin bir Yahudi kayıkçı loncası olduğu bilinmektedir. Kısacası, kendileriyle geleneksel olarak özdeştirilen sarraflık ve tefecilik gibi para işlerinden başka[21], toplumda rastlanan ve gereksinen hemen hemen tüm meslek dallarında da Yahudiler temsil edilmekteydi. Yani, dilleri, dinleri, coğrafî kökenleri ne olursa olsun, bunlar toplumun ayrılmaz bir parçasıydılar.

Sonuç

Osmanlı İmparatorluğu'ndaki tüm etnik ve dinsel grupların yakın, birbirleriyle sıkıfıkı ilişki halinde ve tam bir âhenk içerisinde yaşadıklarını söylemek gerçekçi olmaz.[22] Bununla birlikte hep bir arada yaşayan bu grupların birbirlerinden etkilenmemiş olmaları da düşünülemez; nitekim Osmanlı kültürü de tümünün bir sentezi, bileşimi olarak ortaya çıkmıştır. Yine Doğan Kuban'ın dediği gibi, "Osmanlı döneminde Rum, Levanten, Ermeni ya da Yahudi, hatta Bulgar ya da Suriyeli azınlık cemaatlerinin Osmanlı kültür ortamı dışında referans vereceği başka bir kültür ortamı yoktur... Örneğin, Nuruosmaniye Camii mimarı, belgeleriyle bilindiği gibi, Simeon (Semyon) kalfadır. Şimdi, Nuruosmaniye, onsekizinci yüzyılda Osmanlı kültür ortamı dışında varolan bir başka Rum kültürünün mü ürünüdür? Böyle bir kültür varsa, bunun yeri neresidir? Patronları, müşterileri kimlerdir? Üretim ortamı nasıldır? Ekonomik bazı nerededir? Yapının yöneticisi, ustaları, işçileri ve kullananlar kimlerdir? Bu soruların yanıtları sağduyu ile düşünülürse, yapının bir Osmanlı yapıtı, yapanın da bir Osmanlı mimarı olduğu kolayca kabul edilir.[23]

Elinizdeki ve gelecek sayıları süsleyen resimler arasında, bu özgül Osmanlı sentezini vurgulayan sanat eserleri yer almaktadır. Örneğin İbranice yazılı seccadeler büyük ihtimalle Yahudi müşteriler için Müslümanlar tarafından dokunmuş olmalıdır - Nuruosmaniye Camiinin Müslüman müşteriler için bir Rum mimarı tarafından tasarlandığı gibi. Öte yandan bazı diğerleri herhalde Yahudi müşteriler için Yahudi zanaatkârlar tarafından yapılmış olmakla birlikte, içinde yetiştikleri ortamın izlerini çok bariz bir şekilde taşımaktadırlar; bunlara da en yaraşan sıfat herhalde ancak "Osmanlı" olabilir.

Türkiye Cumhuriyeti hiç şüphesiz çok övünülecek bir geçmiş üzerine kurulmuştur. Azınlıklar ise bu geçmişin ayrılmaz parçalarıdırlar - ondokuzuncu yüzyılda gelişen milliyetçilik akımının kimi azınlıkları bazı biçimlerde etkilemiş olması bunu değiştirmez. *Tarih ve Toplum* gibi bir derginin yayımlanması, tarih bilincinin artık sadece belirli siyasî görüşlere sahip olanların tekelinden çıktığını göstermektedir; Osmanlı toplumsal gruplarının tarihlerinin bilimsel açıdan araştırılması da -umulur ki- o grupların ahfadının tekelinde kalmayacaktır.[24]

---

[1] Örneğin bkz. Charles Issawi, "The Transformation of the Economic Position of the Milers in the Nineteenth Century" (Ondokuzuncu yüzyılda millet-lerin iktisadî durumlarının dönüşümü), *Christians and Jews in the Ottoman Empire,* der. Benjamin Braude ve Bernard Lewis (New York: Holmes Meier, 1982), c., s.261-185.

[2] Örneğin bkz. Feroz Ahmad, "İttihatçıların Rum, Ermeni ve Yahudi Cemaatleriyle İlişkileri: 1908-1914", *İttihatçılıktan Kemalizme,* (İstanbul: Kaynak Yayınları, 1985) s.112-173. Özenle hazırlandığına şüphe bırakmamakla birlikte bu çeviride ne yazık ki ciddi hatalar mevcuttur - "Samirî"yerine "Samaritler" (s.113), "haham" yerine "rabbi" (s.112) ve en önemlisi *crypto-Jewish* karşılığında "gizli Yahudi" yerine "sahte Yahudi" (s.165) denmesi gibi. İngilizce asıl için bkz. Braude ve Lewis, *a.g.e.,* c.1, s.401-434.

[3] Bu gerçekten de basılan ilk Türkçe kitaptır. Türkçe ve Arapça kitap basılmasına ancak bir yıl önce Hatt-ı Hümayunla izin verilmişti.

[4] Bernard Lewis, *The Emergence of Modern Turkey* (Çağdaş Türkiye'nin doğuşu), (London: Oxford University Press, 1968), s.50.

[5] Doğan Kuban, "Sanat Yapıtı, Sanatçının İnancına ya da Irkına göre Değerlendirilemez", *Milliyet Sanat Dergisi,* 107/457 (1 Kasım 1984), s.4.

[5] Bkz. Güldem Yüğrüm, *Sart Harabeleri Rehberi,* (Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1973).

[7] Karayların Hazar Türkleri'nden türeyip türemedikleri tartışmasına gelecek sayılarda değinilecektir.

[8] Osmanlılar bu yönteme çok baş vurmuşlar, örneğin 1523 Rodos ve 1571 Kıbrıs fetihlerinde de yeni topraklarına Yahudiler iskân etmişlerdir. Bkz. Bernard Lewis, *The Jews of İslam* (İslâm [Âleminin] Yahudi'leri), (Princeton, New Jersey: Princeton University Press, 1984), s.122-124, 212 n.17.

[9] Emirnamelerinin Fransızca tercümesi için bkz. Moise Franco, *Essai sur l'histoire des Isra'elites de l'Empire Ottoman depuis les origines jusgu'à nos jours* (Başlangıçtan günümüze kadar Osmanlı İmparatorluğu Yahudilerinin tarihi üzerine bir çalışma), (Paris: Librarie A. Durlacher, 1897; tıpkıbasımı Hiledsheim; Georg Olms Verlag, 1973), s.35-37.

[10] Abraham Galanté, *Appendice à l'histoire des Juifs d'Anatolie* (Anadolu Yahudileri tarihçesine ek), (İstanbul: Kâğıt ve Basım İşleri A.Ş., 1948), s.46-48.

[11] Bkz. Mark Alan Epstein, *The Ottoman Jewish Communities and their Role in the Fifteenth and Sixtenth Centuries* (Osmanlı Yahudi Cemaatleri ve onbeşinci ve onaltıncı yüzyıllarda rolleri), (Freiburg: Klaus Schwarz Verlag, 1980), s.178-188, 218 ve 263-264; Bernard Lewis, *The Jews of Islam,* s.126; Abraham Galanté, *Histoire des Juifs d'Istanbul depuis la prise de cette ville, en 1453, par Fatih Mehmed II, Jusqu'à nos jours* (1453'te Fatih Mehmed II tarafından fethinden günümüze kadar

İstanbul Yahudileri Tarihi), (İstanbul: Hüsnütabiat Matbaası, 1941), c.1 s.162-173; Uriel Heyd, "The Jewish Communites of İstanbul in the Seventeenth Century" (Onyedinci yüzyılda İstanbul'un Yahudi cemaatleri), Oriens, 6 (1953), s.299-314.

[12]Bkz. Galanté, *Appendice à l'histoire des Juifs d'Anatolie,* s.24-25.

[13] Justin McCarthy, *Muslims and Minorities: the Population of Ottoman Anatolia and the End of the Empire* (Müslümanlar ve azınlıklar: Osmanlı Anadolusu'nun nüfusu ve imparatorluğun sonu), New York: New York University Press, 1983), s.104.

[14] Bu belge, Alliance Israélite Universelle'in Kudüs temsilcisinden merkeze gönderilmiş olan bir rapordur; ilişikte yollanan fotoğrafı da burada sunuyoruz. Bkz. Bat Yeór, *The Dhimmi: Jews and Christians under Islam* (Zimmî: İslam egemenliği altında Yahudiler ve Hıristiyanlar), (Cranbury, New Jersey: Associated University Presses Fairleigh Dickinson University Press, 1985), s.378-379.

[15] Bu konuda bkz. Heath Lowry, "16 Asırda Selânik Yahudileri" *(Jerusalem Post*'tan çeviri), *Şalom,* 39, 1930 (6 Kasım 1985), s.2; Joseph R.Hacker, "Ottoman Policy toward the Jews and Jewish Attitudes toward the Ottomans during the Fifteenth Century" (Onbeşinci yüzyılda Osmanlıların Yahudilere yönelik siyaseti ve Yahudilerin Osmanlılara karşı tavırları), Braude ve Lewis *a.g.e.,* c.1, s.177-126.

[16]Örneğin Moise Cohen (Tekin Alp) ve Emmanuel Karasu Selânik Yahudilerindendi. Bkz. İlhan Tekeli ve Selim İlkin, "İttihat ve Terakki Hareketinin Oluşumunda Selânik'in Toplumsal Yapısının Belirleyiciliği", *Türkiye'nin Sosyal ve Ekonomik Tarihi:* Mete Tunçay, *Türkiye'de Sol Akımlar (1908-1925)* (Ankara: Bilgi yayınevi, 1978), s.49-53.

[17] Bu düzenin ne derece formel bir sistem olduğu tartışmalıdır. Bkz. Benjamin Braude, *"Foundation Myths of the Milliet System"* (Millit düzeninin kuruluş efsaneleri), Braude ve Lewis, *a.g.e.,* c.1, s.69-88.

[18] Bu makale yazıldığı sırada Joen Peters'*in From Time Immemrioal: the Origns of the Arab-Jewish Conflict over Palestine* (Ezelden Beri: Yahudilerle Arapların Filistin mücadelelerinin kökeni), (New York: Harper and Row, 1984) adlı kitabı, yirminci yüzyıl başlarında Filistin'in nüfusu hakkında vardığı sonuçlar dolayısıyla büyük tartışmalara konu oluyordu. Keza, I. Dünya Savaşı sonrasında da tarafların Anadolu nüfusunu kendi emelleri doğrultusunda araştırdıkları bilinmektedir ve gerek Yunan, gerekse Ermeni tarihçileri uzun yıllardır bu meydanda polemikler sürdürmektedirler.

[19] *Evliya Çelebi Seyahatnamesi* (Dersaadet: İkdam Matbaası, 1314H = 1896-7), c.1, s.539, 556, 565, 571, 573, 595, 602, 615, 646, 648, 665, 667. Bunların bir özeti için bkz. Abraham Galanté, *Histoire des Juifs d'İstanbul depuis la prise de cette ville, en 1453, par Fatih Mehmed II, jusgu'à nos jours* (1453'te Fatih Mehmed *II* tarafından fethinden günümüze kadar İstanbul Yahudileri tarihi), (İstanbul: Hüsnütabiat Matbaası, 1942), c.2, s.69-71. Seyahatnamenin yukarıda anılan baskısında dizgi hatası olmadığını düşündürecek şekilde iki kez 'ﻳﻬﻮد' deniyorsa da herhalde elyazmasından faydalanmış olan von Hammer bunu "güderi" olarak aktarıyor. (Evliya Efendi, *Narrative of Travels'in Europe, Asia, and Africa in the Seventeenth Century* [Onyedinci yüzyılda Avrupa, Asya ve Afrika'daki seyahatlerin öyküsü) çev. Joseph von Hammer, (London: The Oriental Translation Fund of Great Britain and Ireland, 1834), s.207]. Galanté ise "kevri" olarak okuyup içine parfüm doldurulan bir çeşit kap olduğunu belirtiyor *(a.g.e.,* s.70). Ancak "esnaf-ı debbağ" ve "esnaf-ı tirşeciyan" arasında bulunması "güderi" olması ihtimalini güçlendirmekte.

[20] Temel gayesi Batı Avrupalı olmayan Yahudilere "medeniyeti getirmek" olduğu için bu örgüt Osmanlı topraklarında yaşayan cemaatleri çok ciddi bir şekilde incelemiş, ayrıntılı ve bugün eşi bulunmaz veriler toplamıştır. Bkz. Paul Dumont, "Jewish Communities in Turkey During the Last Decades of the Nineteenth Century in the Light of the Archives of the Alliance Israélite Universelle" (Alliance Israélite Universelle'in arşivleri ışığında ondokuzuncu yüzyıl sonlarında Türkiye'deki Yahudi cemaatleri), Braude ve Lewis, a.g.e., c.1, s.234-235. Ayrıca bkz. Esther Benbassa ve Aron Rodrigue, "L'Artisant Juif en Turquie à la fin du XIXe siècle: L'Aliance Israélite Universelle et ses oeuvres d'apprentissage" (Ondokuzuncu yüzyıl sonunda Türkiye'de Yahudi zanaatı: Alliance Israélite ve zanaat okulları), *Turcica,* 17 (çıkacak).

[21]Boğaziçi yalılarında oturan zengin Yahudilerin mahalleleri ve meslekleri hakkında ilginç bir kaynak için bkz. Reşad Ekrem Koçu, "Bostancıbaşı Defterleri", *İstanbul Enstitüsü Dergisi,* 3-4 (1957), s.39-90. Bu esere dikkatimi çeken Gülru Neciboğlu-Kafadar ve Cemal Kafadar'a müteşekkirim.

[22] Aralarındaki rekabetin örnekleri -ve bu rekabetin ardında yatan nedenler- için bkz. Donald Quataert, *Social Disintegration and Popular Resistance in the Ottoman Empire 1881-1908: Reactions to European Economic Penetration* (Osmanlı İmparatorluğu'nda toplumsal parçalanma ve halkın direnişi 1881-1908: Avrupa'nın iktisadî nüfuzuna karşı tepkiler), (New York: New York University Press, 1983).

[23] Kuban, *a.g.e.,* s.4.

[24] Yahudileri beşyüz yıl önce kapıdışarı eden İspanyolların bugün İspanya Yahudilerinin tarihiyle ilgilenmesi, kurdukları Bet Sepharadim derneğinin faaliyetleri, başkalarına da örnek olabilir.

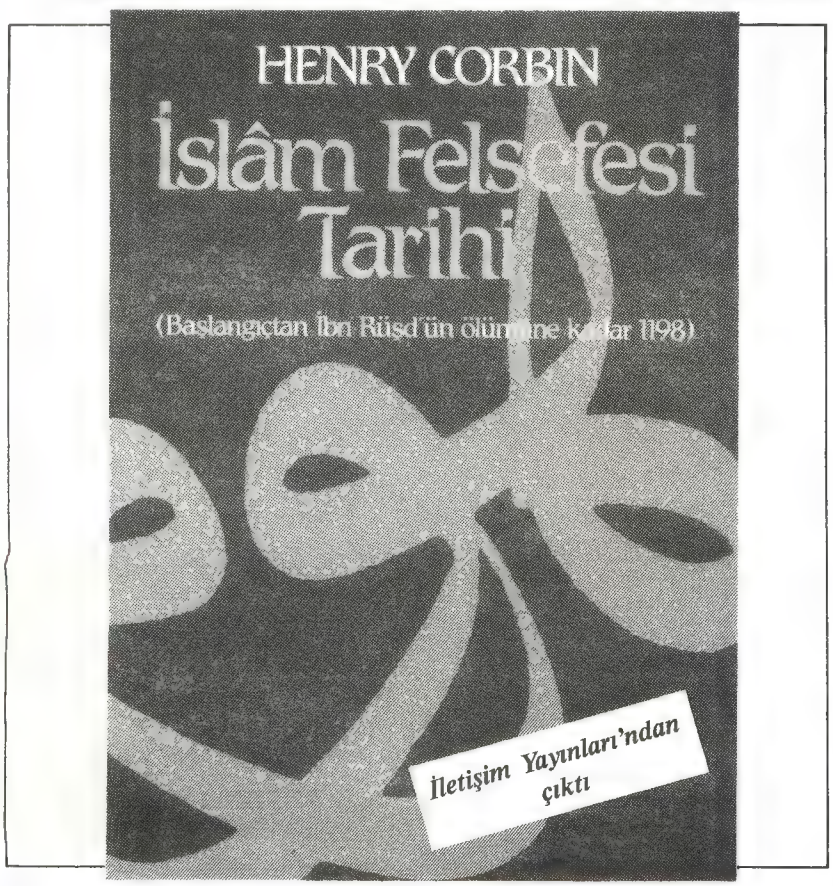

HER AY BİR MARŞ

Dr. Hilmi Oytaç (1881-1942)

Selânikli, Hafız Ali Efendi'nin oğlu, Askeri Tıbbiye mezunu, Bursa Sağlık Müdürlüğü yapmıştır. Fransızca ve İtalyanca bilir. İkinci dönemden başlayarak üstüste beş dönem Malatya milletvekili olmuştur.

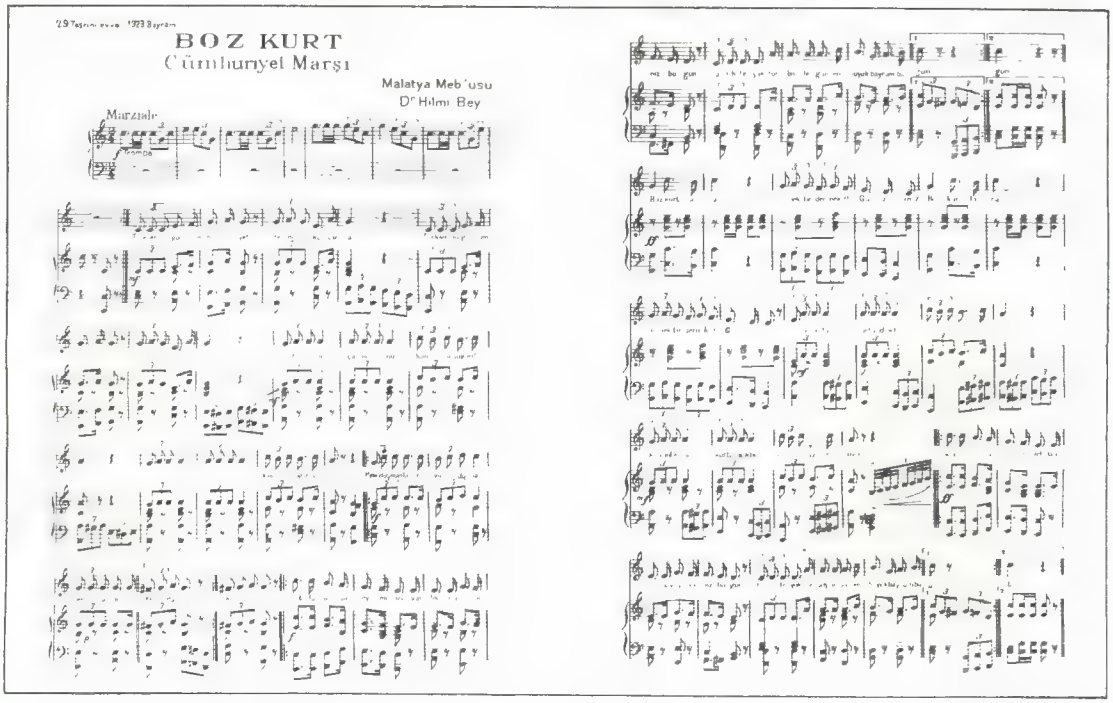

Selim İlkin Koleksiyonu

(MAVROYANİ VE CASTRO'DAN MEKTUPLAR)

Zoeros Paşa Evrakı (II)

Dr. HÜSREV HATEMİ
Dr. NİL SARI

Önceki yazımızda, Zoeros Paşa'nın evrakı arasında bulunan mektuplardan Dr. Castro ve muhtemelen aynı aileden bir başka Castro tarafından yazılanları incelemiştik. Bu yazımızda. Bosna-Hersek isyanında hekim olarak cepheye gönderilen Yarbay Dr.Zoeros'a İstanbul'dan saray hekimi Dr.Mavroyani tarafından gönderilen mektupları inceleyeceğiz. Mektuplara geçmeden önce Mavrogeni (Mavroyani) Paşa hakkında bilgi vermeyi faydalı görüyoruz. Mavrogeni adı bizde eski Türk imlası ile Mavroyani şeklinde yazılmıştır. Rumca aslı "Mavrogenis"dir. "Mavrogeny" kendisinin Fransızcada kullandığı imlâdır. Bunlardan birini seçerek, biz Türkiye'de yaygın şekil ile bu satırlardan sonra Mavroyani şeklinde devam edeceğiz.

İspiro Mavroyani (Spiridon Mavrogenis) 1816 yılında İstanbul Tarabya'da doğmuştur. Babası Aleksandros Mavrogenis idi. Annesi, meşhur Karaca ailesindendir. İlk öğrenimini İstanbul'da tamamlamış, daha sonra Viyana'ya giderek Osmanlı Devleti'nin Viyana'da maslahatgüzarı (işgüder) olan amcası İoannes (Yani) Mavrogenis yanında lise ve tıp tahsilini tamamlamıştır. Hocaları arasında Prof.Dr. Hildebrand'ın da bulunduğunu belirtmiştir. 28 yaşında doktor unvanını alarak İstanbul'a dönmüş, 1847'de Topkapı Maltepesi Hastahanesi hekimliğine tayin edilmiş[4] ve 1849'da Mekteb-i Tıbbiye'nin Hıfzısıhha ve İç Hastalıkları muallimliğine getirilmiştir. 1855'den sonra saray hekimleri arasına katılmıştır. Tarih ve Toplum'da, Abdülhamid zamanında da saraya yakın çevrelerden olduğunu hatta Gizli Polis Örgütü üzerine Fransızca bir broşür yazdığını okumuştuk.[1,2,3]

Evi, Sakızağacı Sokağı No.15'te idi. 1902 yılında ölmüştür. Zoeros Paşa evrakı arasında, aynı aileden bir Mavrogeny Bey'in daha sonraki yıllarda âyân azası olduğunu görüyoruz.

Mavrogenis ailesinin kökeni Ege Adaları'ndan Mikonos Adası'dır. Fenerli ailelerle akrabalık kurunca, aile İstanbul'a yerleşmiştir. I. Sultan Abdülhamit zamanında (18. yüzyıl sonu) aynı aileden Nikolas Mavrogenis, Osmanlı Donanması tercümanlığı ve Romanya voyvodalığı gibi memuriyetlere atanmıştır.

Abdülaziz'in tahttan indirilişinden sonra Zoeros'a yazdığı ilk mektuplar, Mavroyani'nin, Murat V taraftarlarından olduğunu gösteriyor. Fakat o kadar ihtiyatlı bir kişiliğe sahip ki, Abdülhamid'in ilk günlerinden sonra bir daha Murat V methiyesi yapmayacak ve mektupların yazıldığı yer de artık Péra (Beyoğlu) yerine "Yıldız" olacaktır.

Pera (Beyoğlu) 16/28 Temmuz 1876

Çok aziz dostum.

Arzu ile beklediğim mektubunuzu büyük sevinçle aldım. Bana anlattığınız ayrıntılar ve pitoresk tasvirlerden çok hoşlandım. Karaya ilk ayak bastığınız Antivarri kasabası da şair ruhunuz üzerinde büyük izlenim yapmış. Yeşil kıyıların vahşi dağlarla arasındaki tezatın, hayal gücünüzde yaptığı etki ile belki boş bir zamanınızda bir dram veyâ şiir yaratabilirsiniz. Bu sanat eserlerinde muhakkak ki Sıhhiye meclisinin şerefli üyeleri birinci derecede rol oynamayacaklardır.

Sizi İşkodra'ya götüren Muzaffer zırhlısının kumandanının hassas davranışlarından övgü ile söz etmeniz beni duygulandırdı. Böyle durumlarda ilk izlenimler, maneviyatımız üzerinde çok etkili olur. Sertlik maskesi altında sizin ne kadar hassas olduğunuzu bilirim. Bütün bunlardan önce, söze ailenizden ve muhterem eşinizden söz etmem gerekirken, mektubunuz beni nerelere sürükledi.

Madam Zoeros, ayrılık acısına kendisinin belirgin vasıflarından olan ihtiyatlılık ve kendini tutma özellikleriyle katlanıyor. Noemi, size yazabilmek için yazı öğrenmeğe çalışıyor. Antigone ise "babamı ne zaman getireceksin" diye sorup duruyor. Adını unuttuğum en küçük kız ise babasının adı geçince gülümseyip kulak kesiliyor. Sizinkiler çok iyi. Babanız beyefendinin bütün ailesi de arzunuz üzerine sizin eve yerleşti. Böylece hanımefendi, şövalyesinden ayrılan bir ortaçağ hanımı gibi evine kapanmamış oldu.

Noemi'nin annesinin bana söylediği ve olağan olan yaz ishali devam ediyor. Fakat aşırı değil. Zaten hiç hasta görünmüyor. Sâdece sıcaklar sebebiyle iştahsız. Eşinize, kesilmiş süt vermesini ve diyet uygulamasını söyledim. Bunu zaten önceden yapmağa başlamış.

Gelelim sizin, şu pek uygunsuz hapsedilmeniz olayına. Görmüş geçirmiş bir askerî hekim olarak, tutuklanmanız olağan da, sizin de söylediğiniz gibi, âdî

suçlular arasına konmanız pek yersiz olmuş.

Müsade ederseniz sizin hareket tarzınızı onaylamadığımı söyleyeceğim. Bütün ülkelerde, askerler, üstlerini dinlemek zorundadırlar. Dünyanın hiçbir yerinde bir asker, haklı veyâ haksız olsun kendisini cezalandıran üstünü dava edemez.

İtiraf etmeliyim ki Sıhhıye meclisi size karşı bütün sertliğini, bütün gücünü kullanmadı. Siz bu kadarla da kalmayıp, Miltiadi Bey'in Erzurum'a gitmesini engelleyeceğiniz söylentilerini yaydınız. Eh azizim, bu usulleri hangi otorite, hangi üst makam müsamaha ile karşılar? Sizi ne kadar sevdiğimi, saydığımı bilirsiniz. İnanın ki, sıhhiye meclisi azası olsaydım sizi, oğlum aynı şeyi yaparsa nasıl yaparsam, öyle cezalandırırdım. Belki şimdi, siz bana bunun sizin suçunuz olmadığını, 4'ncü Kadın Efendi'nin Valide Sultan'ın hatta Sultan'ın bile gitmemenizi söylediğini ileri süreceksiniz. Olsun, büyükler istediklerini yapabilirler. Size düşen, kanunlara ve askerî disipline itaat olmalıydı. Üstelik öyle bir zamandayız ki herkes, elinden geldiğince, sizin de emrinde olduğunuz Sultan'ın hukukunu korumak için elinden geleni yapıyor. Biraz sert mi davranıyorum? Fakat ben dostluktan bunu anlarım.

Eğer şimdi düzensizlik içinde olan yurdumuzda, Sultan'ın sağlığı bozulmamış olsaydı, işler başka türlü olurdu. Zavallı Valide Sultan elinden geleni yaptı. Dostunuz Yaver Bey, Damad Mahmud Paşa nezdinde tavassutta bulundu. Fakat, sahnede Sultan görünmeyince saray otoritesi sıfıra iniyor.

Sanıyorsunuz ki, adınız saray hekimleri listesinden silinirse, mahvolacaksınız. Yanılıyorsunuz. Avdetinizden sonra majesteleri iyileşirse tekrar ve daha iyi şartlarda adınız listeye kaydedilir. Üstelik ayda 200 franktan daha iyi şartlarda.

Cappa di Leone adınızı saray hekimleri listesinden sildirmekle size ne yapmış oldu ki? Keyfinize bakın. Kimseye de yalvarmayın. Bizlerin mevkiye ihtiyacımız yok. Yakında belki fevkâlade şeyler duyarsınız.

Hepimiz çok sevdiğimiz ve iyi kalbinden çok güzel eserler beklediğimiz halde, icraatta göremediğimiz Sultan'ın değerli sağlığının düzelmesini bekliyoruz.

Bu korkunç bir kader. Hepimiz üzüntülüyüz. Neyse, Tanrı'nın istediği olsun diyelim.

Bana gelince, Sultan Murad tahta çıkalı eski cesaretim, şevkim yerine geliyor. Gençleştiğimi hissediyorum. Tabiî bu mümkünse tekrar kırları, güzel kokuları , güzel kızları, gezintileri, yorgunlukları, mehtabı, yıldızlı göğü, denizi ve Bosfor'u sevmeğe başladım. Bakalım bu devam edecek mi? Tek eksiğimiz sizsiniz aziz dostum. Ama inanıyorum ki herkesçe bilinen yeteneğimiz ve görev aşkınızla Miralay rütbesi alarak bunu da liyakatinizle hakkederek döneceksiniz.

Adyö aziz dost. Samimiyetime gücenmeyin. Eski dostlukların bozulmaz hissine inanın.

Not:Herkese başınıza geleni anlatıp yakınmayın İstanbul'da olanların sarayın sebep olduğu bir yanlış anlamadan ileri geldiğini anlatmaya çalışın.

Mavrogeny

Ağustos 1876, İstanbul

Çok aziz dostum.

Sevinç içinde, mektubunuzu aldım. Fakat mektubunuzda sezilen hüzün beni üzdü. Yanınızda olmak isterdim. Benim kanım şevkle, cesaretle kaynıyor. Bu şevki dostlarına geçirmek isterim. Bu nasıl şey? Sizin gibi yürekli kişi ölüm kalım savaşı görmekle ve barut kokusu duymakla nasıl bükülür?

Siz bana Pogoridza'dan yazdığınızda, gece yarısı kalk borusunu duyduğunuzu ve Müşir (Mareşal) *ile beraber* hareket etmek üzere olduğunuzu yazmıştınız.

Ben de sizin enerji ve yürekliliğinize hayran olmuştum. O zaman henüz ateşle vaftiz olmamış idiniz. Şimdi bu da oldu. Kalçanızdaki yara sizi kahraman yapmıştır. Şüphesiz. Siz ki olayları alaya almayı ve Fransız askeri gibi neşeli kalmayı bilirsiniz.

Bu katil mermi sizi hafif yaraladığından, Tanrıya şükrediyorum. Fakat bu olayı zaten kederli eşinize bildirmemeli idiniz. Sanki iyi ve mâneviyat verici bir habermiş gibi. Başınıza bir şey ge-

lirse (Orduların rabbi sizi korusun) bun*dan sonra*, önce bana bildirin. Ben sizin hem en iyi hem cesur dostunuzum.

Askerî hastahanede müşahede ettiğiniz olayları ilgi çekici ayrıntıları ile bildirmenize çok teşekkür. Bir askerî hastahane yöneticisi olarak günümüz şartlarında size ihtiyaç bulunan bir yerde olmanıza da memnun oldum. Bundan böyle müşiriniz ile beraber vahşi dağlılarla savaşa katılmanıza gerek kalmayacak.

Sırplılar yakında Kuzey ülkesinin büyülerine kandıkları için pişman olacaklardır, hem de acı şekilde. Fakat, çok geç olacak. Zavallılar. Yürekli sayılma şeref ve ününe de kavuşmuş olmayacaklar. Büyük güçler arasında sıkışmış durumları bunu göstermiyor mu?

Can çekişen Türkiye'ye sıkıntı sebebi oldukları ve bize maddeten zarar verdikleri doğru. Ama uzun vadede, ellerine geçen hüsrân olacak.

Evet şimdi istikrarsız bir durumdayız. Hükümdar otoritesi yok. Zavallı adam, sağlığı çok fena diyorlar. Bilmeyen de kalmamış. Bahtsız, Sultan, alkol ve cinsel aşırılıklarının kurbanı oldu. Dehşet verici ve hazin olayların pasif aktörlerinin, en başında gelen bir kimse oldu. Bu şartları yenecek mânevi gücü yok.

Cahil tabip veyâ tabiplerinin kurbanı. Saray Müşiri ise, böyle hallerde ne yapılacağından bihaber, ceplerini doldurmakla meşgul. Mümtaz ruh hekimi Dr.Leidesdorf Sultanı muayene için Viyana'dan çağrıldı ve Levant Herald'da, Delfi kâhinlerinin zerafetinden yoksun bir rapor yazmağa mecbur edildi.

Ayrıca, majesteleri Sultan Aziz'in katil veyâ intihar (homosuicide) raporundan haberiniz vardır. 19 hekimin ve Profesörün en başında Marko Paşa hazretlerinin kutsal ismi yer almaktaydı. İyi kaynaklardan haber aldığıma göre Dr.Leidesdorf Paşa dairesinde bir nevi göz altında imiş. Dr.Mühlig için bile, bu Viyanalı hekimin kapısı kapalı kalıyormuş. Hekimlik sanatının bu gibi durumlardaki çaresizliğini beyan ederek bu kazançlı mahpusluktan kurtulacağı söyleniyor. Yakında önceliklerden daha önemli olaylar bekleniyor. Ne kaderdir bu!. Allah vere de bütün bu olaylar, dışardan kötü niyetli saldırılara mâruz ülkemiz için hayırlı olsun.

Eşiniz ve değerli evlâtlarınız iyidirler. Onlar için tasalanmayın. Ben emrinizdeyim. Fakat benden bir hizmet istemiyorlar. Bana sâdece onlarla sizden konuşmak düşüyor.

Zoéros Pacha

9, rue Roy, Paris

Le Général Dr Zoéros Pacha

(DE CONSTANTINOPLE)

9, rue Roy, Paris

Şan ve şerefle dönmeye gayret edin. Şerefli mükafatlarınız bu defa eksik olmayacak. Onlarla gururlanacaksınız. Siz bizim kahramanımız (Napolyon) olacaksınız ve Josephine de size ödül olarak aşk ve sadakatini sunacak. Yeterki, şanlı selefinizin (Napolyon) yaptığını yapmayın. Doğacak çocuğunuz, ününüzün varisi olacak.

Bütün dostlarınız için her şey iyi gidecek. Dinleyin, bunu dostunuz söylüyor.

Mavrogeny

Dr. Mavroyani'nin 1876 yılında çok karışık ve üzüntülü geçen bu yaz mevsimine ait haberlerini bir de ikinci bir "kamera"dan, geçen yazıda bazı mektuplarını okuduğumuz Dr.De Castro'dan izleyelim.

12/24 Ağustos 1876, İstanbul

Aziz ve iyi dostum,

12-24 Temmuz tarihli mektubunuzu aldım.

Mme Castro, eşinizin çocuklarınızla beraber babasının evine gittiğini ve ağladığını bana bildirince hemen evinize koştum. Zavallı eşiniz, inleyerek ve ağlıyarak bana sarıldı. Ani gidişinizi böylece öğrendim. Nasıl heyecanlandığımı tahmin edersiniz. Noemi de ağlıyordu (Zoeros'un kızı) sonunda eşinizi teselli etmeğe muvaffak oldum. Birkaç gün sonra mel'un nevraljim beni yine mahpus gibi yatağa düşürdü. Bütün bu süre çocuklarınızı göremediğime üzülüp durdum. Mme Zoeros bu zaman zarfından sizden haberler getirme iyiliğinde bulundu.

Hekimler beni Khalkhi adasında (Heybeli) bir ay geçirmeye zorladılar Hâlen adabıyım. Kızkardeşim ve kızım sizin evinizi ziyaret ettiklerini bana bildirdiler.

Evi terkedip adaya gelirken, Mösyö Mavrogény beni aradı ve Antivari veyâ İşkodra'dan ona gönderdiğiniz mektuptan söz etti. Bu mektupta bütün olanı biteni yazmışsınız. Vardığımız sonuç şu oldu:

Geçen olaylardan sonra artık ne hükümdarın ne de Valide'nin sözü geçiyor. Öğrendiğime göre Dr.Mordtman'ın kayınpederi sizin hakkınızda damadına bir tavsiye mektubu yazmış. Bu sebeple, Dr.Mordtmann sizi geri getirtmeğe canla başla çalışıyor. Fakat yukarda bahsettiğim sebeplerle bütün dilekleri henüz cevapsız.

Sıhhiye Meclisi hakkında yazdıklarınız benim için yeni değil. Bu izlenimlerin ne demek olduğunu biliyor ve değerlendiriyorum. Yaranızdan hiç bahsetmemişsiniz. Bu konuda size söyleyeceğime isterseniz kızın, ama çocukça davranmışsınız. Yaranız ister ağır ister hafif olsun bunu Madam Zoeros'tan gizleyebilirdiniz. Uzaklığınız ile zaten üzgün olan eşinizin kederine ilaveler yapmak neye yarar. Hem de sizin derdinize ne yararı olur?

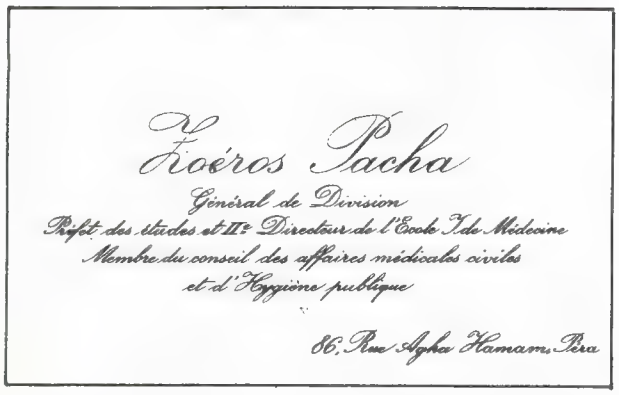
Zoéros Pacha
Général de Division
Préfet des études et IIe Directeur de l'Ecole Ire de Médecine
Membre du conseil des affaires médicales civiles
et d'Hygiène publique
86. Rue Agha Hamam. Péra

A. Zoéros

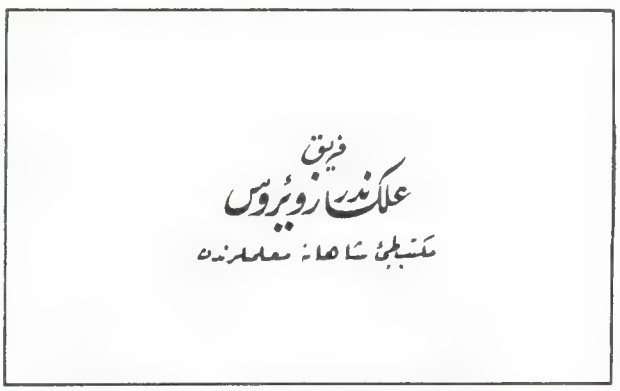

Ferik Aleksandr Zoeros Mekteb-i Tıbbiye-yi Şahane muallimlerinden.

Bu hafta eşinizi tam sıhhatte gördüm. Bebek biraz mızıldanıyordu. Çok şükür bütün aileniz sıhhatte. Dünyaya gelen oğlunuzun size mutluluk vermesini Tanrıdan dilerim.

Mektubunuzu aldığım gün Marko Paşa'ya kendini ilgilendiren paragrafı okuttum. Samimi olarak, sizi anmakla duygulandığını gördüm. X'in size yaptıklarına da çok şaştı.

Marko X'in akrabalarına, kendisiyle ilgileneceği konusunda söz vermiş. Bu paragrafı gördükten sonra o mösyö ile ilgilenmeyeceğini söyledi ve bana teşekkür etti. Bana kalırsa mösyö X her türlü aşağılık dolapları çevirebilir. Belki iyi bir terfi elde edebilir, ama size zararı dokunamaz. Çünkü bu seferberlikteki hareket tarzınız takdir edildiğini umuyorum.

Cemil Paşa'ya sizden bahsettim. Açık yüreklilikle sizi methetti. Cemil Paşa, benim güvendiğim bir kişidir. Zavallı Marko birkaç gündür dertli. Birkaç defa kan kustu. Hazım sisteminden rahatsız. Perhiz de yapmıyor. Tanrı ailesine acısın.

Son günlerin birinde Serasker'i görme fırsatını elde ettim. Bu durumdan yararlanarak kalbimde sıhhiye meclisi için ne saklıyorsam sayıp döktüm. Bunu da Sıhhiye meclisinin bir üyesinin yanında yaptım ki, arkadaşlarına da anlatsın.

Serasker, resmî tavır takınmadı. Bilâkis bana hak verdi. İstersem, yine hükümete hizmet edebileceğimi bildirdi. Bu teklifi geri çevirdim. Zat-ı Şahanenin beni herşeyin ötesinde şereflendirdiğini ve Sıhhiye Meclisi'nin bana yaptığı haksızlığın böylece giderildiğini bildirdim.

Ellerinizden muhabbetle sıkarım.

De Castro

Biliyorum ki, şimdi de böyle davrandığınıza üzülüyorsunuz.

Zavallı dostumuz Buruggi, bir ay kadar önce Büyükada'da bir marazm tablosu ile vefat etti. Onu muayene etmiş olan Dr. Vufiades, Buruggi'nin veremli olduğunu söylemişti. Zavallının acıları sona ermiş oldu. Ailesinin otopsiyi reddettiği söyleniyor.

Hastalığım, cenazesine katılmamı engelledi. Siz de biliyorsunuz ki Baron Hirsch, Niş'te 100 yataklı bir hastahane kuruyor. Zano, bu hastaneyi yönetmek için Adliye'den çağrıldı. İnanırmısınız, dün Stefa Paşa benim ve diğer meslekdaşlar yanında, Hirsch'in hastanesinin kötü bir şey olduğunu çünkü bu hastahane dışındaki hastaların bu konfordan uzak kalarak kıskanacaklarını söyledi. Stefan'ın bu sözleri sersemlikle mi kötülükle mi söylediğini anlamağa zahmet etmedim.

Burada, size sıhhat ve hayırlı geri dönüşler dileyerek mektubuma son veriyorum. Ailem ve dostlarım da daima sizi anıyorlar.

Size bağlı dostunuz
De Castro

26 Kasım 1876

Aziz Zoeros

Madame Zoeros'un sâlimen doğum yapmasından dolayı sizi kutlamakla mektubuma başlıyorum. Bir sabah beni çağırarak yaklaştığını haber verdi. Kendisine akşama-sabaha doğuracağını ve bebeğin pozisyonunun mükemmel olduğunu bildirdim. Gece yarısından biraz önce Mme Zoeros, doğum yaptığın haber vermek lütfunda bulundu. Ve ailemiz sevinç içinde kaldı.

Notlar ve Açıklamalar

Bu mektupların yazıldığı günlerden az önce, 30 Mayıs 1876'da Abdülaziz tahttan indirilmiş ve yerine Sultan Murad geçmiştir. 2 Haziran'da Topkapı Sarayı'ndan Ortaköy Fer'iye sarayına nakledilen Sultan Aziz'in, 4 Haziran sabahı intihar ettiğini ve bu olayın cinayet şeklinde de yorumlanarak ileride Yıldız Mahkemesi'ne konu teşkil edeceğini biliyoruz. Mavroyani Paşa'nın ne kadar ihtiyatlı bir kişiliğe sahip olduğunu, bu mektupların ifâdesinden anlamak mümkündür.

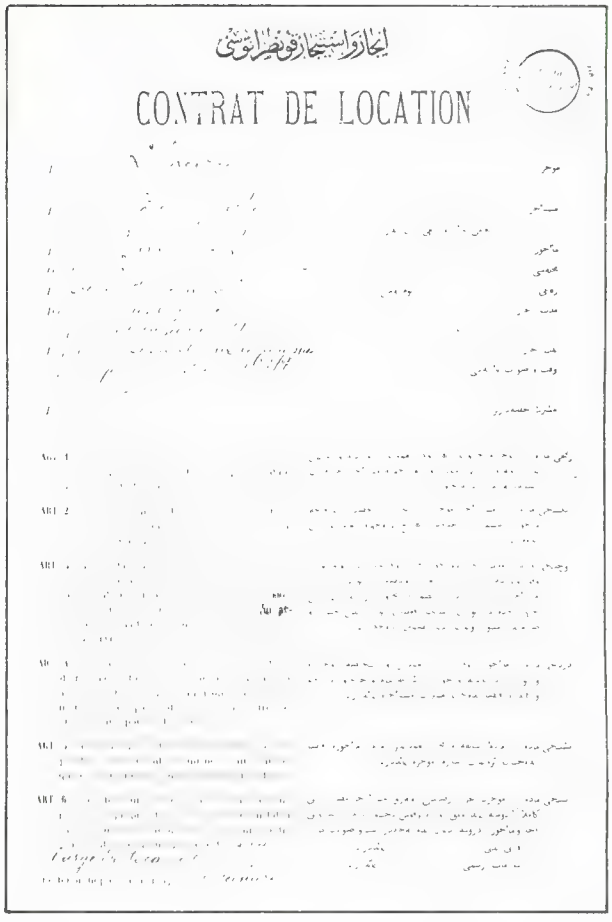
ایجار واستیجار قونطراتوسی

CONTRAT DE LOCATION

Zoeros Paşa'nın ev kirası kontratı.

Henüz Abdülhamid tahta çıkmadığından, resmî görüş belli değildir. Bu bakımdan, Mavroyani homosuicide (öldürme-intihar) deyimini kullanıyor. Ayrıca müşterek dostları hakkında da aynı şekilde, hem alaylı hem ihtiyatlı bir dil kullandığı dikkatimizi çekiyor. Mavroyani'nin 28 Temmuz tarihli mektubundan, Zoeros'un saray hekimliğinden çıkarıldığını öğreniyoruz. "Cappa di Leone adınızı saray hekimleri listesinden çıkarmakla size ne yapmış oldu ki?" cümlesinde adı geçen, bizim kaynaklarda saray hekimi Kapolyon'dur. Yılmaz Öztuna *Türkiye Tarihi* adlı eserinde, Veliaht Murad Efendi'nin yakınları arasında "Dr.Capoleone" şeklinde. Cappa di Leone"yi (Kapolyon) anlatmaktadır.[5]

İsmail Hakkı Uzunçarşılı'nın *Midhat Paşa ve Yıldız Mahkemesi* adlı eserinin muhtelif bölümlerinde, Midhat Paşa ile veliaht Murad Efendi arasındaki irtibatın, veliahtın doktoru Kapolyon tarafından sağlandığı bildirilmektedir.[3] Mektuplardan anladığımıza göre, Sultan Aziz zamanında saray hekimleri arasında bulunan Yarbay Zoeros cepheye gönderilmiş, adı da saray hekimleri listesinden çıkarılmış. Dr.Zoeros, cepheye gönderilme işine itiraz etmiş. Bu sebeple, bir müddet hapsedildikten sonra Antivarri'ye kadar Muzaffer korveti ile gönderildikten sonra Podgoriçe Asker Hastahanesi'ne tâyin edilmiştir. *Türk Asker Hekimliği Tarihi* adlı çok değerli eserinde, merhum General Kemâl Özbay, bu hastahaneden aşağıdaki şekilde bilgi veriyor: 1293 Türk-Rus savaşında Sırbistan ve Karadağ cephesinde yapılan muharebelerde yönetim kurulunun kararı ile aylığı 150 kuruştan kiralanan 4 konakta açılan hastahane 300 yataklı olarak 1876 Ekimi'nde çalışmaya başlamıştır. Yönetimine, 2 ordu Podgoriçe tümeni başhekimi Kaymakam (Yarbay) Aleksandr Zoiros Bey memur edilmiştir. Kadrosunun çok üstünde bir hasta akınına uğrayan hastahane, bir kısım hastaları mekkari semerleri üstünde dağlık yollarda, ellerine verilen 300 dirhemlik bir tayın ekmeği ile İşkodra Hastahanesi'ne tahliye zorunda kalmıştır. Hastahane mütarekeden sonra lâğvedilmiş ve kısa hayatı sona erdirilmiştir.

Dr.De Castro'nun mektuplarından Niş'te de bir askerî hastahane kurulma projesini öğreniyoruz. Bu hastahanenin kurulmasını iyi karşılamayan Stefan Paşa'ya, De Castro öfkeleniyor. Niş Askerî Hastahanesi hakkında yine General Kemal Özbay'a başvuralım (Cilt 3/2 S:164) "Niş Askerî Hastahanesi, Kale ve Sınır birliklerinin sağlık hizmetlerine bakmak üzere 1869 yılında açılmıştır. İlk başhekimi Binbaşı Ömer Bey'dir. 1878'de tümen Mevki Hastahanesi olarak son görevini yapmış, Miralay Dr.İbrahim Bey'in yönetiminde iken, Rusların himayesi altındaki Bulgarların eline geçmiş ve Osmanlı dönemi hizmeti sona ermiştir". Demek ki, Hirsch yönetiminde Niş'te hastahane kurma projesi gerçekleşmemiştir.

Antivari kasabası: Cepheye katılmak için Dr.Zoeros'un karaya çıktığı Antivari kasabası, Adriyatik denizi kenarında, bugün de aynı adı taşıyan kasabadır. Abraham Galante'ye göre 1865-69 yılları arasında aynı kasabada, asılı Silezyalı bir musevi olan Dr.Theodor Schnitzer (Emin Paşa) hekimlik yapmış ve sonra Mısır Hidivi'nin hizmetine girmiş, Kongo'da öldürülmüştür.[7] Antivari kasabası, Montenegro (Karadağ) bölgesindedir ve Türkçe adı Ulkun'dur.

Dr. Leidesdorf: Mavroyani'nin ikinci mektubunda adı geçen Dr.Leidesdorf, Sultan Murad'ın tedâvisi için, 1 Ağustos 1876'da Dr.Akif Paşa ve Kapolyon'un ortak raporları üzerine Viyana'dan getirilmiştir. Dr.Leidesdorf sarayda kalarak hastasını nezaret altında tutmuştur. Mavroyani "kârlı, kazançlı mahpusluk" deyimi ile Leidesdorf'un durumunu ima ediyor.

19 imzalı rapor: Sultan Aziz'in vefatı hakkında verilen bu raporun başında gerçekten Marko Paşa'nın adı yer almaktadır. En altta ise J.

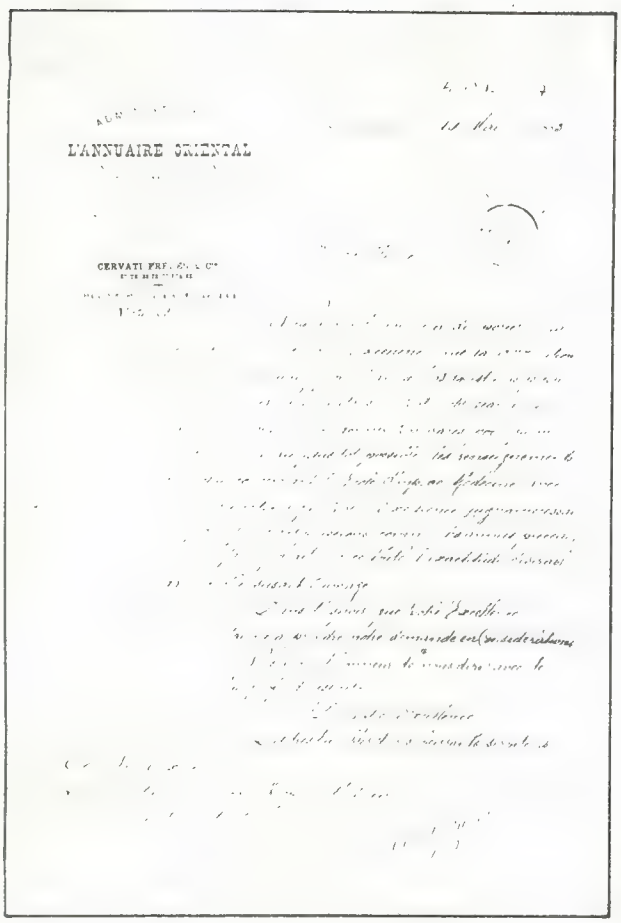
L'ANNUAIRE ORIENTAL

Şark Yıllığı'ndan, İstanbul Tıp Mektebi hakkında bilgi isteği yazısı.

de Castro imzası okunmaktadır. Bu belgenin fotokopisini, İsmail Hakkı Uzunçarşılı'nın adı geçen eserinin[6] Belgeler bölümü 26. sahifesinde görmekteyiz. Bu belgede adı olduğu halde Marko Paşa'nın Abdülhamit devrinde Tıp Fakültesi'nin başında kalması kendisinin ve Dr.J.de Castro'nun daha sonra intihar ihtimalini şüpheli gösterecek şekilde konuşmalarından olsa gerekir. Yıldız Mahkemesi'nde Marko Paşa, dürbünle Feriye Sarayı'na bakarken "Sultan Aziz'in penceresinden siyah bir cisim düştüğünü gördüm" diyecektir. Dr.J. de Castro ise "bu makasla insanın boğazını bile kesebileceği" şeklinde ifade kullanmıştır. Mithad Paşa'ya göre bu serada savcı dahi kızarak, De Castro'ya bunaklıkla itham etmiştir. Uzunçarşılı, mahkeme zabıtlarında böyle bir ithamın olmadığı bildiriyor (Uzunçarşılı s:266).

Kuzey Ülkesi: Mavroyani'nin, Sırp isyanlarının Rusya'nın teşviki ile olduğu konusundaki cümleleri çok ilgi çekici.

Sonuçlar

Bu yazıda beliren ve zorunlu olarak dağınık bilgileri toplamak istiyoruz. 1876 yılında o zaman yarbay (kaymakam) olan Dr.Aleksandr Çaliki (Zoeros), Pogoridza (Podgoriçe) Asker Hastahanesi'ne gönderilmiştir. Bu tâyinlerde "Sıhhiye Meclisi"nin rolü vardır. Dr.J. de Castro, Mavroyani, Zoeros'un üçü de bu meclisten hoşlanmamaktadır. Sıhhiye Meclisi o sırada en genç ve kıdemsiz olan yarbay Zoeros'u cepheye tayin etmiştir. Bunda herhalde bir haksızlık görmüş olacak ki, Zoeros gitmek istememiş ve Erzurum Asker Hastahanesi ve tâyini çıkan Miltiyadi'yi de aynı şekilde davranmaya sevketmiştir. Bu sebepten cepheye gitme öncesinde Zoeros kısa süre hapsedilmiştir. Daha sonra gittiği cephede yararlık gösterecek ve Albay (Miralay) olarak dönecektir. Sultan Murad devrinin mağduru olan Zoeros, Abdülhamid devrinde korunacak, siyasete karışmadan, İç Hastalıkları Profesörü ve Kuduz Müessesesi başhekimi olarak yaşayacaktır.

Mavroyani, Sultan Aziz'in taht-tan indirilişinde 60 yaşındadır. Viyana'da okumuş, Saray hekimliği yapmış bu hekimi artık Mekteb-i Tıbbiye hocalığı ilgilendirmemektedir. Yıldız Mahkemesi soruşturmasına aktif şekilde katılarak Abdülhamid'in iyice gözüne girecektir. Mabeyinci Fahri Bey, kendi sorgulamasına Mavroyani'ninmüdahale ettiğini anlatıyor.[8] Fakat, Abdülhamid gibi bir Sultanın çevresinde kalabilmek ancak Mavroyani'nin diplomasi yetenekleriyle mümkün olmuştur. Meselâ Vambery Mavroyani'yi şöyle anlatıyor:[9] "Bu Rum asıllı hekim tıbbî sahasının dışına hiçbir zaman çıkmamıştır. Ne Avrupa politikası, ne de Rum kilisesinin işleriyle ilgilenir. Hekim efendi, Selâmlık törenine gelen yabancı ziyaretçilere Padişah ile yakınlığını anlatmaktan büyük zevk ve gurur duyar."

Salâh Birsel, Mavroyani'nin ikinci karısının Mavroyani'ye şantaj yaptığını, bu olaydan sonra Mavroyani'nin gözden düştüğünü yazmaktadır. Salâh Bey Tarihi inandırıcı olmakla beraber, üslûbu fazla bedii olduğundan, bu konudaki bilgileri sayın Salâh Birsel'den tekrar rica etmeye cüret ediyoruz.

Devam edecek

KAYNAKÇA

[1] Taner Timur, "Osmanlı Gizli Polis Örgütü Nasıl Kuruldu?", *Tarih ve Toplum,* Haziran 1984, s.414.

[2] Hüsrev Hatemi, "Mavroyani Paşa'nın Hayatı", *Tarih ve Toplum*, Ağustos 1984, s.76 (okuyucu mektubu).

[3] Hüsrev Hatemi, "Mavrogeni Paşa", *Tarih ve Toplum*, Ocak 1985, s.3 (okuyucu mektubu).

[4] Kemal Özbay, *Türk Asker Hekimliği*, Cilt 3/2'nci kitap, İstanbul 1981, s.118.

[5] Yılmaz Öztuna, *Türkiye Tarihi*, Hayat Kitaplar, 1967, Cilt 12, s.64.

[6] İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Midhat Paşa ve Yıldız Mahkemesi*, Türk Tarih Kurumu, 1967.

[7] Abraham Galante, *Médecins Juifs au Service de la Turquie*, İstanbul, 1938, s.37.

[8] Bekir Sıtkı Baykal, *İbretnüma (Mabeynci Fahri bey'in Hatıraları)*, Türk Tarih Kurumu, 1968, s.35

[9] Mim Kemâl Öke, *II. Abdülhamid ve Dönemi*, Üçdal Neşriyat, 1983, s.72.

Jean Paul Roux ile Söyleşi

IŞIK TANDOĞAN-ABEL

Eserlerinizi okuduklarında, Türkiye'deki okuyucuların en çok dikkatini çekebilecek şey, çalışmalarınızda Göktürkler, Bulgarlar, Gazneliler, Selçuklular, Babür Şah'ın imparatorluğu veya Osmanlılar gibi, gerek zaman gerekse mekân içerisinde birbirlerinden çok uzak ve farklı toplumları inceliyor olmanız. Bu kadar geniş bir alan nasıl olup da sizin için bir çalışma konusu olabiliyor?

Evet, çok geniş, fakat aynı zamanda sınırlı bir alan üzerinde çalışıyorum. İki uzmanlık alanım var: Türklerin dinlerinin tarihi ve İslâm sanatı. Üniversitede öğrenime başladığımda aslında arkeolog olmak istiyordum. Çeşitli nedenlerden dolayı arkeoloji değil de, tarih konusunda çalışmalarımı sürdürdüm, daha doğrusu dinler tarihine eğildim. Bu sırada Türklerin İslâmı kabul etmeden önceki dinlerinin hiç tanınmadığını gördüm. Bu konuda çok az bir iki şey söyleniyor olmasına karşın bu konuyu araştırmanın ilginç olabileceğini düşündüm. Böyle bir araştırma için elde çok az kaynak bulunuyordu. Bundan dolayı Türk dünyasının geleneksel yaşamdan kopmamış çevreleri ile ilişkiye geçtiğim takdirde onlarda geçmişten bazı kalıntılar bulabileceğimi, bu kalıntıların da bana geçmişi aydınlatabileceklerini düşündüm. Türkiye'deki göçebeler üzerine araştırmalarıma bu düşünce ile başladım. Gerçekten de onlarda, Orta Asya'dan, 8. yüzyıldan tanıdığım olgular buldum. Bu çalışmaların sonunda, Türklerin tarihi ile ilgilenmek istediğimde belli bir dönemi işleyerek kendimi sınırlayamayacağımı ve herşeyi birden incelemek zorunda olduğumu anladım.

Çalışmamızın başlarında göçebeler benden çok çekiniyorlardı. Fakat çekingenlikleri kısa zamanda geçti. Örneğin, bazı aşiretlerde çadırların girişinde bir tahta bulunduğunu ve benim çadırlarına her girişçıkışımda göçebelerin bu tahtayı kaldırdıklarını fark ettim. Bir gün onlara: "Bu tahtayı kaldırmanıza gerek yok, merak etmeyin üzerine basmam." dedim. Göçebeler şaşkınlıkla: "Tahtayı üzerine basılmaması için kaldırdığımızı nereden biliyorsunuz?" diye sordular. Ben de "Biliyor musunuz Orta Asya'da da..." diye başlayarak Orta Asya'daki geleneklerden söz etmeye başladım. Oradaki insanların çadırların eşiğine koyulan tahtayı çadırın girişini koruyan bir tanrı olarak gördüklerini anlattım. Göçebelerin tepkileri çok ilginç oldu. Çünkü onlar gerçek nedenini bilmeden girişteki tahtayı kaldırıyorlardı ve yalnızca "o tahtaya basmak uğursuzluk getirir" diye düşünüyorlardı. Doğal olarak Anadolulu göçebeler eşikteki tahtayı bir tanrı olarak düşünmüyorlardı fakat yine de onlara anlattıklarımla çok ilgilenmişlerdi. Kendi geleneklerinin birçoğu hakkında bilgi sahibi olduğumu anlayınca, yaşamları, gelenekleri ve davranışları üzerine daha rahat konuşur oldular. Böylece günümüz toplumlarını incelerken Türklerin eski dininin izlerine rastladım. Bu yalnız Türkiye için geçerli değil. Azerbaycan'da Azeriler üzerine veya İran'da Kaşgaylar üzerine yaptığım çalışmalarda da benzer ögelere rastladım. Ayrıca Özbekler ve Afganlılarla çalışırken de aynı geleneğin izlerini buldum. Sonuçta Türk dünyasının tümü ile ilgilendim.

Bir de, meslektaşlarım tarafından belki tepki ile karşılanabilinecek birşey eklemek istiyorum. Diyelim ki, Uygurlarla ilgilenen bir kimse yirmibeş yaşında ilk Uygurca metni üzerine çalışıyor, aynı kimse yetmişbeş yaşına geldiğinde bakıyorsunuz hâlâ bir Uygur metni üzerinde çalışıyor, yalnız bu seferki ilk değil son Uygur metnidir.

Böylelikle, bu kimse bütün yaşamı boyunca Uygur metinleri üzerine çalışmış oluyor. Bence böyle birisi görüş alanını genişletmiş değil, tam tersine daraltmış sayılır. Bu benim hiç hoşuma gitmeyen, sevmediğim bir yöntem. Araştırmacının elinden geldiğince çok şey görmesi gerektiğine inanıyorum. İşte genişliğine karşın tüm Türk dünyası ile ilgilenmemin nedeni bu.

Sizce Türk toplumlarının eski dini, Türklerin tarihi için kılavuz kabul edilebilecek derecede günümüz Türk toplumlarının davranışlarına işlemiş midir?

Evet öyle olduğunu, bu dinden geriye birçok şey kaldığını düşünüyorum. Bu konudan söz ettiğimde birçok kimseden tepki görüyorum; bu nedenden dolayı bu konu üzerine küçük bir kitap yazdım. Düşüncem Türklerin İslâm dünyasına çok şey getirmiş oldukları. İslâm, Türkler olmasa idi, 10. yüzyıldan beri olduğu gibi bugünkü biçimiyle varolmazdı. Şöyle bir örnek verebiliriz: Müslüman Hindistan'da en önemli yapıtlar türbelerdir. Oysa bu İslâm kurallarına tümü ile aykırıdır. Çünkü İslâm kurallarına göre ölüler çöle, yani yerleşik yerlerinden uzağa mezar taşı olmaksızın gömülmelidirler. Suudi Arabistan'daki Vahabîler bugün hâlâ türbelerin yıkılmasını istemektedirler. Saf ortodoks İslâm, türbeleri yasaklar; oysa türbeler tümü ile İslâma kabul ettirilmiş durumdadır. Öyle ki türbeler İslâm mimarisinin en önemli yapıtlarından olmuştur. Bu bence Türklerin İslâm dünyasına etkilerini gözlemlemek için iyi bir örnek.

Burada biraz daha ileri gideceğim, türbeler konusunda dediklerim kabul edilebilinir, oysa daha çok tepkiye neden olabilecek başka bir örnek daha geliyor aklıma. Biliyorsunuz, 9. yüzyıldan önce hadisler varolmakla birlikte henüz derlenmemişlerdi. Sonradan derleme nedenleri ise, sanıyorum İslâmı Türk etkisinden koruma isteği idi. Türkler 9. yüzyılda Samarra'daki paralı askerler aracılığı ile İslâmı öylesine etkiliyorlardı ki, gelenek-

JEAN POUL ROUX

1925 Paris doğumlu. Öğremini, "Ecole Pratique des Hautes Etudes", "Ecole de Louvre" ve yine Paris'te bulunan "Ecole des langues orientales"de, İslâm sanatı tarihi, Türk ve Arap dilleri ve tarihleri üzerine yapmış. 1961'de daha sonra "La mort chez les peuple altaiques" adı ile yayınlanan doktora tezini, 1966'da ise "Faune et Flore secrées dans les sociétés altaiques" adlı profesörlük tezini tamamlamış. 1950'de CNRS'de (Ulusal bilimsel araştırmalar komitesi) çalışmaya başlar, 1963'de ise hemen araştırma başkanı olur. Ayrıca, Ecole de Louvre'de İslâm sanatları kürsüsünde profesörlük yapmış. 1963-1966 arası, birkaçı Türkiye'deki göçebeler üzerine araştırmalar yapmak amacı ile olmak üzere, toplam yirmi kez Türkiye'ye gelmiş. Şu anda yalnızca Ecole de Louvre'deki, Sanat tarihi ve İslâm arkeolojisi derslerini vermeye devam etmekte. Bibliyografyasında belirtilen yapıtlarının dışında yaklaşık 98 makale yayımlamış.

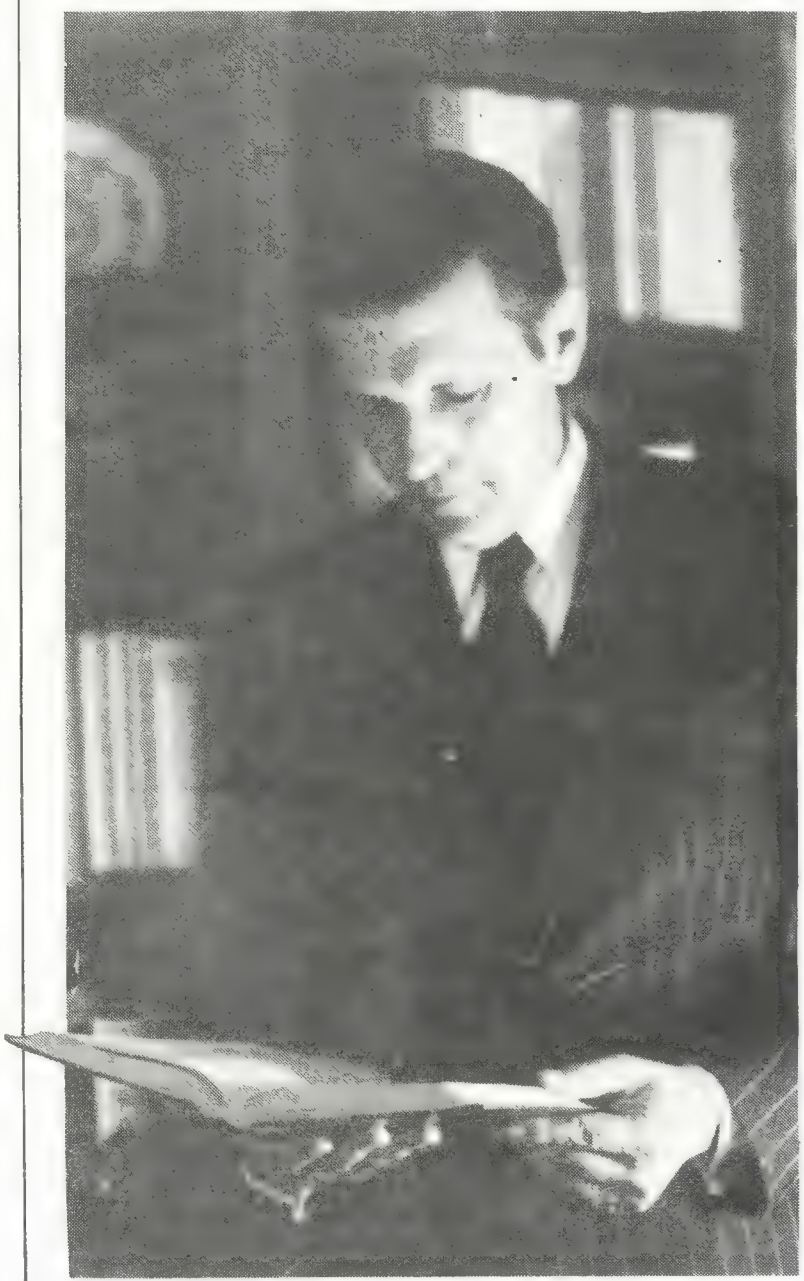

BİBLİYOGRAFYA

Kitaplarından başlıcaları:
La mort chez les peuples altaigues anciens et medievaux, Adrien-maisonneuve, Paris, 1963
Faune et Flore sacrées dans les sociétés altaiques, Adrien-maisonneuve, Paris, 1966
Les traditions des nomades de la Turquie meridionale, Adrien-maisonneuve, Paris, 1970
Turquie, Arthaud, Paris, 1979
Etudes d'iconographie islamique, Peeters, Louvain, 1982
Les Barbares, Bordas, Paris, 1982
La religion des turcs et des mongols, Payot, Paris, 1984
Histoire des Turcs, Fayard, Paris, 1984
Les explorateurs au Moyen Age, Fayard, Paris, 1985
Makalelerinden bazıları:
Tengri, essai sur el Ciel-Dieu des peuples altaigues, Revue de L'Histoire des Religions, 149-150
La naissance du monde chez les Turco-mongols, Sources Orientales, Paris, 1959
La divination chez lez turcs, (P.N.Boratav ile ortak bir çalışma), La divination, vol.2, Paris, 1968
Le lait et le sein dans les traditions turques, L'homme, VII, 1967,s.48-63
Les chiffres symboliques 7 et 9 chez les Turcs, Revue de l'histocire des religions, 1965
La veuve dans les sociètés turques et mongoles, L'homme, IX, 1969, s.61-78
Essai d'interpretation d'un relief figuratif seldjoukide, Arts asiatiques, Paris, 1971
Le lievre dans la tradition turque, Turcica, Paris-Strasbourg, 3, 1971, s.41-49
La signification religieuse de l'art des nomades turcs, Türk Kültürü El-Kitabı 2, İstanbul, 1972
Le décor animé du caravanserail de Karatay, Syria, 49, 1972, s.371-379
Masques et nudité chez les peuple altaiques, Studies in Turkish Folklore in honor P.N.Boratav, Bloomington, 1978
Le vocabulaire de la mort chez les anciens Turcs, Ural-altaische Jahrbücher, Wiesbaden, band 4, 1984

ci Müslümanlar bu gidişle Türklerin tümü ile İslâmı değiştireceklerini ve buna son vermek gerektiğini öne sürerek, hadisleri yaymaya koyuldular. Ancak Türklerin o devirde hadisleri derleyen kişileri bile etkileyebilecek durumda olduklarını unutmamak gerekir. Kanımca, Türklerin İslâma bu gibi birçok etkileri olmuştur ve bugünkü biçimiyle tanıdığımız İslâm, Türkler olmaksızın böyle varolamaz idi.

Böylece Türklerin geleneklerinin bir kılavuzu olduğunu, eski dinlerinin ip uçlarının hâlâ çok güçlü bir şekilde varolduklarını söyleyebiliriz. Örneğin "Egemenlik" kavramı... bugün Türkiye için, ister demokrasi diyelim, ister... başka birşey, bence rengini eski Türk geleneklerinden alan bir "otorite" her zaman için söz konusu. Bundan başka "Mistisizm"e yatkınlık, yani dinleri belli bir şekilde anlamak, âyinlerden çok düşünce ile ilgili olmak yine Türklerin geleneklerinden.

Tarih içinde izi sürülebilir bir Türk olgusunun varolduğunu söylüyorsunuz. Bu Türk olgusunu nasıl tanımlıyorsunuz?

Bunu yapmak çok güç. Yine de herşeyi Türk dilinin belirlediğini düşünüyorum. Diller birbirlerine benzemez, zaten benzeyecek olsalar idi, bir tek dil olurdu. Oysa, farklı farklı dil yapıları var ve dil ne olduğumuzu gösteren zihniyetin bir yansısı durumunda. Örneğin, bir kez, fazla kültür sahibi olmayan bazı Türklere, Orhon yazıtlarının metnini Latin harfleri ile yazılmış şekilde gösterdim. Metni görür görmez, "bu Türkçe" dediler ve sormaya başladılar "peki ne biçim Türkçe bu?" Kim yazmış bunu?..." vb. diye. Yani hemen tanıyıp anlamaya çalışıyorlardı, anlamaya çalıştıkları bu yazıtlarda kendilerini bulmuşlardı. Bu, Türklerin 1200-1300 yıldır aynı dili, tabiî kabaca "aynı dil"i demek istiyorum, konuştuklarını gösteriyor. Dil ise zihniyete biçim verdiğine göre, Türkler 1200 yıldır aynı zihniyete sahipler. Bu gelişmedikleri veya kültürlerinin aynı düzeyde kaldığı anlamına gelmez. Yalnız kendini aynı biçimle ifade eden birşeylerin varlığını koruduğunu gösterir. Bunun yeterince açık olduğunu sanıyorum. Bizde neden Latin halklarından, dolayısı ile Latin zihniyetinden söz edilir? Veya Anglo-sakson zihniyete sahip Anglo-sakson halklardan söz edilir? Ve neden bu halkların zihniyeti konuştukları dile göre değerlendirilir?

Özetlersek, Türk olgusunun bir dil olgusu olduğunu düşünüyorum. Bu düşüncem Türkçenin olağanüstü bir dil olduğunu görmemle de pekişiyor.

"Türklerin Tarihi" adlı kitabınızda, Türk dilinin Türklere komşu toplumlar için çok çekici bir dil olduğundan söz ediyorsunuz. Hattâ belki de bu nedenden dolayı, fetihlerde zorluk çekmediklerini söylüyorsunuz. Bu düşüncenizi biraz açar mısınız?

Kuşkusuz, buna kesinlikle eminim. Herşeyden önce Hint-Avrupa kökenli Kırgızların, komşuluk ilişkileri sonucu Türkleşmeleri yani Türkçeyi kullanmaya başlamaları buna iyi bir örnek. Öte yandan Osmanlı hanedanını ele alalım. Müslüman kadınları köle olarak alıp onlarla evlenemediklerinden dolayı, tüm Osmanlı hükümdarlarının karıları Türk olmayan kişilerdi. Buna rağmen Osmanlı hükümdarları önemli bir Türk hanedanını yaşatmışlardır.

Böylece bu etnik anlamda bir ırk

sorunu değil, bir dilin, yani bir zihniyetin, yani bir kültürün egemenliği sorunudur.

Türk dilinin değişmiyor olmasını neye bağlıyorsunuz?

Değişmiyor değil, değişiyor. Bütün diller değişirler. Yalnız Türkçe temelde değişmiyor. Neden mi?.. bunu bilemeyeceğim. Yalnız kesin olan şudur ki, bugünün Fransızcası ile 13. yüzyılda konuşulan Fransızca arasındaki fark, Orhun yazıtlarının Türkçesi ile Anadolu Türkçesi arasındaki farktan daha büyüktür. Bu anlamda dil, Türklerin tarihini araştırmada en büyük arşivlerden biri oluyor.

Türk halklarının eski dini, İslâm karşısında varlığını ne derecede koruyabilmiştir?

Eski inançların bir kısmı kuşkusuz İslâm karşısında silindi, fakat varlığını koruyan bir kısmı da var. Muhammed'in İslâmdan önce siz Türkler için varolmadığı kuşku götürmez. Tanrı kavramı ise var idi. Allah ile Tengri, ya da bugünkü deyişle tanrının aynı kavram olmadığından kuşku duyuyorum. Türkiye'deki Müslümanların Allahı, diğer Müslümanlardan farklı anladıklarını düşünüyorum. Örneğin, çok-tanrıcılıktan uzak, İslâmî dönemin bir eseri olan "Kitab-ı Dede Korkut"da bu çok çarpıcıdır. 16. yüzyılda kaleme alınmış Kitab-ı Dede Korkut'a baktığımızda, İslâmı yüzyıllarca önce kabul etmiş oldukları halde, o zamanki Türklerin İslâmdan çok şamanizme yakın olduklarını görüyoruz.

Şu anda hangi konular üzerinde çalışıyorsunuz?

Türklerin eski dinleri üzerinde çalışırken, 15. yüzyıldan 18./19. yüzyıla kadar olan zaman diliminde Türklerin dinleri, inanışlar hakkında bir şey bilinmediği dikkatimi çekti. Bu kadar önemli olduğu halde, eğer bu dönem hakkında fazla bilgimiz yok ise, bu üzerinde çalışılmadığındandır diye düşünüyorum. Şimdi bu dönemi araştırmak ve ne bulabileceğime bakmak istiyorum. Bunu yaparken yine elden geldiğince bir tek bölge ile sınırlı kalmayıp, geniş bir alanı taramayı düşünüyorum.

Bunun yanısıra, beni her zaman için çok etkilemiş bir kişilik olan Babür Şah üzerine bir kitap yazmayı düşünüyorum. Daha özelde de, kana bağlı, kanla ilişkili âyinler üzerine çalışıyorum. Bunun gibi âyinlere Türklerde sık sık raslandığı (kurban kesme, kankardeşlik vs.) kuşkusuz. Türk dünyasını temel alıp onu kanla ilişkili âyinler bağlamında diğer dinlerle karşılaştırmak istiyorum.

Sizce Türkoloji çalışmalarında başlıca eksiklikler, sorunlar nelerdir?

Herşeyden evvel, belki garip gelecek ama, tam anlamıyla iyi bir Türkçe-Fransızca veya Fransızca-Türkçe sözlük bulunmuyor olması. Bunun dışında iki sorun var bence: Birincisi Fransa'da, belki çağdaş yazın ile klâsik yazın ile olduğundan daha az ilgilenildiğinden Kitab-ı Dede Korkut, veya Sarı Saltuk efsanesi gibi eski Türkçe yazın'ın tanınmıyor olması. Bunun sonucu olarak da, Türk toplumlarını ve kültürünü yakından anlayabilmeleri için birincil önemde bir sorun gibi geliyor bana.

Öte yandan gösterdiğimiz çabada, Türk hükûmeti tarafından yeterince ilgi görüp desteklenmediğimizi düşünüyorum. Türkiye hakkında kötü şeyler yazan bir gazeteci bile daha çok saygı görüyor bizlerden. Örneğin Türkiye'ye bir gelişimde, Fransa'daki boyalı basının iyi bir örneği sayılabilecek bir gazetede çalışan, üstelik de Türkiye hakkında kötü yazılar yazan bir gazeteci bayan vardı yanımda. Esenboğa'ya geldiğimizde bayanı oteldeki yerinin ayrılmış olduğunu bildiren bir ekip karşıladı...

Demek istiyorum ki, Fransız basınının Türk-yanlısı olmadığı ile ilgilenirken, tarihçilerin, araştırmacıların Türklerin tarihi ve gelenekleri ile ilgili, basit bir gazete yazısından daha önemli ve kalıcı eserler verdikleri gözden kaçıyor. Kanımca, Türkiye ile Fransa arasında kültürel ilişkiler konusunda değişik bir düzlemde yeni bir siyaset uygulanmalı.

Şamanizm, Hayvansal Yaşamda Tinsel Bir Deneyim *

Yazan: Jean Paul ROUX
Çeviren: Işık TANDOĞAN-ABEL

Etnologların Şamanın hayvanlarla kurduğu ilişkilerin önemi üzerinde ısrarla durması, bu ilişkinin temel ve önemli nedenlerinin tanımlanmasıyla yeterince uğraşamama nedenleri, kuşkusuz gerek şamanizm gerekse şamanizm çerçevesinde direyi[1] incelemiş olmalarına karşın, uzmanlaşmalarının onları direyi kendi başına incelemekten alıkoymuş olmasıdır. Etnologlar, direyin çok önemli bir rol oynadığını bilmelerine karşın, şamanist diye adlandırılan halklarda nihaî gerçeği temsil ettiği gibi, maddî, tinsel ve toplumsal yaşamın hemen hemen tüm görüntülerinde ortaya çıktığını fark edememişlerdir. Etnologlar, şamanist halkların temel ve sürekli ihtiyacının ne olduğunu açıklamak için bugün her yerde yozlaşma belirtileri gösteren, şamanizmin çağdaş örneklerine dayanarak, olguyu anlamamızı sağlayan, fakat bütünü açıklamaktan uzak yollara sapmışlardır. Böylece şamanların muhtemel rahipsel işlevleri sorunu çözülemedi ve biraz zorlanarak da olsa, iş, bu kuru-

mun kendisiyle ilgisi olmayan kurumlarla karıştırılmasına kadar götürüldü.

Sınırlı ancak şamanizm tarihi açısından son derece önemli bir bölge olan, Orta Asya ve Sibirya'da Altaylı diyebileceğimiz Türk, Moğol ve Kırgız halklarıyla yapmış olduğumuz bir çalışmaya dayanarak, direyin şamanizm için önemini -ki önem sırasında başta gelir- belirledikten sonra, şamanizmi yepyeni bir biçimde değerlendirmenin mümkün olduğunu düşünüyoruz. Bizim gözümüzde bu çalışmanın, direye daha büyük bir açıklama getirdiği, işlevini genişlettiği ve onu tüm büyüsel-dinsel ifadelerin merkezine koyarak daha çok olguya dikkati çektiğinden dolayı bir ayrıcalığı var. Araştırmalarımızın ve genelde şamanizmin 19. ve 20. yüzyıllardaki mirasçılarının temel nesnesi olan direyin, "eski ve ortaçağda Altaylı halklar için ne temsil etmiş olduğu" sorusunu cevaplandırmanın tek eksiksiz yolu olduğu halde, burada yeniden bir kutsal hayvanları inceleme çalışmasına girmemiz söz konusu değil. Ancak bazı temel bilgilere değinebiliriz.

Altaylı halklar aşiret, klan ve ailelere bölünmüşler ve kimi kez içlerinden birinin egemenliği altında, büyük ya da küçük bir imparatorluk içerisinde birleşmişlerdir. Büyük tanrıları Gök'ün tam altında, dünyanın merkezi olarak gördükleri topraklarda yaşarlar. Yağmacılık ve ticaretten başka başlıca geçim kaynakları, hayvancılık ve avdır. Hayvanlarla sürekli ve kaçınılmaz bir ilişki içindedirler. Çevrelerindeki herşeyin, yalnızca ağaçlar dışında, kendilerininkine benzer bir yaşam sürdüğünü düşünürler. Herşeyin kendileri gibi bir veya birçok ruha sahip olduğuna, doğduğuna, büyüdüğüne ve öldüğüne, kendileri ile aynı güçlere bağlı olduğuna, Tanrı önünde görev ve haklarının aynı olduğuna, siyasal ve toplumsal açıdan yine kendileri gibi örgütlenmiş olduklarına ve aynen kendilerinin diğer insanlar karşısında oldukları gibi, kul, egemen, dost ya da düşman olduklarına inanırlar. Onlara göre, madenler, bitkiler, hayvanlar ve insanlar yani varolan herşey arasındaki fark görünüm ve güç farkıdır. Varlıkların görünümü ardında, geçici bir süre için bir gerçeklik saklanmıştır, bu da hayvansal gerçekliktir. Tinsel düzeyde neredeyse (çünkü bazı istisnalar var gibi gözüküyor) yalnızca hayvan biçimi vardır ve herşey, özellikle de insanların canları ve ruhları bu biçime sahiptir. Politik zorlamalar veya tarihsel değişikliklerden dolayı büyük Gök tanrı ya da toprak tanrıçasından doğmuş gibi tanıtılsalar da, aslında insanların doğurucuları hayvanlardır. Doğumundan önce her insanın hayvan biçiminde, genellikle de kuş biçiminde yaşadığı; bedeninin ölümünden sonra ise, yine bir hayvan biçiminde, en sık da kuş biçiminde yaşamaya devam edeceği düşünülür. Etten kemikten kılıfının içinde, bir veya birçok ruh vardır ki bu da doğum öncesi olunan ve ölüm sonrası olunacak olan hayvandan başka birşey değildir. Bu halde, insanı hayvanlardan zorla ayıran yalnızca, şimdiki hayatının bir raslantısı olan, imkanları sınırlı ve geçici olan bedenidir. Bundan dolayı kişi yaşarken eskiden olduğu gibi artık hayvan biçimindeki ruhlarla kolayca ilişki kuramaz ve bundan dolayı da kendini hayvanlardan daha aşağı bir konumda görür. Türlerin hiyerarşisi içinde insan türü birinci değil son sıradadır. İnsanın kendini hayvanlardan aşağı görmesinin nedeni hayvanlarda kendisinde bulunmayan özellikler ve yetenekler olmasıdır. Bunlar: bedenlerinin bazı bölümlerinde geleceğin yazılı olması (bunu omuz kemiği veya iç organlarına bakılarak okunan fallar da kanıtlamakta), bedenlerinde bazı hastalıkları iyileştirebilecek ilaçlar bulunması, bunların yanı sıra ise, uçmak, yüzmek iyi koku alabilmek, koşuda çabukluk ve dayanıklılık gibi bedensel yetilerdir. Böylece evren hayvan biçimine bağlı ve özünde hayvan biçimindedir. Bu dünyadaki yeri son derece kritik olan insan, hayvanı Van der Leeuw'in de demiş olduğu gibi: hem "kendine en yakın, en tanıdık ve güven duyduğu", hem de "bambaşka olan, kaygı verici... yüce varlık" olarak görür. Bununla beraber gündelik yaşamı hayvanlara, ava, süt, yün ve et üretimine bağlı olduğundan, silahlarının, kurduğu tuzakların etkililiğinden, kısrak ve koyunlarının verimliliğinden emin olabilmesi gerekir. İnsan her şeyin kökeninin hayvanda olduğunu, eline geçirmek için can attığı gücün yine hayvanda bulunduğunu bildiğinden, kendisini ancak bütünün bir parçası olarak, hayvan ataları, geçmişi ve geleceği dolayısı ile anlayabilir. Ayrıca kutsal olarak gördüğü ve kendisine yakın bazı hayvan türleri gibi, koruyuculara ve rehberlere ihtiyacı olduğundan ve herşeyden önce kendisini en derinde hayvan hissettiğinden, insansal deneyiminin kendisi için temsil ettiği trajedinin bilincindedir. Böylece korkusunun büyük bir kısmı, doğa ile arasındaki "raslantısal" kopmada yoğunlaşır. Yalnızlığından çıkıp, bağlarını yeniden kurmaya ve sürdürmeye ihtiyacı vardır. Bu ihtiyaç çaresiz kitleleri, yine hayvansallık ile içiçe geçmiş olan büyük Tanrının dininden veya onun altındaki tanrıların ayinlerinden daha çok meşgul eder.

Gündelik yakın ilişkiler söz konusu olduğunda, bu ilişkilerin yol açtığı tehlikelere, avdaki başarıya (bakalım av hayvanı avlattıracak mı kendisini?), sütün bolluğuna, davarın verimliliğine gelindiğinde ortaya çıkması muhtemel tüm belirsizliklere karşın, her birey kendini bunların en azından önemli bir bölümüne bulaşmaya mecbur hisseder. Kişi ile kutsallık arasında her zaman bir aracı olamaz. İlk ürünün bağışı, belli ayinlerin yerine getirilmesi ve temkinli bir tutum bazen yeterli olabilmeli. Ancak hayatın tüm olağanüstü dönemleri için geçerli değildir bu. İnsanlara, alışkın olmadıkları durumlar ya da her zamankinden büyük bir tehlikeyle karşılaşmaları, başka birine, daha bilgili, büyülü sözcüğü bilen, ayini gerçekleştirebilecek ve tüm sorumluluğu üstüne alabilecek birine, dayanmak ihtiyacını duyurur. Doğumlarda, hayvan biçiminden insan biçimine geçilmesi gerektiğinde veya hayvansal bir ruhu insan bedenine sokmak gerektiğinde, bir de ölümde yani insan biçiminden hayvan biçimine geçilmesi, başka bir deyişle bedenden bir ruhun çıkartılması söz konusu olunca durum böyledir. Hastalıklarda, hastalık yabancı bir varlığın hastanın vücuduna uğursuzca yerleşmesi veya hayvansal biçimde olan hastanın ruhunun yine hayvan biçimindeki bir uğursuz ruh tarafından kaçırılması olarak görüldüğünden; cenazelerde, ölünün huzursuz ruhunun dünyadaki yaşamında bulunmaya alışık olduğu yerlere dönmesini engellemek ve öte yandan ona ölüler dünyasının, Gök'ün ve ataların totemsel bölgesinin yolunu gösterip onu yolundan saptırmak isteyebilecek ruhlardan korumak gerektiğinden; anma törenlerinde, ölülerle ilişkiye geçmek söz konusu olduğunda; resmi kahinlik toplantılarında aşiretin geleceği söz konusu olduğunda; göç hazırlıklarında, göç için totem ya da atanın temsilcisinden başka bir şey olmayan vazgeçilmez rehbere ihtiyaç duyulduğunda; kaplanlar, köstebekler veya geyikler klanı ile ittifaklar kurulması gerektiğinde yine aynı durum belirir. Atalara ya da göğe törenle kurban verilmek istendiğinde, kurban bir hayvan olduğundan ve kurban bağışlamada amaç kurbanın

ruhunu göğe gönderebilmek olduğundan, bir insansal ruhun mezar ötesi yollara gönderilmesi ile özdeş bir durumdur.

Çoğu zaman hayvanların, gelecek yardımı kabul edeceğini göstermekten başka bir şey yapmayan insanın da lehinde davrandığı doğrudur. Büyük doğuş efsaneleri bize, hanedanların ve soyların nasıl olup da, örneğin bir aslanın bir ceylana duyduğu gibi bir cinsel istekten doğduğunu gösteriyor. Düşleri, ya da başka belirtileri yorumlama gibi ve buna benzer daha birçok etkinlikler, yine insanın edilgenliği ve bunun yanısıra hayvanın önemini vurgulayan şeylerdir. Fakat bunlar, korkuları dindirmeye yada sorunları çözmeye yetmeyecek etkinliklerdir.

Sözkonusu kültürel bağlam içerisinde toplumun gereksindiği aracı, hayvanlarla herhangi bir kimseden daha yakın ilişkiler kurabilen, onlarla insanlar arasında köprü görevi görebilecek, hem insan hem de hayvan yaşamını paylaşabilen ya da duruma göre sınırlarını aşıp bedensel görünümünü silebilen, doğrudan hayvan biçimindeki ruhların, varlıkların alanına girebilen birisi olmalıdır. Kuşkusuz bu nitelemeye en iyi tekabül eden şamandır. Özellikle Mircea Eliade'ın şamanizm konusunda yapmış olduğu çalışmalardan bu yana, şamanın ruhlar, ya da başka bir deyişle hayvansal olan konusunda uzman olduğu burada daha fazla üstünde durmamızı gerektirmeyecek kadar bilinen bir olgudur[2] Şamanın eyleminde birincil önemde olan, bazı vecit yöntemleri ile gerçekleştirdiği göğe ya da yeraltına yolculuğu, iyileştirme ve falcılık yöntemleri insanların birçok beklentisine cevap verebilecek işlemlerdir. Şunu da hatırlatalım ki amaçların farklılığına karşın araç hep aynıdır. "Medecine-man", genellikle bir hastanın ruhunu aramak, ölülerin ruhlarına gökte rehberlik etmek ya da hayvan biçimindeki ruhları gelecek hakkında sorgulamak için, ruhların alanına girmeye çalışır. Bunu yapabilmek için de, üzerlerine binebilmek ya da kendisine eşlik etmeleri için ihtiyaç duyduğu kaz, at vb. gibi yardımcı ruhları çağırır. Öte yandan, yolculuğu sırasında yolunu kesmeye çalışıp onu başarısızlığa uğratmak isteyen düşman ruhlar ile de çarpışır.

Fakat şamanın etkinliği bununla sınırlı değildir. Etnografik kaynaklar şamanın etkinliğini sonuna kadar izlememizi mümkün kılmıyorsa da, tarihsel kaynaklar[3] kısıtlı olmalarına karşın, şamanın bu "en temel etkinlikleri" ile sınırlı kalmayıp, insanlarla hayvanların ilişkileri söz konusu olduğunda ya da başka bir deyişle, insanların hayvansal ruhlarla karşılaşmak durumunda kaldıkları her olaya müdahale ettiğini gösteriyor. Şaman tanrılarla uğraşmadığı için rahip değildir, fakat insan ile kutsal olan arasında aracı olduğundan rahip ile aynı konumdadır. Öte yandan, etnografik belgeleri alışageldiğimizden farklı bir bakış açısıyla yeniden gözden geçirdiğimizde, olayların daha geniş bir değerlendirmesinin mümkün olabileceğine inanıyoruz. Böylelikle, tarihin de tanıklık ettiği gibi, şamanın tartışmasız esas olan, tanrılara kurban sunma işlevini yadsımaya kalkışmamış oluruz. Zaten, kurban sunma, bir hayvanın öldürülmesi olduğu kadar, daha önce de söylemiş olduğumuz gibi, insan ruhuna benzer, onunla aynı yolları izleyen bir ruhun yola salınması işlemi değil midir? Sözkonusu olan, şamanın kurban adayan veya kurbanı öldürme işlevi değil, hayvanın ruhuna gökte rehberlik etme işlevidir. "Toprağın ve Çin halkının sularının cinlerini" yatıştırmak için ne yapılması gerektiğini salık veren; bir yerden diğer bir yere giden yolların efendilerini kızdırmadan oradan kolayca geçilmesini sağlayacak ayinlerin yerine getirilmesi için tehlikeli geçitlere herkesten önce kendisi yerleşen; genellikle hayvan biçiminde olan ve ruhların toplayıcısı sayılan balbal ve putların yapılışına müdahale eden, onlarda ruhun nasıl kalıcı kılındığını bilen; hangi hayvanların tanrıya adanmak için ayrılacağına karar verebilmek için onları hemcinslerinden ayıran özelliğin ne olduğunu bilen, hep şamandır. Bundan daha önemlisi, insanın yaşamının önemli anlarına müdahale eder şaman. Onu şifa veren ve ölülerin ruhlarına yol gösteren olarak, dolayısı ile hastaların ve ölülerin başucunda gördük. Şaman, hamile kadının olduğu gibi lohusanın da yanındadır: müstakbel insanların "insanlaşmadan" evvel nerede bulunduklarını ve annelerinin göğsüne nasıl girdiklerini bilir; doğumun esrarı ile yüz yüze gelmeyi, doğum sürecini yönlendirmeyi, ruhları seçmeyi ve onların insan vücuduna girişlerini kolaylaştırmayı bilir. Yeni doğmuşların geleceğini okuyabilir. Görevlerinin arasında çocuğa (yine bir ruh olduğuna inanılan) ismini vermek de vardır. Bu isim dolayısı ile çocuk, kendisi ile bir yırtıcı hayvan arasındaki tehlikeli karşılaşma gerçekleştiğinde, yetişkinlerin arasına katılıp gerçek bir kişi olacaktır. Şaman bazı toplumlarda on yılda bir gerçekleşen, imparatorun ölüm ve yeniden diriliş törenlerine başkanlık eder. Kendisinin ya da başkalarının kendisine bahşettiği yetkilerin tümü, kuşkusuz hayvan ruhları ile olan yakınlığı sonucudur. Tarihsel metinlerde bu yakınlık, şamanın peynir ve yayık ayranı yapmak için cinleri (hayvan cinleri) sağma yetisine sahip olduğu belirtilerek ya da hayvanlarla olan ilişkilerinde gösterdiği cinsel tepkiler anlatılarak ifade edilmiştir. Bu tepkilerde bazı uzmanlar şamanın birincil heyecanını görmüşlerdir. Uzmanların bu yorumu ise bizi pek şaşırtmamaktadır, çünkü yaptığımız çalışmalarda, hayvanlarla efsanevi -ilişkilerin çoğunlukla beraberinde efsanevi- evlilikler de getirdiğini gözlemledik.

Şamanın davranışı, hayvanlar dünyasına onun bir parçası sayılabilecek, insan olduğu halde hayvanlaşabilecek derecede girebildiğini gösteriyor. Şamanlığa kabul ediliş törenleri üzerine sürdürülen araştırmalar, şamanlığa aday olanların geçmek zorunda oldukları hayvansal deneyimler üzerinde dikkatle durulmasını sağladılarsa da, Sovyet bilgini G.M. Wassiljewitsch'in çalışmalarından sonra, deneyimsiz gencin itibar edinmek için nasıl Sibirya taygasına gidip kendini hayvanlar gibi yaşamaya zorladığını ve sonunda kendisinin gerçekten bir hayvan olduğunu düşündüğünü, çok daha açık görebiliyoruz. Sonraları, oluşumu tamamlandığında, şaman bu çok yönlü doğasının belirtilerini gösterecek ve onları kullanacaktır. Bunun yanısıra şaman, steplerdeki eski mağara resimlerinin de bize gösterdiği gibi, hayvan postları ile giyinir, ya da tabaklanmış deriden uzun bir giysi, başlığına veya omuzlarına yerleştirdiği boynuzlar, pençeleri taklit eden eldivenler veya çizmeler ve yine arkeolojik bulgularca da doğrulanmış, yılanları simgelediği söylenen dalgalı bir peruk gibi bir takım süslerle donanır.[4] Öte yandan, hayvanların davranışlarını taklit edip, dillerinden anladığını göstermeye çalışır: yardımcı ruhları çağırıp, düşman ruhlarla kavgaya tutuşur; bir yılan gibi yerde kıvrılarak sürüklenir, bir kuş gibi kanat çırpar. Artık bir insan değil, hayvana tümüyle bağımlı, öylesine karma bir yaratıktır ki, temsil ettiği varsayılan hayvanın ölümü kendi ölümüne yol açar, hayvan öldüğünde şaman da ölür. Çoğu zaman kişiliği öylesine zenginleşir ki, aynı anda veya sı-

rasıyla birçok değişik hayvanın fiziksel özelliğine ve dolayısı ile doğasına sahip olur, onu yansıtır: tüm hayvan toplumları ona açıktır bu yüzden bazen tüm doğanın dilini anladığını söylemeye çekinmez. Şamansal davranışlar, taklit edilmesi güç olan kendinden geçme dışında, şamanist toplumlarda yaşayan birçok başka kimse tarafından taklit edilmiştir. Metinlere göre taklit bazen şamana rağmen gerçekleşir, bazen ise bizzat şaman tarafından öğretilirdi. Bunu kişisel olarak müdahale etmediği bazı ayinlere katılıyor olmasından anlıyoruz. Amaçların -hayvanlar dünyası ile ilişkiye geçme- ve kullanılan araçların en ince ayrıntısına dek benzer oldukları dikkati çeken bir nokta. Çok eski zamanlardan beri tarih, hayvan biçimine giren ya da hayvanların gizli dilini öğrenebilen kimselerden söz eder; en çok da birtakım törenleri gerçekleştirmek için ya da ava gitmek için deri giysilere bürünmüş, tüyler veya boynuzlar takıştıranların adı geçer. Geyikleri avlamanın tek yolu olduğunu bildiğinden, şaman geyik postuna bürünüp onların çığlıklarını taklit ederek geyikler toplumuna girmek ister: bu şamanizm ile manevi düzeyde gerçekleşmenin maddi alana yansımasıdır. Kimi kez bir grup insan, kendilerini hayvan olduklarına inandırmaya çalışır ve bunun için de mimetizme başvururlar; islam öncesi uygarlığın mirası sayılabilecek, günümüz Türkiye'sindeki hayvansal danslar da hâlâ bu eski uygulamaları yansıtırlar. Sonunda yenen insanı yenilen hayvanla, hayvanın ismini insana verecek derecede özdeşleştiren, erotizm dolu, efsaneler ve kabile geleneklerinde alışılagelmiş bir mücadele olan, insanlarla yırtıcı hayvanlar arasındaki geleneksel mücadele, şamanın göğe yolculuğu sırasında düşman ruhlarla verdiği mücadeleye tekabül eder.

Eğer şamanı değişik birçok hayvanın temsili olarak düşünürsek, Sibirya ve Orta Asya'nın göçebe toplumları ile şamanizm arasında önemli bir koşulluk daha bulmuş oluruz. Gerçekten de, hayvan kökenci efsanelerin ve dönüşümle ilgili metinlerin (lycanthropie)[5] yanısıra, dikme taşlar veya kayalar üzerinde de, genellikle egemeni gösteren, birçok ögeden oluşmuş karma kişilere rastlıyoruz. Kimi heykelin vücudu insan, ağızı aslan, boynuzları geyik, saçları yılan biçiminde. Kimi prensin ayakları boğa ayağı, beli kurt beli, omuzları samur omuzu, göğüsü ayı göğüsü şeklinde. Şaman gibi bu kişiler de hem insan, hem hayvan yaşamını paylaşırlar. Bu, onların hâlâ ilişkide bulundukları bir veya bir kaç hayvanın soyundan geliyor olmalarının da yaptığı gibi, toplumdaki üstün konumlarını haklı çıkarıp öte yandan onları şamanlara rakip kılar. Daha önce de, diğer çalışmalarımızda, iki ayrı tutkuyu simgeleyen, şaman ile prens, kutsal görev ile imparatorluk arasındaki rekabete dikkati çekmiştik. Yalnız bunu şimdi daha iyi açıklayabiliyoruz. Totemci örgütlenmeye dayanan kabile toplumlar şamanizmin yeşermesi için en uygun zemindirler. Oysa merkeziyetçi imparatorlukların kuruluşunda totemizm kuşkusuz büyük bir engeldir. İmparatorlukların kurucuları bundan dolayı, vasallaştırdıkları toplumların totemlerini küçümseyip kendi totemlerini yüceltmek, onu hanedanın ve dolayısı ile hanedanın yönettiği tüm halkların koruyucusu, yani yüce hayvan atası şekline dönüştürmek zorunda kalmışlardır. Şaman totemizmi korur, fakat prens (ve yalnızca prens) totemizmi yenebiliyorsa, bu yalnızca Gök'ün oğlu olduğundan ve Gök ile yakın ilişkisi sayesinde göğe yolculuktan yoksun kalabildiğinden değil, her şeyden evvel bir hayvanın soyundan geldiğinden, kendini hayvanlaştıran özelliklere sahip olduğundan ve bu özelliklerden dolayı insan toplumunu tüm hayvan toplumlarına bağlayabildiğinden dolayıdır. Cengiz Han ile Kökötçü'nün temsil ettiği şamanist güç arasındaki kanlı rekabet de başka türlü açıklanamaz.

Altay şamanizmini yalıtılmış bir olgu olarak değil de, bir çok başka ögeyi de içeren tutarlı kültürel bir bütünün parçası olarak değerlendirirsek, şamanizmin hayvan biçimi ve eylemi egemenliğindeki göçebe toplumlar için, bu biçim ve hareket şekli ile ilişkiye geçebilmek, başka bir deyişle evrenselle ilişkiye girmek, insan varlığının sınırlılığından kurtulmak ve tehlikelerden korunmak için bir çözüm olduğunu görebiliriz. Şamanizm tekil tinsel bir deneyim, fakat hayvansal yaşam alanında bir deneyimdir.

Orta Asya ve Sibirya'da geçerli olan, daha geniş alanlara da yayılmış olması muhtemel bu olgu, şamanizme rastlanılan dünyanın başka bölgeleri için de geçerli midir? Bu şu anda tümü ile yanıtlayamayacağımız bir soru. Diğer uzmanların da kendi özel alanlarında hipotezimizin doğruluğunu sorgulamalarını dilerdik. Böylece şamanizm üzerine çalışmalar için yeni bir ufuk açılmış olurdu.

---

* Roux'nun bu makalesi, *synthèses* adlı derginin Brüksel, 1968 Temmuz-Ağustos 265/266'ncı sayısında, (41-46) sayfalarında yayınlanmıştır.

[1] Daha geniş bir açıklama için, bak. J.P.Roux, "faune et Flore sacrèes dans les societes altaiques", Paris, 1966.
Direy = Belli bir bölgede yetişen hayvanlar *(fauna)*.

[2] Burada, M.Eliade'nin "Le chamanisme et les techniques archaiques de l'extase" (Paris, 1951)'in okunması gerekli gözüküyor.

[3] Bazılarını *Anthropos* dergisinde: 53, 1958 (s. 133-142, 441-456); 54, 1959 (s. 401-432); 56, 1961 (s. 438-458); ve ortak bir eser olan: "Le monde du sorcier" (Paris, 1966), s.207-231'den derledik.

[4] Dikme taşlar ve yontulmuş kayalar için, bak. Appelgren-Kivalo, "Altaltaische Kunstdenkmaeler", Helsingfors, 1931.

[5] Burada insanın kurt biçimine dönüştüğünü anlatan metinler kasdediliyor (Çev.).

hil yayın

Divanyolu Işık Sok.
Ören Han No: 29 Sultanahmet/İSTANBUL

İLBER ORTAYLI

- İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı
- Tanzimattan Cumhuriyete Yerel Yönetim Geleneği
- İstanbul'dan Sayfalar (Çıkıyor)

KİTABİYAT

OSMANLI YAHUDİLERİ'NİN İLK TARİHÇELERİ

Dünyanın her bir köşesine yayılmış bulunan Yahudilerin tarihine ait ilk sistemli araştırmalar geçen asrın ortasına doğru çalışmalarını yayınlayan Heinrich Graetz ile başlar. 1853 ile 1877 arasında basılan onbir ciltlik Geschichte der Juden, von den ältesten Zeiten bis auf die Gegenwart (En eski devirlerden bugüne kadar Yahudilerin tarihi) bu hususta yeni bir çığır açan bir eser olarak nitelendirilebilir. Fransız devriminin etkisi altında bütün Batı Avrupa ülkelerinde medenî haklara kavuşmuş ve ona bağlı kalmakla birlikte dinlerinin icaplarını körü körüne ve harfiyen uygulamaktan uzaklaşmayı çağdaşlaşma ve batılılaşma sayan bazı aydın Yahudi çevreleri, geçmişlerini aydınlatan belgeleri incelemek ve derlemek gibi amaçlarla bazı kültür dernekleri kurmağa koyuldular. Örneğin Fransa'daki Société Scientifique Littéraire Israélite (Yahudi Bilimsel Edebî Derneği) ve Société des Etudes Juives (Yahudi Araştırmaları Derneği) bu devirde faaliyetlerine başlamışlardır.

1840 yılında Şam'da vukubulan "kan iftirası"[1] dolayısıyla durumu incelemek ve dindaşlarına yardımcı olmak üzre İstanbul'a gelen heyetin azalarından Adolphe Crémieux'nun etkisiyle, maddî ve manevî düzeyleri düşük görülen Yahudilere yardımcı olmak amacıyla 1860 yıllarında Fransa'da Alliance Israélite Universelle (Evrensel Yahudi Birliği) kurulmuş, birkaç yıl içinde Osmanlı İmparatorluğu'nun birçok kentinde okullar açılmıştı. Bunlarda öğetimin önemli bir kısmı Fransızca yapıldığından, Osmanlı Yahudilerinin büyük bir kısmı yavaş yavaş Fransız kültürüne bağlanmaya başladılar.[2] Sözkonusu okullara öğretmen yetiştirmek gayesiyle Alliance 1867'de Paris'te Ecole Normale Orientale'i (Doğu bilimler Yüksekokulu) kurdu. Osmanlı İmparatorluğu'ndaki okullardan mezun olan birçok yetenekli genç böylece Fransa'da kendilerine bir meslek ve emin bir gelecek sağlayan bir yüksekokula devam etme fırsatını buldular. Bunlardan bazılarının, Fransa'daki Yahudi çevrelerinin ilgisini çeken sorunlara eğilmesi, Osmanlı İmparatorluğu'na döndüklerinde de bu konuları dile getirmeleri doğaldı.

Bu yolda Türkiye'de ilk faaliyet gösterenlerden Abraham Danon 1857 yılında Edirne'de doğdu, ilk tahsilini babasından aldıktan sonra Edirne'nin iki ünlü ruhanî okulundan birine, iki asırlık *Geron Yeşivası*'na[3] devam etti. Araştırmacılığa yine Edirneli olan şarkiyatçı Joseph Halévy tarafından sürüklendi, kendi gayretiyle Fransızca, İngilizce ve Almanca öğrendi. 1891'de Edirne'de bir ruhanî okulu kurdu ve *Alliance* 1898'de İstanbul'da böyle bir okul kurmağa karar verdiğinde bunun idaresi kendisine teklif edildi. Bu arada, 1908'de İkinci Meşrutiyet'in ilanından sonra Kaymakam sıfatıyla Hahambaşılığı[4] yöneten Moşe ha-Levi Efendi görevinden çekilmeğe zorlanınca, bu makama yerleşmek hevesine kapıldı - nevar ki, karşısına rakip aday olarak öz damadı Hayim Nahum Efendi çıktı. Aralarındaki çatışma bir hayli tatsız bir şekilde geliştikten sonra Paris'teki ruhanî okulu mezunu Nahum Efendi Hahambaşılığa getirildi. Danon müdürlük görevine 1917'de okul kapanıncaya kadar devam etti, daha sonra yerleşerek *Alliance*'ın *Ecole Normale Orientale*'inde İbranice profesörlüğüyle geçimini temin etti ve 1925'te ölünceye kadar tarih incelemelerini sürdürdü.

Daha Edirne'deyken Avrupa'daki Aydınlanma hareketinden etkilenen Abraham Danon, *Hevrat Şomrey Tuşiya* (Bilgi Dostları Derneği) ya da *Dorşey Haskala* (Aydınlığı Arayanlar) derneğini ve *Yosef ha-Da'at* (veya Yahudice[5] adıyla *El Progreso* - İlerleme) gazetesini kurmuştu. Gayesi Doğu Yahudileri hakkında bilgi toplamak ve yayınlamak olan bu gazetenin ilk sayısı 1888'de çıktı; makaleler genellikle İbranice, Yahudice ve Türkçe olarak basılmaktaydı. Bunun dışında yabancı ülkelerde yayınlanan çeşitli dergilerde de Danon'un makalelerine rastlanmaktadır.[6] Ayrıca Türkçe yazılmış olan *Mebahisi Lisaniye ve İştikakiye* ile İbranice *Maskil Leidan* (Çağlar Boyunca Aydınlar) ve *Toledot Benci Avraham* (İbrahim Oğullarının Tarihi) adlı kitapları vardır - ki bu sonuncusu Théodore Reinach'ın *Histoire des Israélites* (Yahudiler Tarihi) eserinin birçok Yahudi tarihçinin yazılarıyla genişletilmiş bir çevirisidir. Bunlardan başka bir Fransızca-İbranice-Fransızca sözlük, Paris'teki Ecole Nationale des Langues Orientales Vivantes kütüphanesindeki şark el yazmaları kataloğu ve birinci-beşinci asırlar arasında yaşamış olan önemli Yahudi din bilginleri biyografisi hazırlamış, fakat yayınlatamadan vefat etmiştir.

Abraham Danon'un en kalıcı eseri şüphesiz tarihî araştırmalarını derleyen yazılarıyla Yahudice hakkındaki çalışmalarıdır. Son yıllarda yayınlanan Türkiye Yahudileri'nin iktisadî ve sos-

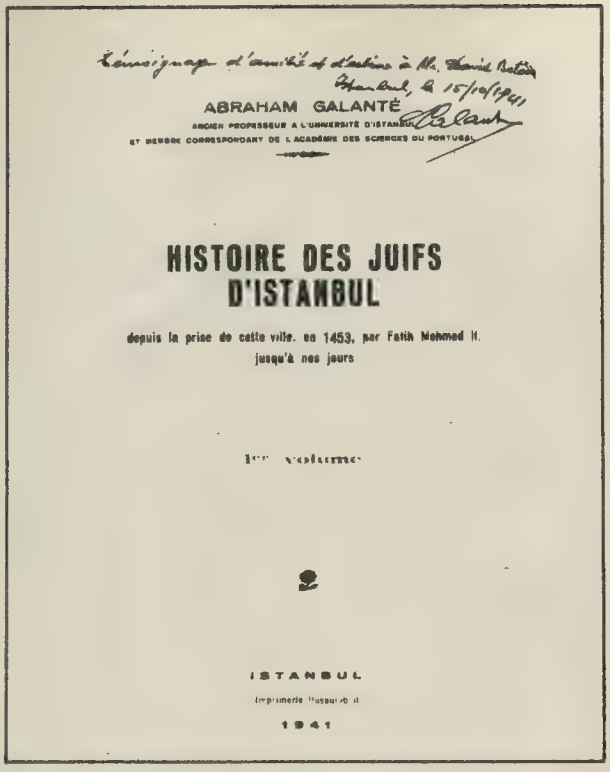
Témoignage d'amitié de l'auteur à M. David Fresco
Istanbul, le 15/10/1941
ABRAHAM GALANTÉ
ANCIEN PROFESSEUR A L'UNIVERSITÉ D'ISTANBUL
ET MEMBRE CORRESPONDANT DE L'ACADÉMIE DES SCIENCES DU PORTUGAL

HISTOIRE DES JUIFS D'ISTANBUL

depuis la prise de cette ville, en 1453, par Fatih Mehmed II, jusqu'à nos jours

1er volume

ISTANBUL

1941

yal tarihiyle ilgili nice çalışmanın bunlara çok şey borçlu olduğuna şüphe yoktur - nitekim Gershom Sholem, Zvi Ankori gibi tarihçiler bunları kaynak göstermektedirler. Ayrıca, Edirne yöresinden başlayarak bütün Türkiye'de toplamış olduğu ve 1896'da *Revue des Etudes Juives*'de yayınladığı *Receuil de Romances Judeo-Espagnoles Chantées en Turquie* (Türkiye'de Söylenen Yahudice Şarkılar Derlemesi) Ortaçağ İspanyolcasıyla Yahudice arasındaki ilişki bakımından son derece önemli bir belgedir.[7]

Türkiye Yahudilerinin tarihiyle ilgilenmiş, bu konuda önemli bir kaynak bırakmış diğer bir araştırmacı da - 1897 yılında İstanbul'a Essai sur l'histoire des Israélites de l'Empire Ottoman depuis les origines jusqu'à nos jours (Başlangıçtan Günümüze Kadar Osmanlı İmparatorluğu Yahudilerinin Tarihi Üzerine Bir Çalışma) adlı oldukça geniş kapsamlı bir eseri tamamlayarak aynı yıl Paris'te baskıya vermiş olan - Moise Franco'dur. Önsözden bu çalışmaya *Société des Etudes Juives*'in kurucularından tarihçi ve yazar Isidore Loeb tarafından sevkedildiği ve bu şahsın çalışmayı yönettiği anlaşılmaktadır. Yine aynı yerde yazarın özellikle ondokuzuncu yüzyılla ilgili kısmın hazırlanması sürecinde Osmanlı İmparatorluğu'nda yayınlanmış on bin kadar Fransızca ve Yahudice günlük gazeteyi gözden geçirdiği, ayrıca yine Osmanlı İmparatorluğu'nda asırlar boyunca Yahudi yazarlar tarafından yayınlanan eserlerin bir kaynakçasını oluşturmak için İstanbul kütüphanelerindeki İbranî harfleriyle basılmış sekiz bini aşkın kitabı incelediği belirtilmektedir. Franco'nun eseri çağdaş bir tarih anlayışına belki pek uymamakla birlikte, Osmanlı topraklarında yaşamış Yahudilerin tarihçesini tek bir kitapta toplayan ilk eser olması bakımından ilginç ve önemlidir. Yine kaydedilmelidir ki, konuyla ilgilenen çağdaş tarihçilerin hepsinin bu esere başvurmak zorunda olduklarına şüphe yoktur.

İlginçtir ki, Türkiye'deki Yahudilerin tarihine ait dev eseri hazırlayan kişi, Osmanlı İmparatorluğu'nun İstanbul, Edirne, İzmir, Selânik gibi başlıca Yahudi merkezlerinden birinde değil, bugünkü Türk-Bulgar sınırına yakın ve o zamanlar Edirne'nin gölgesinde varlığını sürdüren Rusçuk gibi küçücük bir şehirden çıkıvermiştir. Salamon Rozanes 1862 yılında doğmuş, ilk tahsilini hem haham, hem din bilgini, hem tüccar, hem de banker olan babası Avraham Rozanes'ten almış, din eğitimini -daha sonra Cumhuriyet Türkiye'sinin ilk Hahambaşısı olacak olan- Rav Hayim Becerano'nun yanında ilerletmiş ve Rusçuk'ta kurulan Fransız okuluna kaydolmuştur. Türk-Rus savaşında Rusçuk, Rus hücumlarının tehlikesi karşısında kalınca ailesiyle birlikte o zamanlar Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nun egemenliği altında bulunan Zemlin'e gitmiş olan Rozanes, o sırada Almanca öğrenmeğe koyulmuştur. 1879'da babasının vefatından sonra ailenin geçimiyle uğraşmağa çalışmış, ancak bir yıl sonra iş seyahati sırasında haydutların saldırısına uğrayarak ağır yaralandıktan sonra iyileştiğinde hasta döşeğinde etmiş olduğu bir yeminden dolayı iş hayatını yavaş yavaş terk etmeğe başlamıştır. Devamlı yolculukları esnasında Rumence, İtalyanca ve Yunanca da öğrenmiş olan Rozanes, hayatının geri kalanının en değerli saatlerini araştırmalarına vakfetmiştir.

1890'dan Haham Abraham Danon ve gazeteci David Fresko İstanbul'da *Société d'Etudes Juives de l'Empire Ottoman*'ı (Osmanlı İmparatorluğu Yahudi Araştırmaları Derneği) kurmağa çalıştıklarında yanlarında Rozanes'i buldular; ancak bu teşebbüsleri sonuçsuz kalınca, on yıldır devam eden araştırma faaliyetlerini sürdüren Rozanes, Osmanlı Yahudilerinin tarihçesini günümüze dek en geniş şekilde yansıtan büyük eserini tamamlamayı başarmıştır. Geçim derdiyle zamanının ancak bir kısmını bu konulara ayırabildiğinden, İbranice yazılmış olan *Divrei Temei Yisrael be-Togarmah* (İsrailoğullarının Türkiye'deki Yaşantılarının Tarihi) adlı eserinin ilk cildini 1907'de bastı, ikinci cilt 1909'da, üçüncüsü ise 1912'de yayınlandı. Geriye kalan üç cilt *Korot ha-Yahudim be-Turkiyah ve Arzot ha-Kedem* (Türkiye ve Doğu Ülkelerindeki Yahudilerin Tarihi) adıyla 1930-1945 yılları arasında basılabildi. Son derece geniş kaynaklarıyla bu eser halen Türkiye'deki Yahudilerin tarihini aydınlatan en ayrıntılı başvuru kitabıdır. Rozanes ayrıca 1885'te eski İbranî sikkeleri hakkında bir çalışma, Bulgaristan Yahudileri tarihine dair Romence bir kitap, Yahudice yazılmış bir Rusçuk Yahudileri tarihçesi, Rozanes ailesinin Fransızca bir tarihçesi, 1929'da ilkel insanın diliyle ilgili İbranice bir filolojik eser ve ayrıca bütün bu dillerde çıkan kültür ve tarih dergilerinde o yörenin Yahudileriyle ilgili birçok yazı yayınlamıştır. Hayatının sonlarına doğru Sofya'ya yerleşen Rozanes, oradaki Yahudi cemaatinin kütüphanecisi olarak çalıştı ve bu sıfatla Selânik yangınından önce, Sabbetay Sevi müridlerinin[8] kütüphanesini gezen ve kül olmadan önce buranın kataloğunu hazırlayan tek kişi oldu. Salamon Rozanes 1938'de Sofya'da vefat etti.

Osmanlı İmparatorluğu'ndan çok yakın geçmişte kopan ve Osmanlı tarihinin son yüz elli yılına ilerici akımlarıyla renk katan Selânik şehrinin de Türkiye Yahudilerinin tarihinde önemli bir yeri vardır ve dolayısıyla Selânik Yahudilerinin tarihçesi Joseph Nehama'dan burada söz etmek gerekmektedir. 1880'de doğan Nehama, kültürü bakımından şüphesiz *Alliance Israélite Universelle*'in bir ürünüdür: *Alliance*'ın *Ecole Norma-*

le Orientale'inden mezun olduktan sonra Selanik'e dönmüş, yine *Alliance*'ın Selânik'teki okulunda önce hocalık, sonra müdürlük etmiş, yaşının ilerlemesi üzerine de önce *Alliance*'ın Yakın Doğu'daki okullarının müfettişliğini yapmış, nihayet Paris'te Merkez Komitesi üyeliğine getirilmiştir. 9 Nisan 1941 günü Selânik Alman orduları tarafından işgal edilince Atina'ya kaçabilmesine rağmen, Nehama'nın kitaplığı ve arşivleri ne yazık ki, Almanlar tarafından imha edilmiş, kendisi de sonradan Atina'da yakalanarak Bergen-Belsen temerküz kampına yollanmıştı. 1944'te kamptan döndüğünde 1935'ten beri Fransızca olarak çıkmakta olan *Histoire des Israélites de Salonique* (Selânik Yahudileri Tarihi) adlı eserinin ilk dört cildi -ilk ikisi Selânik'te, diğerleri ise Paris ve Selanik'te olmak üzere- yayınlanmıştı; 1937'de baskıya hazır bulunan beşinci cilt ise ancak 1959'da Alman hükümetinin Yahudi savaş kurbanlarına ödemek zorunda bırakıldığı tazminattan ayrılan bir fonla yayınlanabildi. Son iki cilt ise 1978'de, yani yazarın ölümünden yedi yıl sonra savaştan geriye kalan küçük Selânik Yahudi Cemaati tarafından basıldı. Fakat Joseph Nehama'nın çalışmaları bu kapsamlı eserden ibaret değildir: Sabbetay Sevi ve müridleriyle ilgili Paris'te basılmış bir kitabını, Selânik'in jeopolitik durumuyla ilgili yine Paris'te 1920'de çıkan bir diğer kitabını, Nazi'lerin Yunanistan işgalinde kurban ettikleri Yahudilerin -Fransızca- hatırasına yazılan üç ciltlik eserin ikinci cildini -ki bunun Yunanca bir çevirisi de yayınlanmıştır- ve nihayet Nehama'nın ölümünden sonra İspanya Yüksek İlmî Araştırmalar Konseyi'ne bağlı olan Madrid'deki Arias-Montano Enstitüsü tarafından yayınlanan altı yüz sayfalık geniş Yahudice sözlüğünü anmak gerekir.

Türkiye Yahudilerinin tarihiyle ilgili çalışmalarıyla çeşitli çevrelerde en geniş etkileri olan kişi hiç şüphesiz Abraham Galante'dir. Doğu Yahudiliğine birçok bilgin, yazar ve din adamı vermiş olan Galante 1873 yılında Bodrum'da doğdu; on yaşında iken babasının Dodos'a tayini üzerine dört yıl orada okudu, Bodrum'a dönüşünde Rüşdiye'ye, daha sonra da İzmir İdadisi'ne devam etti. 1895'te ise Rodos'ta özel Tifert İsrael (İsrail'in Şanı) okulunu açtı, ancak bu atılımında başarı sağlayamadı ve iki yıl sonra okulu kapatmak zorunda kaldı. Bu arada Rodos İdadisi'nde Fransızca ve Matematik öğretmenliğine başladı, ayrıca hükümet tarafından merkezi Rodos olan Cezayir-i Bahr-i Sefid (Ege ve Akdeniz Adaları) vilayetinin diğer okullarını denetlemekle görevlendirildi. Bunun yanısıra Rodos'taki yüksek dinî okula devam etmekte, Musevî dinî bilgisini ilerletmekteydi. 1902'de görevinden istifa ederek İzmir'e yerleşti ve Dar-ül İrfan okulunda Fransızca öğretmenliği yaptı, bu arada İzmir'de yayınlanan çeşitli gazete ve dergilerde yazılar yazmağa başladı.[9] Rodos yıllarından beri İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne kayıtlı olan Galante, bu bağlamdaki faaliyetleri dolayısıyla iki kez sürülme tehlikesi atlattı. Üzerindeki siyasal baskının artması üzerine Kahire'ye kaçtı, orada Fransızca yayınlanmakta olan *Progrès* (İlerleme) adlı günlük gazetenin yayın kuruluna girdi ve Sultan II. Abdülhamid idaresi aleyhindeki çalışmalarını sürdürdü. Aynı zamanda orada Türkçe çıkan *Meşveret, Şura-yı Ümmet* ve *Şura-yı Osmaniye* ile İskenderiye'deki *Doğru Söz* gazetelerinde devrimci yazılar yazdı. Siyasî baskıdan dolayı Mısır'a geçmiş olan birçok Genç Osmanlı Yahudi düşünürünü etrafına toplayarak özellikle Genç Türklerden Ahmet Rıza Bey'in desteğiyle- İmparatorluktaki Yahudi topluluğunu temsil etmeyi ve siyasal görüşlerini dile getirmeyi amaçlayan *Comité Israélite d'Egypte* (Mısır Yahudi Komitesi) derneğini kurdu. Bunun en önemli işlevi Osmanlı topraklarına yasak Genç Türk yayınlarını sokmak oldu.

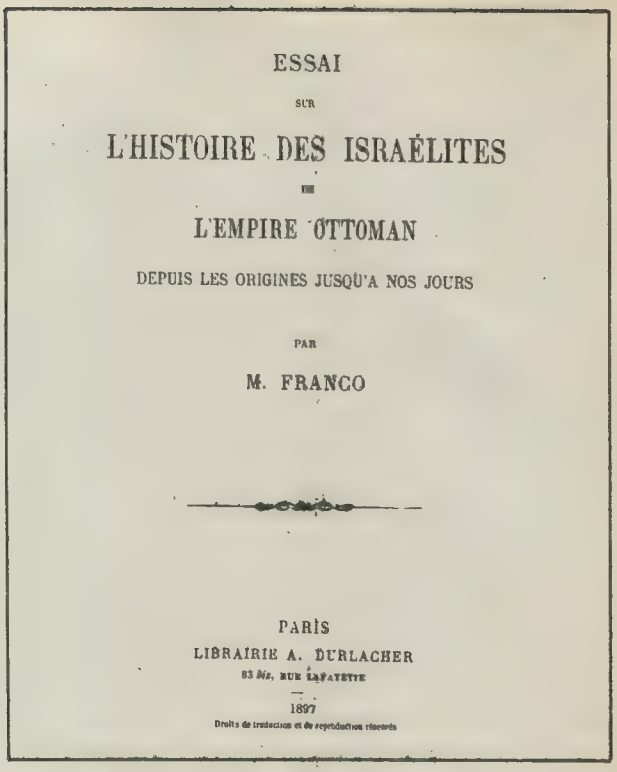
ESSAI

SUR

L'HISTOIRE DES ISRAÉLITES

DE

L'EMPIRE OTTOMAN

DEPUIS LES ORIGINES JUSQU'A NOS JOURS

PAR

M. FRANCO

PARIS

LIBRAIRIE A. DURLACHER

83 *bis*, RUE LAFAYETTE

1897

Droits de traduction et de reproduction réservés

1907 yılında Ahmet Rıza Bey başkanlığında Paris'te faaliyet gösteren İttihat ve Terakki komitesi, Prens Sabahattin liderliğindeki liberal grubu ve Malomyan başkanlığındaki Ermeni Devrimci Federasyonu, Osmanlı sınırları dışındaki tüm devrimci komite ve gruplarını bir kongrede toplamak fikrini ortaya attılar. Aynı senenin son günlerinde toplanan bu Kongte'ye *Comité Israélite d'Egypte* de katıldı. Bu arada Kahire'de *La Vara* (Değnek) adlı Yahudice onbeş günlük bir dergi yayınlamağa başlamışlardır ki, 1905-1908 arasında 65 sayısı çıkmıştır. Galante, bu dergideki yazılarında Osmanlı İmparatorluğu'ndaki büyük Yahudi topluluklarının cemaat idarecilerine ve Abdülhamid'e bağlılığı ile tanınan Hahambaşılık Kaymakamı Rav Moşe ha-Levi Efendi'ye karşı kesin tutumuyla ün saldı. İkinci Meşrutiyet'in ilanının ardından kısa bir süreliğine İngiltere ve Almanya'ya gittikten sonra İstanbul'a döndü ve Bahriye Nezaretinde tercümanlığa atandı, bu arada Türkçe ve Yahudice basına katkıda bulunmağa devam etti. I. Dünya Savaşı'nın başında Osmanlı Hükümeti Dar-ül Fünun'u yeni esaslara göre yeniden kurma kararı alınca Almanya'dan on yedi profesörün getirilmesini sağladı, bu arada gelenlerden Samî dilleri profesörü Bergstrasser'in yanına yardımcı tayin edildi. Harbin sonunda Bergstrasser Almanya'ya döndüğünde Samî dilleri kürsüsü kaldırıldıysa da, Glante Eski Doğu uygarlıkları tarihi profesörlüğüne atandı ve 1933 Dar-ül Fünun *tasfiyesine kadar* bu görevde kaldı.

Savaşın sonundan itibaren Galante tekrar siyasetle ilgilenmeğe başladı ve 1943'te Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne Niğde milletvekili olarak katıldı,

Üniversitelere özerklik tanıyan 1946 Üniversiteler Kanunuyla yakından ilgilendi, Meclis çalışmalarına devam etti. İki devre milletvekilliği yaptıktan sonra siyasetten çekilerek İstanbul'un Kınalı adasında kendini çalışmalarına verdi ve 1961'de orada vefat etti.

Bu renkli ve çok yönlü hayata rağmen Galante hacimli bir külliyat bırakti: daha 1946-7'de yazılan bir biyografisinde kırk kadar eserden söz edilmektedir ki, bu listenin çok eksik olduğuna şüphe yoktur.[10] Bunlar arasında Türkçe olarak yazdığı *Hammurabi Kanunu, Küçük Türk Tetebbüler, Üç Samî Vâz-ı Kanun: Hammurabi, Musa, Muhammed, Hitit Kanunu, Asur Kanunu, Bodrum Tarihi, Ankara Tarihi, Niğde ve Bor Tarihi,* bunların yanısıra Türkiye Yahudileriyle ilgili olan *Türkler ve Yahudiler, Vatandaş Türkçe Konuş, Türk Yahudisi, Fatih Sultan Mehmet Zamanı'nda İstanbul Yahudileri* anılmağa değer. Türkiye Yahudileri konusunda yirmi beşi aşkın Fransızca makalesi, iki ciltlik *Histoire des Juifs d'Anatolie* (Anadolu Yahudileri Tarihi), yine ilk ciltlik *Histoire des Juifs d'İstanbul* (İstanbul Yahudileri Tarihi) ve *Documents officiels Turcs concernani les Juifs de Turquie* (Türkiye Yahudileriye İlgili Resmî Türk Belgeleri) ve daha nice eseri vardır ki, bugünkü araştırmacı için vazgeçilmez kaynaklardır. Bunların yanısıra hayatının çeşitli devrelerinde siyasî gazetelerde yazmış olduğu sayıları bir hayli kabarık araştırma ve incelemeleri de unutulmamalıdır. Galante'nin başlıca Fransızca yazıları son aylarda tıpkıbasım olarak yeniden piyasaya çıkmışlardır. [11]

Bir hayli eskimiş olmasına rağmen son yıllarda tekrar basılmış olan Franco'nun kitabından başka Türkiye Yahudileri hakkında konuyu tümüyle kapsayan tek bir çalışma bulmak mümkün değildir. Rozanes'in eserini bulmak son derece güçtür, üstelik kullandığı ağır İbranice, dili bilenler için bile bir sorun teşkil etmektedir. Yakın dönemde Kudüs İbranî Üniversitesi tarafından yayınlanan Türkçe kısa bir teksir hiç olmazsa Türkiyeli okurların ihtiyacını karşılayabilir ama, asırlar boyunca çok büyük bir Yahudi nüfusunu barındırmış olan Türkiye'nin tarihinin bu önemli yanının düzenli bir araştırma konusu edilmesi gerekmektedir.

Böyle bir çalışma için malzeme mevcuttur: Yukarda anılan araştırmacılar, çağdaş bir tarih anlayışıyla konuya eğilen tarihçilere gerekecek olan belgelerin birçoğunu derlemişlerdir. Başvurulması gereken iki ana kaynak daha vardır ki, ilki Türkiye Yahudilerinin sosyal ve iktisadî durumunu yansıtan Haham yargıları *(responsa)*[12], diğeri ise Osmanlı dönemi arşivlerinde bulunan ve henüz yeterince incelenmemiş olan çeşitli belgelerdir. Bu doğrultuda çalışmalar başlamıştır da: Bir yandan T.C. Başbakanlık Arşivlerindeki araştırmalarıyla yeni bir çığır açmış olan Uriel Heyd ve Bernard Lewis ve bu çalışmaları sürdüren Mark Alan Epstein; ve öte taraftan *responsaları* kaynak alan Morris Goodblaat ve Aryeh Shmuelevitz kayda değer. Bu araştırmacılar ise gerek Ömer Lutfi Barkan, Halil İnalcık ve İsmail Hakkı Uzunçarşılı gibi Türk tarihçilerine, gerekse yukarıda kısaca sözkonusu edilen Yahudi tarihçilerine müracaat etmek gereğini duymuşlardır.

Giacomo SABAN

---

[1] "Kan iftirası", ortaçağdan beri Hıristiyan dünyasında yaygın olan ve özellikle ondokuzuncu yüzyılda Osmanlı Hıristiyanları arasında da yayılmağa başlayan, Yahudilerin "hamursuz bayramı"nda yedikleri mayasız ekmeğe katlettikleri bir Hıristiyan çocuğunun kanını eklediklerine dair asılsız bir rivayettir. Bu iftira dolayısıyla İspanya, Polonya ve Rusya gibi ülkelerde her yıl büyük ölçekli Yahudi katliamları vukubulmuş, ancak o ülkelerde devletin bu eylemleri desteklemesine karşın Osmanlı devleti bunların önüne geçmek için elinden geleni yapmıştır.

[2] Bugün bile Türkiye Yahudileri arasında Fransızcanın önemli bir yeri vardır. Ondokuzuncu yüzyılda çok-dilli (poliglot) birtoplumun yaratılması konusunda ileride yayımlayacağımız Aron Rodrigue'in makalesine bakınız.

[3] *Yeşiva,* özellikle sözlü hukuk *(Talmud)* ve rabbanî öğretilerin okutulduğu geleneksel Yahudi dinî okullarına verilen addır.

[4] Hahambaşılık, bazı iddialara göre Fatih Sultan Mehmed tarafından kurumsallaştırılan ve Yahudi cemaatinin dinî ve toplumsal liderliğini yürüten bir makamdır.

[5] Yahudice, Yahudilerin dinî dili olarak kullanılmağa devam eden İbranice'den farklı olarak, genellikle İbranî harfleriyle yazılmakla birlikte Ortaçağ İspanyolcası'ndan türemiş olan bir dildir; hem konuşulduğu bölgedeki yerel dillerden, hem İbranice'den kelimeler de içerir.

[6] *Revue des Etudes Juives, Zeitschrift für Romanische Philologie, Journal Asiatique, Revue Hispanique, Revue d'Ethnographie, Jewish Quarterly Review* gibi.

[7] Bkz. Abraham Galanté, *Histoire des Juifs d'İstanbul depuis la prise de cettę ville, en 1453, par Fatih Mehmed II, Jusqu'à nos jours* (1453'te Fatih Mehmed II Tarafından Fethinden Günümüze Kadar İstanbul Yahudileri Tarihi), (istanbul: Hüsnütabiat Matbaası, 1942), c2, s99-100.

[8] Sabbetay Sevi (1626-1676) Mesihlik iddiasıyla ortaya çıkan, aslen İzmirli bir din adamıdır. Padişahın baskısıyla Müslümanlığı kabul etmiş ve çoğu Selânik'te olan müridlerinin bir kısmı bir süre sonra topluca din değiştirmişlerdir. Türkiye'de "Dönme" olarak bilinen bu topluluk hakkında gelecek sayılarımızda bir inceleme okuyacaksınız.

[9] Bunlar arasında *Hidmet* ve *İzmir* adlı Türkçe gazeteler, *La Buena Esperansa, El Novelista, El Meserret* gibi Yahudice gazeteler, Rumca *Harmonia,* Fransızca *La Reforme* ve Paris'te çıkan *Revue Pedagogique* anılmağa değer.

[10] Abraham Elmalech, *Le Professeur Abraham Galante:* sa vie et ses oeuvres (Profesör Abraham Galante: Hayatı ve Eserleri), İstanbul: Nam Basımevi, 1946-7), s.51-87

[11] *Histoire des Juifs de Turquie* (Türkiye Yahudileri Tarihi), 9c., (İstanbul: Editions İsis, t.y.). Abraham Galante hakkında fazla bilgi için yukarda anılan eserden başka bkz. Albert Kalderon, *Abraham Galante: a Biograhpy* (Abraham Galante: Hayat Hikâyesi), (New York: Sepher-Hermon Press, 1983).

[12] Bunlar yetkililerin Musevî hukukuyla ilgili her konudaki türlü sorulara verdikleri cevaplar olup İslâm'daki fetvalara hem biçim, hem içerik bakımlarından çok benzerlik gösterirler.

"TÜRKE, WEHRE DICH!" (EY TÜRK, KENDİNİ SAVUN!)

Geçen Yüzyıl'ın sonunda yazılmış bir kitabın adı bu. Fakat işlediği konuların hemen tamâmı; siyâsî, askerî, sosyal ve kültürel açılardan olsun, Türkiye'nin Batı ile ilişkileri açısından olsun güncelliklerini öylesine korumuşlar ki bâzı pasajlarını çıkarıp 'geçen ay yayınlanmış' deseniz inanılabilir. Târihçi bir Alman arkadaşımın benim hayrıma Batı Berlin'deki Prusya Devlet Kütüphânesi'nde (Preussische Staatsbibliothek) keşfettiği bu kitabın oradaki nüshası, 1898 Leipzig bakısı ve ikinci basım. "Rengersche Buchhandlung" çıkarmış. Yazarı Dr. Hans Barth. Önsözden ve yazarın, son sayfalarda reklâmı edilen öbür kitaplarından anlıyoruz ki, Dr. Hans Barth, o zamanki bir veya birkaç Alman gazetesinin İtalya, Yunanistan ve Osmanlı İmparatorluğu muhâbiriymiş. Günlük gazeteciliğin yanısıra hacimli politikacı biyografileri, gezi notları ve inceleme kitapları da yazmış. O devrin bütün tahsilli kimseleri gibi iyi Fransızca, ayrıca Grekçe ve Latince, sonra İngilizce ve İtalyanca, üstelik Türkçe biliyormuş. Dr. Hans Barth hakkında ansiklopedilerde bilgi bulamadım. Başka Barth'lar var, ama o yok. Ancak "Türke, wehre dich!"in (en azından) iki basım yapmış olması

ve öbür kitapları, asır dönümü yıllarında adı sanı bilinir bir yazar olduğu yolunda bir ipucu. Beni doksan küsur yıl sonra hayran bırakan yanı, genellikle Türkler ve o çağın dünya siyâseti konularındaki derin bilgisi yanısıra, parlak analizci zekâsı üstün mizah ve hiciv yeteneği, bir de yaman polemikçiliği. Son derece zor konuları âdetâ bir mâcerâ romanı akıcılığıyla anlatmayı bilen, üstelik her iddiasının da belgelerini ortaya koyan Barth'ı Türkiye'de bilen var mı acaba? Belki bir iki araştırmacı biliyordur. Fakat meselâ Ermeni ve Yunan Meseleleri gibi konularda yıllardır yazı yazan, radyo ve tv programı hazırlayan bir kişi olarak ben bile - hem de Almanya'da yaşamama rağmen- yeni öğrendiğime göre bilenlerin sayısı çok değildir sanıyorum. 'Merâmımızı kimselere anlatamıyoruz!' diye yıllardır dövünen bir toplum ve devlet olarak "Türke, wehre dich!" in bir faksimile basımını hâlâ yapıp Almanca konuşulan ülkelerde dağıtamamış olmamız, sonra bu metni İngilizce, Fransızca, İspanyolca ve Arapça gibi büyük dillere çevirip yayınlamayışımız üzücüdür. Ama bundan sonra da yapılabilir. Gazetelerin yazdığına göre yurtdışı tanıtması için yeni fon kuruluyormuş ve burada her yıl yedi sekiz milyar lira toplanacakmış. Korkarım ki, o paralar da yeni yurtdışı görevleri icâdına yarayacak. Kaldı ki yeni fon kurulması bile gereksiz. Yıllardır yazıyorum, hiçbir işe yaramayan basın-yayın temsilcilikleri lâğvedilse, oradan tasarruf edilen maaş ve büro masrafları da en azından yedi sekiz milyar lira tutar. Konuyu dağıtmak niyetinde değilim. Ama hepsi birbirine bağlı bunların. Bizimki var-yoksulluğu. Yalnız o fonlar ve komisyonlar kuruladursun, Dışişleri Bakanlığı az bir gayretle tek başına bu dediğim işin üstesinden gelebilir. İlgilenen olursa diye kayıt numarasını da yazayım:

"Preussische Staatsbibliothek, Berlin, Üi, 5480/Z"

Kitabın içeriği

Kitap, iki ana bölüm ve toplam 32 alt bölümden oluşuyor. Ayrı numaralanmış dört sayfalık önsözüyle berâber 280 sayfa. Birinci ana bölümün adı "Sekizinci Haçlı Seferi", ikincisininki "Kültür milleti olarak Türkler".

Birinci ana bölümde şu alt bölümler var:

1- Türklere karşı fesatçılığın kökenleri
2- Ermenilere karşı "mezâlim"
3- Lepsius-Nâme yâhut Papaz Lepsius'un kenar mahalleler için romanı
4- İngiltere'nin kanlı cinâyeti
5- Katliâm değil isyan
6- Ayaklanma ve bastırılması
7- Hınçak'ın mücrimler galerisi
8- "Konsolosluk raporları" nâm zırtaposluklar
9- Türkiye'deki Ermenilerin durumu
10- Girit sahtekârlığı
11- Matbuat yalanları endüstrisi
12- Fil-Helenik kütle sarhoşluğu
13- Garibaldi Junior yâhut Yunanistan'a sosyetik gezi
14- Solon'un torunları
15- Tesalya maskaralığı
16- İngiliz "Politikası"
17- Hıristiyan mezâliminin bir antolojisi

İkinci ana bölümse şöyle devâm ediyor:

18- Hoşgörü Milleti
19- Türk İmparatorluğu'nda Hıristiyanlar
20- Türk millî karakteri
21- İslâmiyet ve edeb
22- Türk köylüsü, milletin çekirdeği
23- Osmanlıların kültür faaliyetleri
24- "Kölelik" — demokrasi
25- Modern Türk kadını
26- Türk Edebiyâtı
27- Türk eğitim sistemi
28- Türk Ordusu
29- "Tanzîmât" yutturmacasının içyüzü
30- Türkiye'deki terakkî
31- Sultan Abdülhamid ve millî uyanış
32- Netice

Dr. Hans Barth kitabının kapağına Prens Bismarck'tan bir alıntı koymuş: "Türkler Şark'ın yegâne centilmenleridir."

Bir fikir verebilmek amacıyla "Netice" bölümünün tam çevirisini sunuyorum:

ERGO

Bu anlattıklarımızı toparlayacak olursak -inşallah okuyucularımızla berâber olmak üzere- şu netîcelere varırız:

Yakın çağlar târihinde, Türklere karşı periyodik olarak tekrarlanan tahriklerden daha haksızca, daha aptalca ve daha iğrenç başka hiçbir kitle çılgınlığı yoktur. Türk İmparatorluğu'nda hiçbir zaman bir "Hıristiyan Meselesi" ve Hıristiyanlara karşı dinleri dolayısıyla bir tâkîbât olmamıştır. Ermeni Meselesi Avrupa tarafından sun'î olarak yaratılmıştır.* O hâlde dökülen kanların vebâli sâdece ve sâdece o kendilerine Hıristiyan diyen, ama gerçekte politik muhârebe meydanının sırtlanlarından başka bir şey olmayanların üstünedir. Ermenilere karşı ve Girit'teki "mezâlim" diye yutturulmak istenen şeyler hiçbir şekilde, mâsum Hıristiyanların keyfî olarak boğazlanması değil, özenle hazırlanmış ve iyi organize edilmiş ayaklanmaların -çok şükür!- bastırılmasıdır. Bâzı başkaları da dâhil olmak üzere Şark'tan ulaşan hemen bütün gazete haberleri, İngiltere'nin menfaatine uydurulmuş tarafgîrâne Anglo-Grek yutturmacalarıdır, ki bunlar -tıpkı Ermeni Muhibbânı yâhut Helen Muhibbânı Hareketleri gibi arkasında İngiliz altınları olmaksızın asla dünyanın yarısını ayağa kaldıramazlardı. Türkiye yıllardan beri utanmazca bir entrika politikasının kurbânı olmaktadır ve bu politika, şimdiye kadar muhtelif inançlar arasında birlik, berâberlik ve sulhün hüküm sürdüğü Grand-Seigneur'ün Memâlikî'nde, Hıristos ve Hıristiyanlık adına bu ülkelerin iktisâden kanını emmekte, Hıristiyan teb'ayı profesyonelce tahrîk etmekte, onları meşrû makamlara yabancılaştırmakta ve araya nifak tohumları ekmektedir.

Yine gördük ki Türkler gerek millet ve gerekse devlet olarak şâyan-ı hürmettirler. Daha Hıristiyan Âlemi'nde dinsizlerin kızartıldığı dönemlerde bile, her türlü fanatizmden uzak, en geniş müsâmahayı tatbîk etmekteydiler. Hıristiyan teb'alarına hiçbir şekilde sataşmamakta, tam tersine onlara, üstelik askerlik hizmetiylé mükellef Müslümanlardan bile geniş avantajlar tanımaktaydılar. Gördük ki Bâb-ı Âli'den sökülen ("kurtarılan") Hıristiyan kavimler, "Türk boyunduruğu" altında çiçek açarken şimdi berbat vaziyettedirler. Türkler hem Şark için hem Avrupa için etnolojik bir zarûrettir, onların mevcûdiyeti olmaksızın Avrupa'nın Güneydoğusu'nda sürekli bir anarşi hüküm sürecektir.**

Temennî edelim ki mert Osmanlılar, Almanların yardımıyla, mâliyesini de tamâmen düzeltsin ve ekserîsinin büyük ödeme gücü olmasına rağmen hemen hiçbiri vergi ödemeyen Hıristiyan teb'asını, eskisine nazaran daha çok devlet yüküne ortak etsinler, ki bu Hıristiyan teb'a hâlen mâlî açıdan bütün öteki Avrupalı kavimlerden daha iyi durumdadır. Temennî edelim ki o hârika Türk, daha doğrusu Anadolu köylü unsurunu, yâni devletin en sağlam dayanağını, iktisâdî ve ictimâî bakımlardan kuvvetlendirip, gerekli kanunlarla Hıristiyan vurguncuların ve tefecilerin pençesinden kurtarsınlar. Temennî edelim ki içeriye ve dışarıya karşı *daha az müsâmahakâr* olsunlar: İçeride Hıristiyanlarla Müslümanları kanun karşısında eşit kılsınlar, yâni Hıristiyanların imtiyazlarını kısıtlasınlar. Dışarıya karşı ise şu konsoloslukların rezâletlerine ve kapitülasyonlar belâsına bir son versinler. Temennî edelim ki reâyayı "Türkleştirsinler", ama bunu dînî mânâda kastetmiyorum. Böyle bir Türkleştirme, Osmanlılığın, fikren ve iktisâden yeniden doğuş yönünde kaydettiği ilerlemeler dikkate alınırsa, gayrı-mümkün gözükmüyor. Ama her şeyden önce Türklere *zaman* temennî edelim! Öyle birkaç haf-

- ve o zaman, Bismarck'ın deyişiyle bu 'Centilmenler Milleti' bütün iftirâlara inat medeniyetin doruğunda olduğunu gösterecekti.

İşte kitap bu cümlelerle bitiyor. Sâdece bu sonsözü okuyanlar, Dr. Hans Barth'ın Almanlara iltimas geçtiği izlenimine kapılabilirler. Fakat öyle değil. Pek çok yerde Berlin'in politikasını da eleştirmekten geri kalmıyor. II. Abdülhamid konusundaki görüşleri de bâzı okuyanları öfkelendirebilir. Ama o satırların yazılmasından doksan şu kadar yıl sonra bugün bile, 'şeytan mıydı, melek mi?', diye milletçe birbirimize girmekte değil miyiz? Ve hâlâ Osmanlıca-Yeni Türkçe tartışması yapmıyor muyuz?

Ben kendi hesâbıma Dr. Hans Barth'ın bu kitabını büyük ilgiyle okudum. Zamânın pek çok bakımdan onu nasıl haklı çıkardığını ve yüz yılı aşkın süredir dünyânın ne kadar az değiştiğini gördüm.

Bremen, 7 Haziran 1985

Yağmur ATSIZ

---

* Burada Dr.Barth'ın bir dipnotu var: Bkz.: Lepsius, s.:117: "Avrupa politikası bir 'Ermeni Meselesi' yaratmadan önce bizzat Ermenistan'da bile böyle bir şey yoktu."

** Yazar buraya bir dipnotu koyarak biri Almanca öbürü Fransızca iki alıntıya yer vermiş: "Bütün noksanlarına rağmen kabûl etmek gerekir ki Türk İdâresi, bâzen, bir tarafı bâzen ötekileri okşayarak ustaca bir sistem yürütmeyi ve zıddiyetleri yumuşatıp millî rekabetlerin şiddetle patlak vermesini önlemeyi hârikulâde becermektedir. Belki de başka hiç kimse bu zor görevi böylesine muvaffakıyetle icrâ edemezdi. Söz sâhibi olmalarının en haklı gerekçesi budur. (...) Türk hâkimiyeti bugün ortadan kalksa ilgili milliyetlerden bir veya birkaçı, patlak verecek olan ırklar mücâdelesinde mahvolacakır. Sâdece hâlihazırdaki durum, hepsinin şimdilik idâme-i hayâtına imkân tanımaktadır." (Baron von de Goltz, 'Makedonya Gezisi')

"Sâdece Türklerin mevcûdeyeti bu büyük ırk ve milliyet prensiplerine saygıyı temîn edebilmektedir. (...) Sâdece Türk, bütün bu dilleri, dinleri ve ırkları birarada yaşatmaya yeterli bir tarafsızlığa sâhiptir." (Victor Bérard)

Yine gördük ki Türklerin, muhtevâ ve insânîlik bakımından başka hiçbir kültürün yanıbaşında kendinden utandırmayacak bir kültürleri vardı ve hâlâ vardır. Ve nihâyet bilmezlerle kötülerin o kadar kara çaldığı Sultan II. Abdülhamid, çağımızın en önemli devlet adamlarından ve en kabiliyetli politik beyinlerinden biridir - uygun makamda uygun adam. (Not: Bu *son cümleyi İngilizce oturtmuş muharririmiz.* Zâten kitapta zaman zaman böyle başka dillerde, tabiî Türkçe olarak da, neşeli ibâreler var ki okumayı daha keyifli kılıyor. Y.A.)

Galip Kemalî Söylemezoğlu:

"LE MARTYRE D'UN PEUPLE",

Le Turcs Demandent une Paix Juste,
Prompte et Durable,
Roma, 1 Ekim 1919;

"L'ASSASSINAT D'UN PEUPLE",

Roma, 1921.

Diplomatlık görevini 1902 ilâ 1922 yılları arasında dünyanın değişik yerlerinde yerine getirmiş olan ve 1918-1919 yıllarında mütareke yöneticiliği yaptıktan sonra, İzmir'in işgali üzerine bu görevinden istifa ederek iki yıllığına Roma'ya tatile giden Galip Kemalî Söylemezoğlu, bu sırada Fransızca iki kitap yazmıştır: O yıllarda Avrupa'da cereyan eden olaylara ve Kurtuluş Savaşı'na ilişkin Türk bakış açısını Avrupalılara tanıtmak, daha doğrusu *savunmak* amacını taşıyan, ayrıca bazı önemli mektuplar, telgraflar ve belgeler içeren *"Le Martyre d'un Peuple"* (Bir Milletin Kurban Edilmesi) ve onun devamı niteliği taşıyan *"L'Assassinat d'un Peuple"* (Bir Milletin Katli).

72 sayfadan oluşan *'Le Martyre d'un Peuple"*nün kapağında kitabın alt başlığını teşkil eden "Türkler âdil, âcil ve kalıcı bir barış istiyorlar" cümlesi, aslında her iki kitabin da ana sorununu dile getirmektedir.

Yazar, Birinci Dünya Savaşı'na gelindiğinde Türkiye'nin ne tür koşullar altında bulunduğunu, en iyi niyetlerle hareket etmesine rağmen Avrupalı güçlerce nasıl yanlış anlaşılıp aşağılandığını ve bu güçlerin çeşitli entrikalarına nasıl kurban gittiğini son derece duygusal ve dramatik, yer yer müstehzî, hatta -Avrupalılardan söz ederken- bazen alaycılığa bile varan bir dille anlatmaktadır. Bu arada yazarın öncelikle parmağına doladığı konulardan biri, "...savaş ve mütareke boyunca kılıçlarını çekerek Haçlı seferi ilân etmiş olan" Balkanlıların "Makedonya'da, Epir Bölgesi'nde ve Arnavutluk'ta 350 bin Müslümanı acımasızca katletmek konusunda tereddüt" etmemiş olmaları ve bunun sonucunda Türkiye'ye başlamış olan büyük göçün yarattığı sorunların nasıl giderilebileceğidir. Söylemezoğlu, kişisel olarak Aydın vilâyetindeki Rumlarla, Makedonya'daki Müslümanların gönüllü değiştokuşunu önermekte ve daha ziyade ilk kitabında bu konu üzerinde durmaktadır.

Bu kitapların yazılışında okuyucu kitlesi olarak Avrupalıların hedef alındığı, sadece kitapların yabancı dilde yazılmış olmalarından ve kitaplardaki sert ve sırasında Avrupalılara hitaben suçlayıcı dilden değil, ayrıca *"Le Martyre d'un Peuple"*nün 25 Eylül 1919'da yapılan ikinci baskısı (ilk baskı: 3 Temmuz 1919) vesilesiyle yazarın yazdığı önsözden de anlaşılabilir:

"Bu broşürü yeniden bastırmanın faydalı olacağını düşündüm. (...) Tüm dünya milletleri Şark'la ilgili meseleleri biraz daha gerçek yüzüyle görebilsinler; Osmanlı ulusunun dayanılmaz ızdıraplarını, haklı kaygılarını, ulusal idealini daha iyi tanıyabilsinler ve hiç bilinmeyen Osmanlı zihniyetinin ve hayatiyetinin yeni bir kanıtı olan ulusal hareketin baştaki nedenlerini ve kaçınılmaz sonuçlarını nihayet doğru bir şekilde anlayabilsinler diye, bu broşüre bazı belgeler de ekledim."

Görünüşe bakılırsa, Galip Kemalî bu amacında başarılı da olmuştur: Ünlü Alman tarihçi, oryantalist ve Türkolog Prof. Dr. Gotthard Jaeschke, *"Galip Kemalî Söylemezoğlu'nun Eserlerine Toplu Bakış"* adı altında yazdığı makalede (Bkz. *Tarih ve Toplum,* sayı 3, Mart 1984) konumuz olan iki kitaptan da söz ederek, zamanında bunların gerek yurt içinde ve gerekse yurt dışında yaptığı etkilerden bahseder.

Bu bilgilerin ışığı altında *"Le Martyre d'un Peuple"*nün sayfalarını çevirmeye başlayalım:

Kitabın aşağı yukarı ilk yarısı, yazarın kendi düşünce ve görüşlerine ayrılmış. Yazar, Damad Ferit Paşa'nın Osmanlı Delegasyon Başkanı aracılığı ile Paris Barış Konferansı'nda verdiği memoranduma karşılık, Clemenceau'nun 25 Haziran 1919 günü verdiği yanıta çatarak, daha ilk sayfadan okuyucuya fırtınalı, orasına burasına bol ünlem ve soru işaretleri serpiştirilmiş yazı üslûbunu tattırıyor. Kitabın bu ilk yarısının en etkileyici kısmı, yazarın Makedonya'daki Müslümanların durumunu inceleyişi (Galip Kemalî, bu konuya, bizzat Makedonya'ya bir yolculuk yapmayı göze alacak kadar dört elle sarılmış).

Bunu izleyen ve kitabın "Üçüncü Bölümü" başlığını taşıyan kısım, Balkan Savaşı'ndan sonra Yunan hâkimiyetine geçmiş olan Müslüman unsurlara yapılan baskıya ve Makedonya,

Trakya ve İzmlir'deki Müslüman ve Yunan nüfusun değiştokuşu ile ilgili müzakerelere ilişkin belgeleri içeriyor.

Bunlardan ilki, Bâbıâli'nin Osmanlı Büyükelçiliklerine yolladığı 26 Mart 1913 tarihli ve Yunan topraklarında yaşayan Müslümanların uğradığı zulmü anlatan genelge-rapordur.

İkincisi, Said Halim Paşa'nın Galip Kemalî'ye yolladığı ve Tâlat Bey'in, Yunan göçünün gerçek nedenlerini araştıran soruşturmasının sonuçlarını bildiren 27 Nisan 1914 tarihli telgraftır.

Ardından Galip Kemalî ile Dışişleri Bakanı Streit'ın 1914 yılı Mart ayında karşılıklı olarak birbirlerinin hükümetlerini suçlayıcı mektuplaşmaları gelmektedir.

12 Mayıs 1914 tarihli telgrafında ise Galip Kemalî, Said Halim Paşa'ya Müslüman-Yunan gönüllü değiştokuşu konusunu açarak, onun bu konudaki fikirlerini sormaktadır. Yazar, Bâbıâli'den gördüğü destek üzerine bu fikrini 5-18 tarihli mektubunda Venizelos'a açacak; bu mektubu, Galip Kemalî ile Venizelos arasında bir dizi yazışma izleyecektir.

Bunun ardından Galip Kemalî Mondros Mütareke metnini ayrı bir bölüm halinde vermektedir.

"İzmir ve civar bölgelerinin Yunanlılarca işgali hakkındaki Müttefiklerarası Soruşturma Komisyonu"nun İzmir'de olup bitenlere ilişkin sorumluluk saptaması ve komisyonun bu konuda vardığı sonuçlar, bir sonraki bölümün konusunu oluşturmakta.

Gerek *"Le Martyre d'un Peuple"*, gerekse *"L'Assainat d'un Peuple"* aynı şekilde bitiyor: Bir bölümde Wilson Programı'nın 14 maddesi sıralanıyor. "Türkiye ve Barış" adını taşıyan dört sayfalık diğer bir bölümde ise Damad Ferit Paşa'nın, 17 Haziran 1919'da Onlar Konseyi'nce dinlenilmesi sırasında Osmanlı Delegasyon Başkanı'na teslim ettiği ve Türkiye'nin gelecekteki statüsü ile ilgili Osmanlı Hükümetinin bakış açısını dile getiren memoranduma karşılık, Clemenceau'nun -Barış Konferansı adına- 25 Haziran 1919'da verdiği sert ve suçlayıcı yanıtın metni yer alıyor.

İkinci kitap *"L'Assassinat d'un Peuple"*, Sevr Antlaşması'nın imzalanmasından on gün sonra, yazar, o sırada yaşanan yoğun siyasi olayların henüz etkisindeyken kaleme alınmıştır. Kitabın ilk iki paragrafı, yazarın heyecanını yeterince ortaya koymaktadır:

"Sosyal ve siyasî cürümlerin en korkuncu, 10 Ağustos 1920 günü işlenmiştir - hem de adalet, insanlık ve bundan sonra milletlerin varlıklarını ve ilişkilerini sözümona yönetecek olan en kutsal prensipler adına:

Şark'ın en soylu ve en yiğit milletlerinden biri, varlığı boyunca özgür olmuş olan Türk milleti, egemenliğine doğuştan varolan hoşgörüsünü ve sınırsız gönül yüceliğini eklemiş olan ve bin yılı aşkın zamandır üç kıta üzerinde egemenlik sürmüş olan o millet, siyasî özgürlüğünü ve ulusal bağımsızlığını ansızın yitirmiştir!..

Ve soğukkanlılıkla önceden düşünülmüş ve halkların özgürlüğü ve hakkı için mücadele ettikleri savında olanlarca dikkatle hazırlanmış olan bu iğrenç eylem, dünyanın en tanınmış sanatkârlarınca yapılan, en ince tarzda işlenerek oluşturulan muhteşem salonlarında karara bağlanmıştır!.."

Bu öfkeli ve acılı girişi, Müttefiklerin, Osmanlı Hükümetinin, Barış Antlaşması ile ilgili önerilerine verdikleri yanıt notasının metni izlemektedir. Müttefik yanıtının ardından Galip Kemalî şu yorumu yapmaktadır:

"Türkler ve Müslümanlar için korkunç bir ders çıkmaktadır ki, o da şudur: Avrupalı güçler, Hıristiyan Avrupa ile Müslüman Asya ve Afrika hakkında iki ayrı anlayışa sahiptirler - gerçekleri görebilen bazı insanların dedikleri gibi, iki terazi ve iki ölçüt kullanmaktadırlar."

Kemalî, Avrupa diplomasisinin Türkiye'ye bakarken nasıl "adaletsiz, sadakatsiz ve emperyalist bir politika" güttüğünün "açık bir kanıtı" olarak, aralarında Llyod George'un da bulunduğu, İngiltere'nin çeşitli politik kişiliklerinin o sıralarda (Avam Kamarası'nda vs.) yaptıkları konuşmalardan Türkiye'yi ilgilendiren kısımları örnek vermektedir.

Bu kitapta ayrıca, San Remo (20 Nisan 1920) ve Paris (17 Temmuz 1920) Konferansları'nda yazarın verdiği memorandumların metinleri (San Remo Memorandumu'nda, 1 Mart 1914 tarihi itibariyle İstanbul, Edirne, Adana, Trabzon, Erzurum ve Van'daki Müslüman, Yunan ve Ermeni nüfusla ilgili istatistikler verilmekte ve bunlar yorumlanmaktadır); Fransa, İngiltere ve İtalya Yüksek Komiserlerinin, Sadrazam Salip Paşa ve Sefa Bey ile karşılıklı nota teatileri ve mektuplaşmaları; 16 Mart 1920 günü İngiliz askerlerince öldürülmüş Türk askerleriyle ilgili dört fotoğraf; 1918'de savaşın bitimine doğru Adana vilâyetindeki çeşitli nüfuslara ait

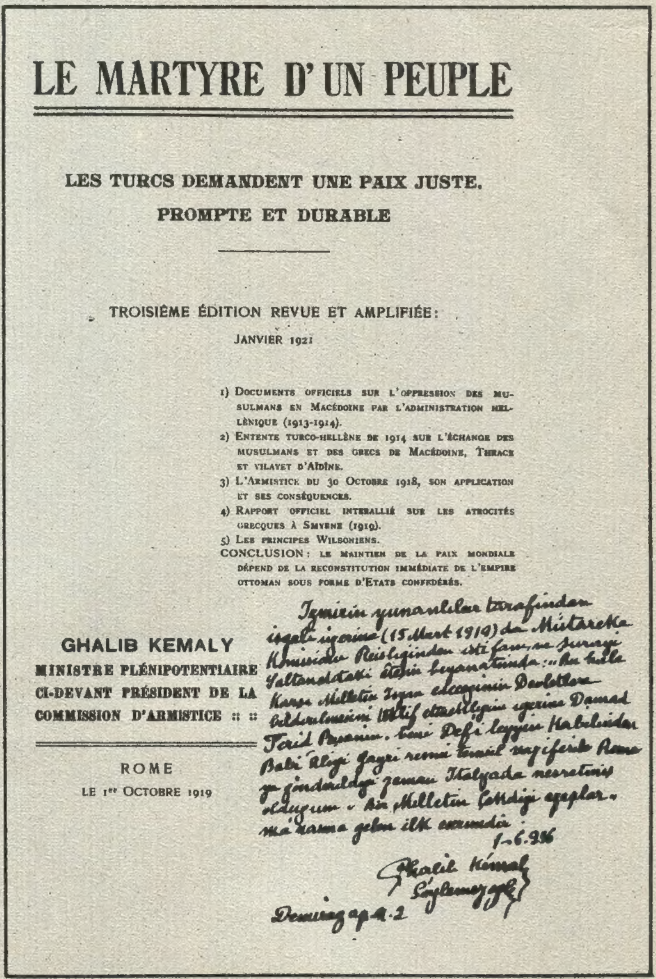

LE MARTYRE D'UN PEUPLE

LES TURCS DEMANDENT UNE PAIX JUSTE. PROMPTE ET DURABLE

TROISIÈME ÉDITION REVUE ET AMPLIFIÉE:
JANVIER 1921

1) Documents officiels sur l'oppression des Musulmans en Macédoine par l'administration hellénique (1913-1914).
2) Entente turco-hellène de 1914 sur l'échange des Musulmans et des Grecs de Macédoine, Thrace et Vilayet d'Aïdine.
3) L'Armistice du 30 Octobre 1918, son application et ses conséquences.
4) Rapport officiel interallié sur les atrocités grecques à Smyrne (1919).
5) Les principes Wilsoniens.

CONCLUSION: le maintien de la paix mondiale dépend de la reconstitution immédiate de l'empire ottoman sous forme d'Etats confédérés.

GHALIB KEMALY
MINISTRE PLÉNIPOTENTIAIRE
CI-DEVANT PRÉSIDENT DE LA COMMISSION D'ARMISTICE :: ::

ROME
LE 1er OCTOBRE 1919

ayrıntılı bir istatistikî tablo ve Galip Kemalî'nin Sevr Antlaşması'nı bölüm bölüm ele alarak tutarsızlıklarını alaylı bir dille sergilemeye çalıştığı inceleme yer almaktadır. Nihayet, metni yine bu kitapta yer alan, yazarın Lloyd George'a 1 Ocak 1920'de Roma'dan yazdığı mektup, Galip Kemalî'nin sevimli coşkusuna yine iyi bir örnek oluşturmaktadır:

"...18 milyon Anadolu Müslümanını yavaş, fakat mutlak bir ölüme mahkûm etmek, İngiltere'ye şeref kazandırmaz. (...) Böyle bir hareket, bu mutsuz insanları umutsuzluğa iter. Onlara 'Canın cehenneme! Adaletin zaferi ve savaşı kazanan biz büyük ve kuvvetliler sizi İstanbul'dan kovuyoruz. Yirminci yüzyılda halifeliği ortadan kaldırarak Haçlıların işlemlerini tamamlıyoruz! Sizler Türk olduğunuz için ve Müslümanlığı simgelediğiniz için, dünyada en kutsal ne varsa elinizden alıyoruz ve sizi başsız ve dayanıksız bırakarak sefalet içinde yok olmaya terk ediyoruz...' demek, onları tam anlamıyla çıldırtmaktır.

Fakat Sayın Başbakan, böyle insanlık dışı, siyaset bakımından isabetsiz ve düşüncesiz, tarihte örneği olmayan bir davranışın yaratacağı nahoş ve feci sonuçları bir an için düşününüz.

Ben şahsen böyle bir ihtimal karşısında korkudan titriyorum."

Hazırlayan: Gülayşe KOÇAK

Prof. Dr. Ekmeleddin İHSANOĞLU

AÇIKLAMALI TÜRK KİMYA ESERLERİ BİBLİYOGRAFYASI

(Basmalar/1820-1923) ve Modern kimya biliminin Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşuna kadar olan durumu ve gelişmesi

İslam Tarih, Sanat ve Kültür Araştırma Merkezi
İlim Tarihi Kaynaklar ve Araştırmalar Serisi No. 2
İstanbul 1985, IX-148 sayfa.

Yazarın da belirttiği gibi *"müspet ilimler arasında en az ilgi gören ve araştırılmamış"* kimya konusunda (s. 29) şimdiye kadar tam kapsamlı bir çalışma yapılmamıştı. *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Bilim Tarihi Anabilim Dalı Başkanı olan Prof. İhsanoğlu'*nun kitabı bu boşluğu, temel eser olarak uzun süre yaşayacak nitelikte doldurmuş oluyor.

Geleneksel bilim uygulamalarından *(Tavrı kadim)* çağdaş yöntemlere *(Tavrı efrenci)* geçişteki aşamaların bilinmesi, çağdaş düzeydeki eksikliklerimizin belirlenmesini sağlayacak bu tür araştırmalarla olasıdır.

Yüzyıllar süren deneyimler sonucu Batı'lı bilim adamlarının vardıkları sonuçları sadece çeviri yoluyla -hiçbir deneyime girmeden- benimsemenin yarattığı aksaklıklar, bugün dünyanın tüm geri kalmış (Ya da tercih edilen bir diğer deyimle, gelişmekte olan) toplumlarının en büyük karabasanı oluyor. Bunlar arasında diğerlerinden üstün bir yeri bulunduğu yadsınamayacak olan Türkiye'nin ise, artık 200 yıla yaklaşan yenileşme çabalarının kökenleri ve eksikliklerini çok iyi saptaması gerekir ki, Cumhuriyet'ten beri hızlanan iddialarını sağlam temellere oturtabilsin. Kitabın önemi bu noktadan kaynaklanıyor.

Birinci ve İkinci bölümleri oluşturan *"Türkiye'de Modern Kimya eğitimi ve literatürünün gelişmesi hakkında genel bir değerlendirme"* ve *"Türkiye'de basılan ilk kimya eseri"*nde bu alandaki aşamalar net şekilde görülebiliyor.

1795'deki kuruluşundan 1830'lara kadar *Mühendishane-i Berr-i Hümayun'*da kimya dersi veya benzeri bir dersin okutulmadığı anlaşılıyor (s.5). Top dökümü ve barut yapımı konularındaki çalışmaların ise, bilimsel nitelikten çok pratik uygulama amaçlı oldukları görülüyor. Bu konuyla özellikle ilgilenen Cezayir Ocak'ında da, 18. yüzyıl ortasına ait Fransızca eserlerden yapılmış çevirilerin el yazması nüshalarını Cezayir Milli Kitaplığında görmek fırsatını bulmuştuk. Aynı şekilde Türkiye kitaplıklarında da yazma çevirilerin bulunması, ne basımevinin gelmesi ne de Mühendishane kurulmasıyla bu alanda bilimsel çalışmalara girilmediğini kanıtlıyor.

Kimya'dan ayrı bir bilim olarak kısaca ilk bahsedilen kitabın 1834'te (İshak Ef.), salt kimyaya ayrılmış kitabın 1848'de (Derviş Paşa) ve *"Türkçe'de bugüne -yani 1985'e kadar yayımlanmış- kimya tarihine ait en derli toplu bilgileri de içeren kitabın"* 1868'de (Aziz Bey) çıkmış olması konu üzerindeki gecikmenin ölçüsünü ortaya koymaktadır.

Esas olan kuşkusuz sadece bilgiyi çevirmek değil buna bilinçle sahip olabilmekti. Batı'nın Rönesans'la attığı adımı bilim açısından yerine oturtmak için şöyle bir tanımlama yapılır:

"Yirminci yüzyılın bir bilimcisi, 1650'nin herhangi bir, 1600'ün bazı, 1550'nin ise pek az bilimcisiyle kolayca konuşup anlaşabilir. 1500'kilerin ise hiç biriyle konuşamazdı."

O dönemin tek okuma kaynağı olan ve yazarlarının hemen hepsi Avrupa kültürünü tanıyan kişilerden oluşan bir yayın organında *(Ruznamei Ceride-i Havadis,* No.61, yıl 1861 hâlâ kimya'nın simya'dan (bilim dışı yöntemlerle altın ve gümüş yapma tekniği) ayrılmaması dikkati çekicidir:

"Kimya ve simya dedikleri fununa çalışmış adam (la)... lâkırdı açıldıkta "kimya dedikleri ilim Avrupa'da hal ve akd yani bir madeni uydurup diğer bir madene ilave ile ahir bir maden icad birle insanın... biraz nesne icad etmektir dedikte mesmu olan adam bu kelamı tasdik eder ise..."

Durumun, üzerinde kimyadan daha çok çalışılmış olan Tıp alanında da daha farklı olmadığını Adnan Adıvar'ın kitabında verdiği bir örnekten anlıyoruz. *(Osmanlı Türklerinde İlim,* s. 195). Dedesinden ve babasından doktor olan ve Avrupa görmüş, modern tıp tahsil etmiş olan *Hayrullah Efendi,* yine de geleneksel tıbbın en köhnemiş örneklerini içeren bir kitabı *(Hezar Esrar)* hemen aynı dönemde, 1279 (1862-63) yayınlamıştır.

İhsanoğlu'nun araştırması bize, ilk kırk yıldaki (1830-1869) sekiz kitaba (beş yılda bir) karşılık, 1870'i izleyen otuz yılda 75 eser (yılda 2.5 kitap) yayınlamakla, konuya hem bilim, hem de Ahmet Mithat türü yazarların eserleriyle *"popüler bilgi açısından"* nasıl ilginin arttığını kanıtlıyor. Araştırıcı bu ilgiyi *"1867'de kurulan sivil tıbbiyenin Türkçe'ye dayalı eğitim yapması ve askeri tıbbiye'nin de 1870'ten itibaren Fransızca yerine Türkçe eğitime geçmesiyle"* açıklıyor. (s. 14).

Daha 19. yüzyıl tamamlanmadan tarım ve fotoğrafçılık kimyası gibi özel uzmanlık alanlarında eserlerin yayınlanmış olması ilginin arttığının bir başka kanıtı. İhsanoğlu *"Yirminci asrın başlaması ve eskiden beri gelen, Mühendislik, Tıp ve Harbiye Mekteplerinin yanında sivil, orta ve lise mektepleri ile, orta ve yüksek seviyeli öğretmen ve meslek mekteplerinin açılmasıyla 1900-1928 yılları arasında"* eskiye göre çok bol oranda yayına girişilmiş olduğunu da vurguluyor. (s. 24).

"Bibliyografik künyelerin tespit ve tertibi" konusunu açıklayan 3. bölümü, 1830-1928 arasında yayımlanan 256 eserin kronolojik sırasıyla sunulduğu dördüncü bölüm izliyor.

Araştırılmamış bir konuyu ve dönemi ele alan bu kitap, kuşkusuz, çağdaş bilime geçme ve yenileşme sürecimizi araştıranlar için vazgeçilmez bir başvuru kitabı olacaktır.

Orhan KOLOĞLU

“güven denildiği zaman,,

T.C. ZİRAAT BANKASI

"gücüne erişilmez"

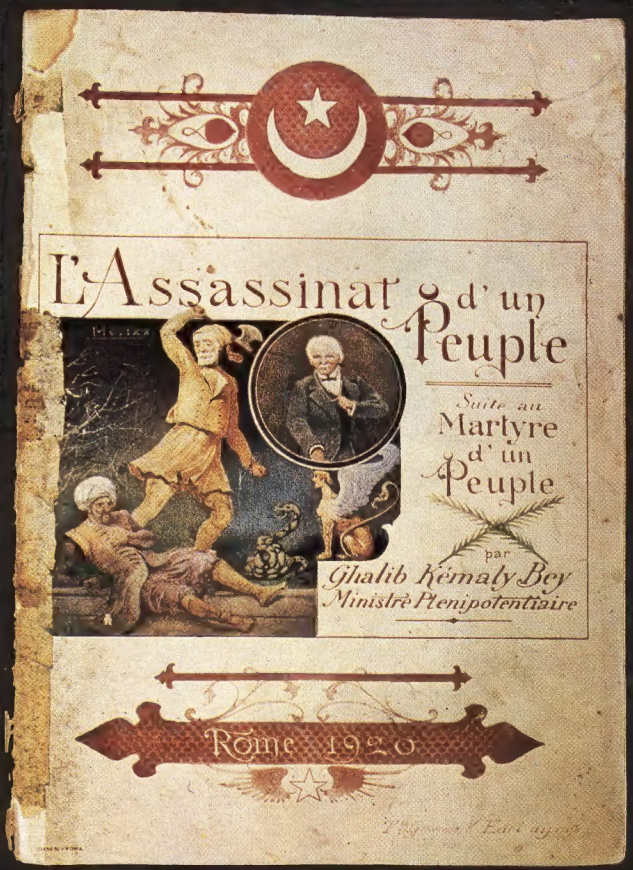

Galip Kemalî Söylemezoğlu'nun 1920'de Roma'da Fransızca olarak yayımladığı Bir Milletin Katli kitabının kapağı ve ilk iç sayfa resmi. (Tanıtımı için, bu sayımızda s.62'ye bakınız.)